

3 1761 06183036 0

TS

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
GEORGE BISZTRAY

O. K. 1157-58.

A KÖZÉPKOR FŐBB KRÓNIKÁSAI

A MAGYAROK HONFOGLALÁSA KORÁIG.

IRTA

MÁRKI SÁNDOR.

BUDAPEST *1703.*

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1900.

A KÖZÉPKOR FŐBB KRÓNIKÁSAI A MAGYAROK HONFOGLALÁSA KORÁIG.

A történetírásban vannak egyes, valósággal beleszikkadt nézetek, melyek onnan származnak, hogy az általános nagy kérdések fejtegetésében csak kevesen mennek vissza a forrásokig s így csupán a feldolgozók állításait visszhangoztatják. Különösen megszokott jelenség ez a kisebb népeknél, melyeknek az egyetemes történelemben nincs elsőrendű szerepök s így el sem akarják hinni, hogy nekik, bizonyos általánosságok ismeretén túl, az egyetemes történelem tanulmányozásában forrásműveket is kelljen használniok.

Pedig ebben a kérdésben épen ők vétnek önmagok ellen, ha az első krónikásokat elhanyagolják. Az eredeti szövegeknek alapos ismerete arra vezetheti őket, hogy a feldolgozók a forrásnak kissé zavarosabb részét már élvezhetetlennek tartván, a helyett, hogy a víz meghiggadását bevárták volna, kiöntötték, holott az egészen tiszta

vízzel minden szomjazót ki nem elégíthettek. Mi magyarok ugyancsak keveset merítettünk a középkor egyetemes történelmének forrásaiból s így joggal remélhetjük, hogy vizét nem kapjuk oly zavarosan, mint a németek, angolok és francziák, kik oly bőven bántak vele, hogy már egészen sáros lett tőle a patak kútfeje. Ez a sár a krónikáknak a mi történetünkre vonatkozó, kiöntött részéből keletkezett. Föladatunk nem e sár kiszikkasztása, hanem az, hogy megakadályozzuk a minket üdíthető víznek tovább való pocséklását.

Csak egy példát erre!

A népvándorlás korában hazánk a népeknek valóságos szállója volt. Nemzetiségi viszonyainkban még ma is érezzük a másfél ezer év előtt való tarkabarkaságok hatását. Alig van a mai Európának nemzete, mely szálláskeresni meg nem fordult volna nálunk. Helyi középpont nélkül ugyan, de világbirodalmat alapítottak itt a húnok s e világbirodalom felbomlása, mely hullámmzásba hozta egész Európát, a mai Magyarországon okozta a legnagyobb felfordulást. Itt dőlt el Európa sorsa. A krónikások jól tudják ezt; a feldolgozók azonban vagy ismertebb tájakra igyekeznek áttenni a nagy politikai és társadalmi fejlemények keletkezésének színterét, vagy azt akarják elhitetni, hogy tudásuk nehéz bárkája meg sem érzi e hely örvényeinek forgatagát. A magyar historikusok pedig még mindig attól látszanak tartani, mint a

hajósnépek Vasco da Gama előtt, hogy az egyenlítő alatt levő tenger vize forr s így inkább kikerülnek a tudás tengerének ezt a veszélyes negyedét, hogy meg ne és föl ne süljenek.

Pedig a középkor forrásainak ismeretét a tanárvizsgálatsszabályai is előírják s a tanárképző-intézetek és semináriumok tényleg foglalkoznak is velök. A mi föladatunk most csak az lehet, hogy a kritikus feldolgozók nyomán már ismert korokat egykorúak és közel, egykorúak esetleg kritika nélkül való előadásában ismerjük meg. Számolnunk kell naivságukkal, mert — a hogy 1895 febr. 10. a Kisfaludy-társaságban mondta Apponyi — Deák Ferencz sem lehetett csupán Csengeryre kíváncsi, kihez hasonlóan talán csak 12 ember gondolkozott az országban; hanem hallani óhajtotta az unalmasnak tartott fecsegőt is, a hogyan gondolkozik és érez sok százezer.

Mi is ilyen, csak nagy kritikával használható krónikásokból akarunk alkotni típusokat, hogy teljes közetlenségben lássuk magunk előtt a középkort. Csupán néhány krónikásnak könyvével fogunk foglalkozni; többnyire olyanokéval, a kiknek előadása már csak azért is kíváncsatos reánk nézve, mert bővebben szólnak erről a mi mostani hazánkról s így — ha nem is az időt, de a helyet és a körülményeket a külföldieknél jobban ismerhetvén, — hitelességök és megbízhatóságuk kérdésében könnyebben gyakorolhatjuk szavazatjogunkat. Vonuljon el előttünk a középkornak a magya-

rok honfoglalásáig terjedő része az ő saját elbeszélésökben, az ő saját felfogásukban. Izlésünknek és tudásunknak már mindenestre elég fejlettnnek kell lennie arra, hogy meghallgatván, meg is bírálhasuk őket. Viszont azonban az újkor nagy historikusainak ellenmondást alig tűrő nyilatkozatai s ítéletei se gátoljanak bennünket abban, hogy bevalljuk, milyen jól esik az a közetlenség, melylyel a krónikások saját korukról beszélnek s az a mysticismus, melylyel, már a katekizmusban eltelve, századok legendáiról mesélgetnek.

De mivel nem az 1001 éj meséiről van szó, nem is 1001 krónikásnak, hanem csak annyinak bemutatása a czélom, a mennyinek lelkébe, műveik részletesebb megismerése alapján, ily rövid idő alatt bepillanthatunk. Ha csak 7—8 írot ösmertetünk is így meg, hitem szerint már otthonosabbak leszünk a középkorban s jobban felfogjuk az akkori társadalom szellemét.

A sorozatot a népvándorlásnak irodalmunkban is gyakrabban, de még sem eléggé idézett első nevezetesebb leíróján, Jordanesen kezdem.

I. Jordanes.

Jordanes ^{*} Alanoviiamuthis fia és azon Paria unokája volt, ki mint jegyző szolgált Kandak alán királynál. Családja ennek skir, sadagar és alán alattvalóival együtt települt le Moesiában. A VI. század első felében Jordanes maga is jegyző volt Gunthigisnál, Kandak unokaöccsénél, az Amálok királyi családjának egyik ivadékánál. Előkelő állásáról azonban lemondva, a nyugati egyházhoz csatlakozott, pap lett, s 551-ben Vigilius pápával már mint Kroton, a mai Cotrone püspöke tartózkodott Konstantinápolyban ; legalább kétségtelenül őt kell érteni Kroton ilyen nevű püspöke alatt.

Ez évben történhetett, hogy Cassiodorus egyik sáfára odakölcsönözte neki gazdája munkáját, melyet a gótok történetéről 12 könyvben írt. Cassio-

^{*} Így áll a legjobb és legrégibb kéziratokban s a ravennai névtelen földrajzírónál ; a régebben divatos Jordanes név Grimm Jakab szerint «Vadkanbátorságú»-t jelentene.

dorus, ki római létére 537-ig mint államférfiú egész odaadással szolgálta a keleti gótok ügyét, 540—570-ig mint szerzetes visszavonultan élt abban a kolostorban, melyet Bruttiumban ő maga alapított. Itáliának ugyanazon délnyugati félszigetén élván, alig képzelhetni, hogy a két férfiú nem találkozott volna egymással. Jordanes, ki alán létére gótnak tartotta magát, kétségkívül érdeklődött oly férfiú iránt, ki magasztalta az Amálokat, jegyző korában neki is urait, s ki arra vállalkozott, hogy a rómaiakban kedvező hangulatot keltsen az idegen uralom iránt s azt mintegy igazolja. Míg azonban Cassiodorus inkább Róma érdekeit tartotta szem előtt, Jordanes úgyszólván a byzáncziaknak akarta megmagyarázni, hogy Itália visszafoglalásánál egyenlő tényezők gyanánt kell tekinteniök azokat a gótokat, kik Theodorich óta a római uralom folytonosságát képviselik, s kiknek törzsökös királyi családját már amúgy is gyöngéd kötelékek fűzik a kelet-római császárok házához. Bitorlónak tekintette tehát az Amálokkal úgy sem rokon Totilát, ki Róma vidékén Justinianus hadai ellen küzdött s a császár unokaöcscsének, Germanusnak s Mathesuenthának, Amalasuentha leányának utószülött fiában, Germanusban látta a jövő emberét, ki Itália élén mint a nyugati és kelet-rómaiak jogait képviselő gót király uralkodhatik. Az ő felfogása szerint a rómaiak és a gótok úgyis folyton szövetségben éltek egymással, ha ezek amazok földén egyszer-másszor rabolgattak is.

Cassiodorus könyve, mint maga mondja, csak három napig volt Jordanesnél, de épen azokban az időkben, midőn a keletrómai sereg Germanus halála után Salona felé vonult, hogy hajóra kelve, megsegítse azokat a rómaiakat, kik, a gótok egy részéhez csatlakozva, türelmetlenül vártak már erre a segítségre, mely nélkül Itália egészen a függetlenségre törekvő gótok kezére kerülne. Ezek a független gótok akkor ép oly éles ellentétben álltak a császári érzelmű gótokkal, mint ezerszáz esztendő múlva a magyar kuruczok és labanczok egymással. A labancz, vagy talán opportunistá gótoknak nemzeti érdekek mégis azt parancsolta, hogy a túlzó s a viszonyokkal alkudozni nem akaró gótok miatt győzelem esetén a keletrómaiak ne ragadjanak mindent magokhoz, hanem lássák be, hogy ebben az országban immár törvényes jogaik vannak a gótoknak, kikkel bizonyos közös ügyeket kell elismerniök. Arról lévén szó, megmaradjon-e az a politikai mű, melyet Itáliában rómaiakkal és gótokkal Theodorich és Cassiodorus teremtett, a még élő miniszter, maga föl nem léphetvén, adatait rendelkezésére bocsátotta Jordanesnek. Ez most nem kezdte a dolgot a világ teremtésén, mint Florus után írt római történetében, hanem — Cassiodorussal valószínűleg személyesen is érintkezve — népe történetének inkább azokat a mozzanatait emelte ki és színezte, melyek a gótok történeti jogait és igényeit bizonyíthatták, még pedig, ha máskép

nem ment, esetleg a történelem meghamisításával is.

Könyve, melyet *De origine actibusque Geta-rum* címmel a gótok történetéről 60 fejezetben főkép Cassiodorusból, Dio Chrysostomusból, Ammianus Marcellinusból, Orosiusból, Symmachusból s egy bizonyos Ablabius művéből ütött össze, ilyenkép tulajdonképen alkalmi és irányzatos mű. Célja annak bizonyítása, hogy a rómaiak háálával tartoznak szövetségeseiknek, a gótoknak, kik megmentették a műveltséget, midőn Itália uralmát átvették. A nemzeti hagyományok, a mikre a gótok kettészakadásának ideje óta mind megbízhatóbban hivatkozik, szintén e felfogás kiszínezésére szolgálnak. Germán vére fölbuzdul nem egyszer, mikor az eseményeket germán hősmondák alapján beszéli el; de meglehetősen lehordja a germán atyafiságot is, ha arról van szó, hogy megmutogassa, mekkora szolgálatot tettek gótjai a rómaiaknak. Így pl. midőn Athaulfnak Honoriushoz való viszonyát szembeállítja a vandálok viselkedésével.

Némely esemény elbeszélésében ellenőrizni sem lehet Jordanest; így pl. mikor a keleti gótok pannoniai harczairól ír. Egészen neki tüzesedik s az a közetlenség, melylyel szól, valószínűvé teszi, hogy igazat vagy jóhiszeműen beszél, ha nincs is szerző, a kire támaszkodva, adatait bírálhatnók. De hogy nem ismerte az események rugóit, melyek a pannoniai gót Theodorichnak Zenóhoz való

viszonyát szabályozták, kitűnik, ha összehasonlítjuk könyvét kortársával, a zsidó Malchuséval, melyet ez Zeno uralkodásának hét esztendejéről (473—480) írt.

Paptársának, Castaliusnak biztatására határozta el, hogy ő, ki kis sajkáján idáig a csöndes partokon evezgetve, a régieknek halakban gazdag tavából néhány halacskaát fogott, vitorláit most a nagy tenger felé fordítsa. Vagyis, hogy nem törődve a krónikákból tett kivonataival, röviden inkább Cassiodorus senatornak a gétákról szóló 12 könyvét adja ki. Megteszi, ha csak három napig volt is kezei közt az a mű, s így szavaira alig emlékezhetik, csupán értelmét és tényeit tarthatván eszében. Kiegészítette különben görög és latin történetírók adataival s pótolgatta saját tudásával. Castalius, ki azon nép közelében lakik, értesülhetett olyasmiről is, a mi az ő figyelmét elkerülte.

Ilyenformán kezd a *Géták eredetéről és tetteiről* szóló könyve megírásához. Orosius nyomán a földről rövid tájékoztatást nyujtván, kijelenti, hogy a géták az északon levő Skandzsza-szigetről (Skandináviából) származnak. Ezt — Britanniának közbeszúrt ismertetése után — főképp Ptolemaeus nyomán írja le s népei közt a finneket mondja legszelidebbeknek. E szigetből, a népek műhelyéből, Berig király vezette ki a gótokat, kik a levert ulmerugok és vandálok földén telepedtek le. Elszaporodván, az ötödik király, Filimer alatt Scythiába vándoroltak. Leírja azután Scythiát az

Ister eredetétől a Riphäeus-hegyekig. Kiemeli, hogy ennek legnyugatibb részén, ott laknak a gepidák, hol északról dél felé halad a Tisza s hozzá nyugatról jön a nagy Duna, melybe keleten sok folyamrohanattal ömlik a Flutausis (talán Fluvius Aluta, noha a 12. fejezetben külön ír Alutát). Ezen túl van Dácia, melyet meredek hegyei koszorú gyanánt körítenek. Sorban ismertetvén a hatalmas földet és népét, elmondja, hogy a Pontus északi részén a hódító géták két nemzetre szakadtak: az ostrogótokéra az Amalok s a vizigótokéra a Balthok alatt. Tanausis alatt győztesen csatáztak az egyiptomi királylyal s adófizetésre szorították a médek királyát is. Az ekkor Ázsiában letelepedett gótoktól származtak a parthusok. Sőt Tanausis halála után királyasszonyaik vezetése alatt a gót nők is győztesen járták be Kis-Ázsiát és száz esztendeig uralkodtak rajta; legállandóbb birodalmat azonban Marpesia királyné alapított a róla nevezett sziklák vidékén, a bővebben leírt Kaukázusban. Hogy az amazon-sereg ki ne haljon, évenként egyszer összejöttek a nők a szomszéd országok férfjaival; a leányokat harczosoknak nevelték, a fiúkat egy esztendő múlva visszavitték apáikhoz.

De a gót férfiak is kitünő és híres hősök voltak. Herkules fia, Telephus gót király, atyja alakját s erejét örökölte. Ez az Al-Dunától délre, Moesiában uralkodott s hadakozott a danaok vezéreivel, Ajaxszal, Ulyssesszel, Achilesszel; fia, Eury-

philus pedig, Cassandra iránt való szerelemből, a trójai háborúban is részt vett. 630 év múlva Cyrus a gót amazonok királynéja, Thomyris ellen harczolt. Thomyris győzött ugyan, de Európába költözött át, Moesiába, hol Thomest (Tomit) alapította. Azok az óriási hadjáratok, a miket Dárius és Xerxes Európa ellen indítottak, voltakép nekik szóltak, nem a görögöknek s az adott rájuk okot, hogy Antyrus gót király visszautasította Dárius leánykérő követségét. Megtudták védelmezni magukat a maczedónok ellen is. Burvista gót királynak, Sulla kortársának idejében elpusztították a Galliában lakó germánok földét s maga Julius Caesar sem boldogult velök. Másrészt azonban Dicineus, majd Komosikus valóságos irodalmi műveltséget terjesztett el köztük, s a gótok kardok és könyvek forgatásával töltötték napjaikat.

Komosikusnak, a papkirálynak halála után Koryllus 40 évig uralkodott Dáciában, vagy, a hogy most már nevezték, Gothiában, a mai Gepidiában. Ez az ország északra esik a Dunától, mely forrásától tövéig 1.200,000 lépés hosszú s 60 mellékfolyója van. A Dunán túl lakó rómaiak ellen többször győztesen harczoltak s viasszaszorították magát Domitianust is, ki Dorpaneus gót királyt a Dunán vert hajóhídon át támadta meg. A nyugati gótok e csaták hőseit félisteneknek nevezték; az első hőstől, Gapttól származott családnak az ötödik nemzedék, Amal adott nevet; az ő ivadéka Germanus, kinek ereiben gót és görög

uralkodók vére csörgedez. Amal unokája, Ostrogotha, a Pontus partjain lakó keleti gótokon uralkodott. Alexander Severus halála után már egy szegény gótnak, Mikkának fia, a roppant erejével föltűnt Maximinus, a római császári méltóságot is elnyerte. A gótok idáig különben is szövetségei voltak Rómának; mivel azonban Philippus (arabs), Róma millenniumának ünneplője, megvonta tőlük az évi ajándékot, Ostrogotha dúlni kezdte Moesiát s Thraciát, még pedig 300,000 főnyi sereggel ismételve is, midőn a római katonák egy része átállott hozzá. A Marcianopolis ostromából gazdag váltságdíjjal hazatérő gótokat ugyan megtámadták törzsrokonaik, a gepidák, de királyuk, Fastida, Galtnál csatát vesztett. Ostrogotha utóda, Kniva is hősiesen harczolt De cius császár ellen. Megölte fiát, s utóbb magát a császárt is. Decius utódai, Gallus és Volusianus, már ismét szövetségre léptek a gótokkal. A kicsapongó Gallienus idejében azonban a gótok újra pusztították Ázsiát s feldúlták Tróját és Iliumot is, mely «csak imént szedelőzködött össze Agamemnon háborúja után».

Maximianus és Diocletianus a parthusok ellen segítőkül használta, de azután mellőzte őket. Konstantinnak szintén kezére jártak az új főváros megalapításában, s a császár rendelkezésére bocsátott 40,000 főnyi segítőhadakat ma is foederatinak nevezik. Geberich, a dicső gót király, uralmát ki akarta terjeszteni Visimar vandal királyra is,

ki a gepidák mostani földén, a Marisia, Miliare, Gilpil és Grisia folyók vidékén uralkodott. Legyőzvén s elejtven Visimart, a megmaradt vandalog Konstantin császártól Pannoniában kértek lakást s ott éltek 60 éven át. Jóval azután Stiliko meghívására a vandalog Galliát pusztították. Geberichre a leghíresebb Amal, Hermanarich következett, kit némelyek méltán hasonlítottak Nagy Sándorhoz. A csúdotkat, mérieket, mordvákat s észak több népét is meghódította; továbbá a herulokat, veneteket, antokat, sklavinokat s ezteket, úgy, hogy Scythia s Germánia minden népén uralkodott.

Nemsokára azonban a húnok képzelhetetlenül durva és vad népe rontott a gótokra. Ezek a Filimer gót királytól elűzött javasasszonyok (haliurunnák) és a tisztátalan lelkek ivadékai. Alig van emberi formájok, s nyelvök jóformán nem is emberi nyelv. A Maeotis mocsarai közt vadászatból éltek. Onnan egy szarvastehén csalogatta ki őket a scythák földére, melyre most haddal rontottak. Leverték a halánokat s a kisszemű fekete emberek mindenütt rémületet gerjesztettek. Hiszen még saját csecsemőik arczát is összevagdosták, hogy tej helyett előbb vérhez szokjanak. A sebek miatt azután nem is nő szakálluk. Különben széles vállúak s értenek az íjjhoz, nyílhoz. Vastag nyakukat büszkén tartják. Emberi alakjokban állati vad-ság lakik. Épen ekkor sebesítette meg Hermanarichot két rozomón testvér, mivel — ura futása

miatt — nővéröket, Sunildát, vad lovakkal tépette szét. A király betegségének hírére Balambér hún király a keleti gótok országára ütött, s a 110 esztendőös király halála után az egészet elfoglalta. Erre a nyugati gótok Valens császártól Thráciában vagy Moesiában kértek szállást s engedelmességet és megkeresztelkedést ígértek. Valens Moesiában telepítette le őket. Arianus térítők hamis tanait csepegtette beléjük s azokat utóbb az ostrogótokkal és gepidákkal is megismertette. Csakhamar éhség tört ki a nyugati gótoknál s a római vezérek egy rabszolgáért egy kenyeret, tíz fontért egy darab húst, és csupán a fiukért adtak élelmi szereket. Maga Fritigern király csak nagynehezen menekülhetett el Lupicinus római vezér lakomájáról, hol hozzátartozóit már gyilkolni kezdték. Ez a nap megszüntette a gótok éhségét s a rómaiak biztonságát. A gótok egész a Dunáig otthonosan helyezkedtek el, s az Antiochiából ellenök vonuló Valens császárt megvervén, egy gunyhóban elégették. Meltán, mert hamis hitre tanítván őket, szeretetök tüzeit ő is a pokol tűzévé változtatta.

A spanyol Theodosius császár jobban fegyelmeztet katonái azután kiűzték a gótokat Thráciából. De mikor beteg lett, Fritigern Thessaliát, Epirust, és Acháját égette, míg Alatheus és Safrak a többi haddal Pannoniába vonult. Gratianus végül kibékült velök s ismét szövetségeseivé fogadta őket. Megnyugodott ebben a meggyógyult Theodosius is és látogatóba hívta Konstantinápolyba Fritigern

utódát, Aithanarichot, ki a fényes város és a katonaság láttára felkiáltott: «A császár valóban földi isten, s a ki kezét emel rá, saját hibájából vesztí életét». Halála után serege a rómainak kiegészítő része lett. Theodosius utódai, (fiai) azonban a gótoktól megtagadták az évi segítséget, mire ezek a Balthok nemzetségéből Alarichot választották királylyá, ki Pannonián és Sirmiumon át Itáliába nyomult s a háromnevű Ravenna alá szállt. Megízente a császárnak, hogy ha őket letelepedni engedí Itáliában, olyan jó egyetértésben élnek a rómaiakkal, mint ha velök egy népet tennének; különben pedig az erősebb űzze el a gyöngébbet. A tanács azt javasolta, hogy a vandál Giserich miatt úgy is veszendőbe ment Galliát és Hispaniát adják oda nekik. A gótok elfogadták; de midőn Honorius császár kétszeres apósa, Stilikó, Pollentiánál rájok ütött, megverték a császáriakat s visszafordulva, Alarich parancsára még Rómát is kirabolták. Itália összes kincseivel Alarich már Bryttiumba ment, hogy átkeljen Siciliába és Afrikába; hajóinak nagyobb részét azonban elnyelte a tenger s ő maga meghalt. Hívei Cosentia mellett a Busentus folyó medre alá temették, uralkodóvá pedig rokonát, Atavulfot választották. Ez sáskamódra pusztítva tért vissza Róma alá, s második feleségéül fogva vitte el Honorius nővérét, Placiáát. Ezzel a két népet egyesítve, Galliába ment, honnan Spanyolország megszabadítására indult; de ő is, utóda, Segerich is a csatában esett el. A szi-

gorú és okos Vallia követte őket. Ellene s hogy Placidiát megszabadítsa, Honorius Constantiust küldte; viszályuknak újabb szövetség vetett véget. Giserich vandal király Bonifatius helytartó hívására szintén odahagyta Spanyolországot s a 7000 lépés széles Gaditáni-szoroson átkelt Afrikába, azt elfoglalta s utódaival száz évig uralkodott rajta, míg e földnek Belezár vissza nem adta a római birodalom szabadságát. A vandaloktól elhagyott spanyol földön gótok és rómaiak osztottak, mire Vallia halála után a gótok Theodoridot választották királylyá, ki tanácsosává tette Bereonudot, az Amaloknak a húnok elől hozzá menekült ivadékát. A rómaiak ekkor, Aëtius vezetése alatt, még a húnoktól is támogatva, Galliában megtámadták Theodorid gótjait, de ismét szövetkeztek velök.

Ekkor Scythiának majdnem minden népén Attila hun király uralkodott. Attila, Mundzuk fia, testvérének Bledának megölése után, egyesítvén a húnokat, a világ első népeivel, a rómaiakkal s gótokkal akart megmérkőzni. 500,000 ember élén, Mars kardjával a kezében, bizton nézhetett föladata elé. A nyugati gótok megtámadására Giserich ajándékokkal ösztönözte őt, mert félt Theodoridtól, kinek leányát méregkeverésről vádolva, megcsónkítva küldte haza. Attila először is a rómaiakat s gótokat akarta összeveszíteni. De Valentinianus egyesülésre szólította Theodoridot a világ zsarnoka ellen, ki szolgaságra akarja vetni

az egész emberiséget. A gótok csakugyan fegyverkeztek; Theodorid négy fiút otthon hagyott, Thorismundot és Theodoridot azonban magával vitte a hadjáratba s a catalauni vagy mauriaci mezőkön a római Aëtius szövetségében szembe szállt Attilával. Bebizonyult itt, hogy az emberi nem a királyokért van; mert e helyütt egyetlenegynek örült ötletéből mérszárolták le a népeket s egy dölyfös király önkénye megsemmisítette mindazt, mit a természet annyi századon át teremtet. Attila jósai megjövendölték a húnok szerencsétlenségét. Jól rendezett hadaiban ott voltak az Amalok közül való Valimir, Theodemir és Videmir keleti gótjai is, Ardarich gepida királlyal és sok leigázott néppel együtt. Ezek Attila szemeinek egyetlen intésére félve és reszketve, de zúgolódás nélkül teljesítették parancsait. A húnok, kiket eleinte lehangolt, hogy az ellenség elfoglalta a csataterén uralkodó dombokat, Attila beszédére lelkesülten támadtak. Az ókor nem tud ilyen makacs csatáról. A patak vértől áradott. Theodoriddal lova elragadt s őt saját emberei taposták el. Így teljesedett a jóslat, hogy el-esik az ellenség fővezére. De a nyugati gótok is megölik Attilát, ha idején nem menekül szekérvarába. Dühöngve maradt itt másnap is és a mint mondják, nyergekből máglyát rakatott, hogy ha az ellenség benyomul, azon égesse el magát. A rómaiak ostromolni akarták, hogy kiéheztetvén, megadásra bírják. Közben a nyugati gótok

dalokkal siratták el a csataterén megtalált királyukat.

Aëtius, hogy a húnokat megsemmisítve, a gótok a rómaiakra ne rontsanak, azt tanácsolta a halott király fiának, a hős Thorismundnak, menjen haza s testvérei ellenében biztosítsa atyja örökségét; a mi meg is történt s így a szövetségesek elszalasztották a jó alkalmat, hogy nagy tettet hajtsanak végre. Mind a két részen 165,000 ember esett el ebben a világhírű csatában s Attila csak akkor hagyta oda táborát, mikor megtudta, hogy a gótok nem hadicselből távoztak. Azután Itáliába nyomult s bevette Aquileiát, melynek tarthatatlan voltára a gólyák költözködése figyelmeztette. Feldúlta Velence többi városát s Milanót is; de Rómát habozott megtámadni, mert Alarich s mások sorsából azt látta, hogy annak elfoglalói nem sokáig élnek. A Velence területén levő ambulei mezőn, a Minciuson való rév közelében, meghallgatta tehát Leó pápa követtségét s hazatért a Duna vidékére. Fenyegetőzött, hogy még jobban tönkre teszi Itáliát, ha nem kapja meg Valentinianus nővérét, Honoriát, ki jegygyűrűt küldött neki. Követelte a Theodosiustól ígért adó megfizetését is. De midőn a Ligerisen túl lakó alánok meghódítására indult, Thorismund a nyugati gótok királya egy, a cataaunumihoz hasonló ütközetben legyőzte és szégyennel üzte haza. Magát Thorismundot otthon, Tolosában, az orgyilkos Askalk ölte meg. Az uralkodásban öcscse, Theo-

dorid váltotta fel, ki legyőzte a majdnem egész Spanyolország uralmára vágyó Riciar suav királyt, s helyébe tett lázadó hűbéresét, Agrivulfot; de ennek kivégeztetése után megengedte, hogy a suavok Rimismundot válaszszaak királylyá. Theodorid maga uralkodásának 13-ik évében halt meg. Hirtelen halála miatt öcscsét s utódát, Eurichot gyanúsították.

Sok trónviszály volt Rómában is, melyet Gise-rich vandál király e közben kirabolt, Eurich pedig, Galliára vágyván, megverte a rómaiak szövetségeseit, a britteket s burgundzónokat. Most Nepus császár Orestest küldte ellene; ez azonban Rómától csak Ravennáig ment s ott fiát, Augustulust tette császárrá, mire Nepus Dalmátiába menekült, a hol a még korábban elűzött császár, Glycerius is élt.

Orestest, a skirek, turcilingok és herulok királya, Odoacer ölte meg s elűzte fiát Augustulust, mire Augustus után 522 évvel a nyugatrómai birodalom megbukott s Odoacer egész Itáliát meghódította. A zavarokat használva, a gót Eurich elfoglalta Arelatumot és Massiliát, mire Spanyolország és Gallia teljesen hatalmába került. Uralma 19-ik évében Arelatumban meghalván, fia, Alarich követte, kinek végzete volt, hogy szintén azon a néven fejezze be a birodalom történetét, a melyen az kezdődött.

Maguk az ostrogótok Hermanarich halála óta régi lakóhelyükön mint a húnok alattvalói éltek.

Vinithart, ki tőlük szabadulni akart, Balambér leverte. Utódai közül Hunimund a suávok, Thorismund a gepidák ellen harczolt, oly hősiesen, hogy halála után a keleti gótok 40 évig helyébe nem is tettek királyt, míg fel nem nőtt unokaöcsese, Valamir, ki két testvérével együtt részt vett Attila harczaiban, míg a halál meg nem szabadította tőle.

Az ittas Attilát a nagyon szép Ildikóval való házassága éjjelén orra vére ölte meg, akkor, mikor Marcianus császár azt álmodta, hogy Attila nyíla eltört. Népe vadúl gyászolta, majd dalokban elsiratta s hármas koporsóban temette el. Fiai egymás közt viszálykodván, először is Ardarich gepida király kelt föl ellenük s lerázta a szolgaság igáját. A többi nép is rájuk támadt. Pannoniában a Nedao folyónál gótok, gepidák, rugiak, suávok, alánok fegyverétől 30,000 hún esett el Attila kedves fiával, Ellákkal együtt; testvérei pedig a Pontus mellékére, oda menekültek, hol azelőtt a gótok laktak.

Így buktak el a húnok, kiktől a világ romlását várták; a felszabadult népeknek pedig Marcianus letelepedő helyeket adott. A gepidáké lett Dácia, a keleti gótoké Pannonia Vindominától (Bécestől) Syrmisig (Sirmiumig). A sarmatáké és cemandroké Illyricum egy része lett, a skyreké, sadagaraké s az alánok némely részéé Kis-Scythia. Ezek vezére Kandak volt, kinek jegyzőjeként szolgált Pária, Alanoviimuthis apja, s unokaöcsésénél, Gunthiknál vagy Bazánál maga Jordanes, ki különben — mint maga mondja — nem volt tudós

ember. Kis-Scythiában települt meg Attila kisebb fia, Hernák (Irnák) is a menekült húnokkal, unokatestvérei, Emnecúr és Ulcindúr pedig Parti-Dácia Utus, Hiskus és Almus városaiban, míg a rugiak Bizzis és Arkadiopolis környékén helyezkedtek el.

A kisértők Moesiában, Nikopolis környékén élnek manap is. Püspökük Vulfila, ki számukra bűnököt talált föl. Szegények, harcziatlanok, kik többnyire tejet isznak. A keleti gótok Valamir alatt Aquanigra és Skarniunga, Thiudimirrel a Pelsois tavánál s Vidimirrel a kettő közt telepedtek le. Mikor Attila fiai Valamirt megrohanták, ez a Danaber (Dnjeper) felé Scythiába űzte a húnokat azon helyig, melyet ezek Várnak neveznek. Valamirnek Thiudimirhez küldött örömhírnöke még nagyobb örömet talált, mert ágyasától, Erelievától aznap született ennek fia, Theodorich. Mikor az elmaradt évi ajándék miatt a rómaiakkal kitört háborút befejezték, a béke zálogául e Theodorichot küldték a császárhoz Konstantinápolyba. Erre Pannonia belsejében a sadagokat támadták meg, mire Dincik (Dengezics), Attila egyik fia, összegyűjté csekély ulciszúr, angiskir, bittugur és bardor népét, s ostrom alá vette a pannóniai Basianát. A gótok, a sadagokat odahagyva, a húnokra törtek s őket oly csúfosan kiűzték, hogy a megmaradt húnok most is félnek a gótok fegyvereitől. Suavia (a Száva) hercege, Hunimund viszont Dalmátiát pusztította, de Thiudimir a Pelsoisnál megverte őket s Hunimundot is elfogta,

majd ismét hazaküldte. Thiudimir a skirek ellen való csatában esett el; de ezeket a hálátlan Hunimundtól felbujtott skireket a gótok majdnem egy szálig levágták. Erre Hunimund s Alarich suáv királyra és a gótokra törtek, de Valamir utóda és testvére, Thiudimir, őket és szövetségeseit a pannóniai Bolia folyónál tönkretették. A befagyott Dunán át azután a suávok (svábok) és szövetségeseik, az alamannok hátába kerültek s őket is legyőzté. Otthon találták már Theodorichot, kit a császár gazdagon megajándékozva bocsátott haza. A 18 éves ifjú, atyja megkérdezése nélkül, csakhamar megverte Babáj sarmát királyt s bevette Singidunumot, melyet azonban nem adott vissza a rómaiaknak.

Mikor a nép utóbb portyázó háborút követelt, Vidimir Itáliába rontott, hol azonban meghalt. Hasonló nevű fiát Glycerius császár ajándékokkal engesztelte meg s Galliába küldte, hol a két gót nép egyesült. Maga Thiudimir a Száván túl Illyricumra rontott s egész Thessaloniáig hatolva, szerződés útján Macedoniában nyert letelepedő helyet, mire nemsokára meghalván, fia, Theodorich lett utóda.

Theodorichot Zeno azonnal Konstantinápolyba hívatta, harczy fiává fogadta, konzullá tette, diadalmenetet engedett neki s lovagszobrát a császári palota előtt állíttatta föl. Mégis visszament Illyricumban nyomorgó népéhez, hogy azt, a császár engedelmeivel, a turcilingok és rugiak kiűzésére,

Itáliába vezesse. Verona síkján megverte Odoacer hadát, átkelt a Paduson, ostrom alá fogta s három év alatt bevette Ravennát, kivégezte Odoacert és Zeno tanácsára a gótok és rómaiak királyának címét vette föl. Audeflada frank királyleánytól született leányát, Amalasuenthát az Amalok házából való nyugati gót Eutharichhoz adta férjhez. Sirmiumban, Galliában stb. diadalokat aratott s az egész nyugaton nem volt nép, mely Theodorichnak barát- és alattvalóképen nem szolgált volna. Öreg korában 10 éves unokáját, Amalasuentha fiát, az árva Athalarichot rendelte utódául. Meghagyta országa nagyjainak, tiszteljék a királyt, szeressék a senatust és a római népet s Istenen kívül a keletrómai császárt tartssák kegyes barátjoknak. Utána 8 évig békén uralkodott az ifjú. Halála után anyja rokonát, Theodahadot választotta férjéül, ki azonban száműzette, majd megfojtatta őt. Sorsán megrendülve, Justinianus keletrómai császár a vandálok legyőzőjét, Belezárt küldte ellene. Belezár elfoglalta Siciliát, s Regiumnál hódolatra kényszerítette Theodahad vejét, Evermudot, mire a gótok a gyanús Theodahad helyett Vitigest tették királylyá, ki megölette Theodahadot s feleségül vette Amalasuentha leányát, Matesuenthát. E közben Belezár feldúlván Nápolyt, Róma ellen indult, majd Tuscia városait foglalgatta s Perusiánál megsemmisítette Vitigesnek Magnus gróf alatt küldött seregét. 14 hónapig hasztalanul küzdött Vitiges is;

Ravennába kellett zárkóznia, hol csakhamar egész családjával hódolt Belezárnak. Így győzte le Justinianus azt a népet, mely 2030 éven át (Berigtől fogva) mint legvitézebb nép oly sokáig uralkodott. A császár patriciussá tette Vitigest, ki még két évig élt; özvegyét testvéréhez, Germanus patriciushoz adta férjhez. Ennek utószülött fia szintén Germanus. «Ebben egyesült az Aniciak nemzetsége az Amalok törzsével s ha Isten is úgy akarja, reményekre jogosít mind a két nemzetség iránt.»

«Ilyen volt — végzi — napjainkig a geták eredete, az Amalok nemes családja; ezek voltak a hős férfiak tettei. Ez a dicső nemzetség meghajol egy még dicsőségesebb fejedelem előtt s megadta magát egy vitéz hadvezérnek, kinek dicsőségét egy század, egy kor sem oltja ki; nem, — a győztes triumphator Justinianust és konzulját, Belezárt, mindig vandál verőnek, afrikainak, gétagyőzőnek fogják nevezni. Te, a ki ezt olvasod, tudod, hogy én a korábbiak iratait követtem, téres mezejökön kevés virágot szakítván, hogy azokból a kutatók számára, tehetségemhez képest, koszorút kösse. S nem kell hinni, hogy mivel én is belőle származom, a nevezett nép javára hozzátettem volna valamit azon kívül, a mit olvastam, vagy tapasztaltam. De így sem vettem föl mindent, a mit rólok írtak vagy elbeszéltek; mert mindezt nemcsak ezen népnek, hanem a győzőnek is dicsőségére mondtam el.»

Látnivaló, hazánk népvándorláskorabeli történetéről is, mennyi becses adata van Jordanesnek. Gr. Cziráky a *Tudományos Gyűjtemény*ben már 1823-ban kérdést tett (X. 126.), mik a nála említett folyók mostani magyar nevei? Nevezetesen mi az a pannoniai Netad, Netao vagy Nedao, mely mellett Ardarich, a gepidák királya, Attilát megtámadta (valószínű, hogy a Hernádot értette). Cziráky kétségesnek találta, több folyó-e a Tisia, Tibisia, Dricca, (Drekon, Tigas és Tiphesas), vagy az igen kanyargó Tisza és Maros az, a mit Priskus, a görög császár követe, Attilához menet útjában talált? Erre a kérdésre csak több mint félszázad múlva adott választ Salamon Ferencz. Szerinte Tibisia — Priskus Tiphesasa — egy a Tibiscussal, vagyis a Temessel; a Tisia — Priskus Tigasa — lehetne Bigas, vagyis a mai Béga, de mégis inkább a Borzova (most Berzova) s a Dricca — Jordanes Drekonja — a Karas; ellenben Hunfalvy Pál szerint (*Etnogr.* 84.) inkább a Tierna vagyis Cserna. Priskus és Jordanes szövege tehát eltér egymástól. De Jordanes, ki a neveket elferdíti s ezeket a folyókat óriásiknak mondja, Salamon szerint «maga ingatja meg hitelét». Nagyítása mutatja, hogy nem ismerte azt a vidéket, melyről írt, s hogy nem is tudott vagy nem is akart lelkiösmeretesen írni. Ez a példa is tanúság reá, Salamonig mily téves nyomokon járt úgy a bel- mint a külföldi nyomozás, midőn a Tiszát és Marost kereste azokban a folyó-nevekben, melyek

a Temest, Berzovát és Karast jelölik. Cziráknak sok fejtörést okozott az is, melyik volt az a Skarniunga és Aqua nigra folyó, a mely közt Jordanes szerint (52. fejj.) Valamir ostrogótjai laktak. Már ő is fölismerte, hogy téved Gebhardi, midőn ezeket másokkal együtt a Szávának s a Drávának tartja, mert Jordanes az 56. fejezetben külön is szól a Száváról. Pedig voltakép csak annyit mond, hogy Valamir a maga népével átkelt a Saus-folyón. Ezt, Jordanes fordításában, Martens is a Szávának mondja, ellenben megjegyzi, hogy a Skarniunga és az Aqua nigra ismeretlen folyók. Eligazodni annyival bajosabb, mert a Pelsois-tó, melynek partjain Thiudimir lakott, Martens szerint a Balaton ugyan, ismeretes azonban, hogy a rómaiak Pelsonak vagy Peisonak nevezték a Balatonon kívül a Fertőt is. A tó és a két folyó köze közt pedig akkora helynek kellett lennie, hogy népestől leférfjen rajta a harmadik testvér, Vidimir is. Aqua nigra magyar nevét most a Kis-Kárpátokban eredő s Récsétől kezdve az érsekujvári Dunával északon nagyjából párhuzamosan haladó Feketevíz viseli, mely — mindenütt Pozsonymegyében haladván — Tallóstól délkeletre ömlik a Dunába. Ez lett volna tehát Valamir országának északi határa, míg a délkeletit a talán a Rábával egynek vehető Skarniunga képezte úgy, hogy a keleti gótoknak ez a töredéke a Duna mindkét oldalán lakott volna. Ez inkább csak ötlet. De ha megáll, a Pelsois valóban a Balaton, mely esetben Vidimir valahol a

mai Veszprémmegye nyugati, és Zala északnyugati részén tanyázhatott. Majd azon töpreng Cziráky, hol van az a Bolia-folyó, mely mellett a gótok úgy megverték a rájuk tört Hunimund és Alarich suáv királyokat, hogy 10,000 lépés hosszan halottak borították a csatatért, s Thiu-dimir és Vidimir tökéletesen megboszúlhatták rajtok testvérök, Valamir halálát? (54. fejj.) Suhm szerint ez a Bolia a Lipótvár közelében fekvő Bláva, mely Jókó város temploma alatt egy tóból ered; egy darabig határt von Pozsony és Nyitra vármegyék közt s Nagy-Szombattól délre egyesül a Dud-Vággal. Tudni kellene azonban, ennek a pataknak nevét nem alkalmazták-e valaha magára a Dud-Vágra? A Fekete-Vág egyik csermelye, a Beljenecz, még eléggé fentartotta az ősi Bolia nevet, s talán Biela volt akkor is a Fehér-Vág neve, miből a Boliát elég könnyű volna kimagyarázni egy régi német krónikás szórontásából.

Mindez csak kikapott példa a sokból. De ha újabban Hunfalvy Pál és Fröhlich Róbert némi figyelmet szenteltek is Jordanes magyarországi geographiájának, ennyi is sejtenünk engedi, csupán hazánk történetének szempontjából is, mennyi még a megfejtetlen kérdés és a kiaknázatlan anyag a Jordanes művében. Hunfalvy Pál (*Ethn.* 117.) arról vádolja ugyan, hogy «ő kezdi meg országunkra nézve a meséket és a kritikátlan ethnographiát, melyek mai napig tetszenek sokak-

nak.» De maga is azonnal hozzáteszi, hogy «saját korára s az általa ismert világra nézve Jordanes becses történelmi és földrajzi forrás». Mindenesetre alkalmas tanulmányul szolgál mindazoknak, kik egyetemes és hazai magyar történelmi kutatásainkat egybekötni kívánják

Hasonlót mondhatni Procopiusról, ki szintén megírta a gótok történetét s a mellett a vandakról is szerzett egy munkát.

II. Procopius.

Procopius (Προκόπιος) az 500. év táján, a palesztinai Caesareában, jómódú római családból született. Gondos neveltetését valószínűleg Berytus híres jogi iskolájában s Antiochiában befejezván, rhetor, vagyis classikus műveltségű ügyvéd lett. 527-ben Justinus császár őt Belizár mellé nevezte ki ξόμβουλος-szá, jogtanácsossá. Mint ilyen vett részt a nagy magister militum 528—531. évi perzsa hadjáratában, sőt Afrikába is mint jogtanácsos kísérte őt. A Sicilia keleti partján levő Kaukanäig baj nélkül jutott a hajóhad, mely azonban teljesen tájékozatlan volt abban a részben, milyen erővel vannak a vandalo; hogy tehát kiköthetnek-e, vagy sem. Gabonavásárlás ürügye alatt Belizár Procopiust küldte ki, hogy Syracusae-ból hírt hozzon. Egy ottani barátjának Karthágóból csak imént hazatért szolgájától kapott is híreket a vandalo;król, sőt ezt a rabszolgát elvitte magához Belizárhoz is, ki ezek után bátran kiköthetett Afrikában. Gelimer király palotájában

az asztalon felejtett ebédet már Procopius is segített elkölteni.

A háború végeztével nem követte Belizárt Sici-liába, hanem Afrikában maradt Salamon hely-tartóval, míg egy fölkelés következtében mind-kettejüknek Siciliába nem kellett menekülniök. Ekkor, mint ὁπορχαφός, vagyis mint magántitkár ismét régi főnökéhez csatlakozott s oldalán ma-radt a gótok ellen viselt első hadjáratában. Hogy az éhségtől gyötört Rómán segítsen, keresztül tört a gótok megszálló hadain, s Nápolyból gabonával, 500 emberrel tért vissza a városba. Majd midőn Auxinumban már ők ostromolták (II. 23—27.) a gótokat, ezeknek egy kitörésekor azzal mentette meg a görögöket, hogy föllevenítette a régi ró-mai szokást, úgy, hogy a lovassági trombitaszót a támadás, a gyalogságit pedig a visszavonulás jelzésére használta s ezzel a csapatok mozgását a legnagyobb zajban is érthetően szabályozta.

A gót háborúról görögül írt művében oly meg-kapóan festi Belizárnak Konstantinápolyba való bevonultát, a hogy csak szemtanú festheti; By-zánczban volt 542-ben, a nagy dögvész idején (Persica, II. 22.); de csak föltevés, hogy ezen két esemény közt 541—2-ben, a perzsa háborúban is részt vett volna. Történelmi művei ez időn túl őt magát nem emlegetik; de mivel fölhozza az épüle-tekről írt munkájában, hogy Justinianus elkészítette a Byzanczot és Selymbriát összekötő falakat, 558 augusztusában még mindenesetre az élők közt volt.

Némelyek azonosítják azzal a Procopiusszal, ki 562-ben Konstantinápoly *præfectusa* volt; ezt azonban nem lehet bizonyítani. Életéről általában véve csak annyit tudunk, a mennyit műveiben önmaga följegyzett; ez pedig a lehető legkevesebb.

Történeti munkái — első sorban a vandál és gót háború leírásai — többnyire olyan eseményekről szólnak, mikről mint szem- és fültanú értesülhetett, *et quorum pars fuit*, ha nem is épen *magna pars*. El lehet képzelni, hogy Belizár környezetében a byzanci udvarról elég hírt és pletykát hallhatott. Megbízható mindenütt, hol oly csatákat ír le, melyekben maga is résztvett; de mindjárt zavaros, mihelyt csak másodkézből kapja adatait s legzavarosabb, midőn — saját kora történetének bevezetésében — régibb időkről kell emlékeznie.

Mindez közvetlenné, emlékraajzyszerűvé teszi elbeszélését, melynek értékét azzal is emeli, hogy van érzéke a néprajz iránt. Az események színhelyét, mint igazi szemtanú, majdnem mint turista írja le, a kinek gondja van reá, hogy néprajzi furcsaságokkal, szokások ismertetésével, népmesékkel és mondákkal fűszerezze beszédét, a mit még csak kritikai megjegyzésekkel sem zavar. Példaképét, Herodotost abban is követi, hogy beszédekbe ad harczba induló hőseinek ajakára, vagy egész költött leveleket írat velök. Ezek nagyon jók arra, hogy a vandál vagy a perzsa király nevében jól odamondogasson saját uralkodójának, Justinianusnak, azért

a kapzsisáért, melyet az országok szerzésében, a pénz gyűjtésében tanúsított.

Történeti művei (*Ἱστορίαι*) nyolcz könyvben három főrészsre oszlanak.

1. *A perzsa háborúk* történetét két könyvben az 545-ben kötött fegyverszünetig beszéli el, de még említi Theodora császárné halálát (548. jun. 12.).

2. *A vandál és mór háborúk* történetét két könyvben 395—530-ig csak vázlatosan állítja össze, az utolsó három évről ellenben (533—5) bőven szól, míg az 536—548. év eseményeit ismét elnagyolja, eddigi szinte érdekfeszítő előadása helyett krónikás följegyzésekkel érvén be.

3. *A gót háború* történetének csupán első két fejezetében állítja össze a 474—534-ig terjedő eseményeket, míg négy könyvben szól az 534—552-ig tartott hadjáratról.

Művének hét első könyvét már 550—1-ben kiadta és csak 554 után egészítette ki a nyolczadikkal. Azonban nem érte be azzal, hogy csupán a csatatéren tüntesse föl császárárt. *Ktismatájában*, az épületekről 558 táján befejezett munkájában, melyet rendesen *De aedificiis Justiniani* címmel szokás idézni, egy könyvben ismerteti a császárnak Byzánchban s ötben a tartományokban emelt épületeit; amabban a templomokat és palotákat, emezekben többnyire a várakat és falakat. Itt azonban nem tartja meg többé imént még híven megőrzött történetirői függetlenségét, hanem agyba-főbe dicséri a császárt, ki, mint kora

legjelesebb íróját, egyenesen megbízta e mű szerzésével. Az igaz, hogy épen ez a parancsszóra csinált műve a leggyengébb.

Hízelgése annál feltünőbb, mert *Anekdotá*, vagy *Arcana historia* címmel csak halála után közzétett munkájában kiméletlenül neki rontott ugyanannak a Justinianusnak és feleségének, Theodorának, sőt dicsőített hadvezérének, Belizárnak is. Azzal mentegeti ugyan magát, hogy fejével játszott volna, ha már az udvarban megírja ezeket, a főkép a két asszonyt rajzolgató apró történeteket, midőn még saját atyjafiaiban sem bízhatott; de elég szigorú kritikát mond önmagáról azzal, hogy félelmében nagy történeti munkáiban is mellőzött olyasmiket, a mik jobban megmagyarázták volna a dolgok valódi állását, s hogy ezeket csak most, pótlásképen mondja el. Kicsúfolja Belizárnak a hozzá méltatlan Antoniához való vak szeretetét s azután 26 fejezetben gyűjt össze mindent, a mi csak rossz színben tüntetheti föl a császári párt. Igazságtalanságait a túlzások okozzák, de e túlzásokban is sok az igazság; a milyen pl., hogy a császárnak külsőképen fényes uralma mégis az alattvalók nyomorúságát okozta. S a történet sem hagyhatja figyelmen kívül, mint az uralma végén Justinianus ellen föllobbant gyűlölet jelét. Suetonius császár adomái ehhez képest merő nyájaskodások; épen azért csak nagy titokban olvasták. (Nyomtatásban először 1623-ban jelent meg.)

Procopius még valóban közel áll az ókor történetíróihoz. Műveiből egyenesen ki lehet mutatni azt a hatást, a mit reá Herodotos, Polybios s a vele legrokonabb Ammianus Marcellinus gyakorolt. Ezzel az utóbbival különben is sok tekintetben össze lehet őt hasonlítani. Az előadás egységes voltában alig. A *Persica*, *Vandalica* s a *Gothica* majdnem egyszerre kezdi s végzi az események elbeszélését. A három nagy csoportban saját műveire egyszer-másszor hivatkozik ugyan a szerző, egészben véve azonban egymástól függetlenül tárgyal, úgy, hogy ezekből a külön értekezésekből nem domborodhatik ki sem Belizárnak, sem Justinianusnak egész egyénisége. Utóbb azért tartotta maga is szükségesnek, hogy — legalább a VIII. könyvben — synchronistikát adjon. Mindenütt gyengén, mesésen induló előadása egyre erősödik, mind megbízhatóbb; akárhány részletére kisütötték ugyan a tévedést, de még ekkor is el kellett ösmerni, hogy az eseményekről tiszta képet alkot. Emlékezetének frissesége szinte kétségtelenné teszi, hogy a feldolgozásnál saját naplóit használta. Ő maga, mint jogász, talán nem sokat értett katonai dolgokhoz; de úgy látszik, hogy mikor Belizár, vagy valamely alvezére jelenlétében meg-megbeszéltek egy-egy imént kivívott csatát, naplójába azonnal följegyezte a hallottakat; talán ennek köszönhetni, hogy a *Gothicában* egyebek közt oly remekül írta le Nápoly 536. évi ostromát (I. könyv, 8—10. fejj.). Ranke szerint

«egy vakmerő strategémát ritkán rajzoltak olyan jól, mint ezt Procopius rajzolta; elbeszélése valószínűsítő kis mesterműve a poliorketikának, a városostromlás művészetének; mutatja, mindenről mily pontosan értesült a szerző, kinek a mellett megvan az az érdeme, hogy az általános nagy szempontokról sohasem feledkezett meg». Teljesen közvetlen Róma védelmének leírásában is (*Gothica*, I. 16—29. s folytatva II. 1—6.). De szinte önmagát múlja felül Ravenna ostromának elbeszélésében. (U. o. II. 28—30.) Belizár miért veti meg a neki följánlott gót koronát, hogy azt a gót királylyal együtt akkor vigye Justinianus elé, mikor ez épen győzelmei közül híja őt vissza, igazán csak innen ismerjük meg. Ranke szerint «Procopius minden idők hálájára méltó, hogy az indítóokokat úgy megérteti. A régi és új idők egykorú eseményeinek történetírói közt Cæsareai Procopius az első sorban áll».

De nemcsak a hadiesemények rajzolásához ért; Thukydidesre emlékeztet az az eleven kép, melyet (*Persica*, II. 22.) a konstantinápolyi dögvészről, vagy a Rémába szorult görögök inségéről (*Gothica*, III. 16—17.) fest.

Általában véve «az utókor szerencsésnek tarthatja magát, hogy e korszaknak annyira fontos eredményeiről oly jól értesült, oly pártatlan, s a nyelv és találó előadás tekintetében oly kitűnő szerzőtől, a kinek szemei nyitva voltak a római birodalommal harczoló népek sajátságai iránt is,

egész terjedelmökben, úgy használhat egy munkát, a mint azt maga a szerző kiadta. Csak egy tekintetben nem elégíti ki várakozásunkat; könyvedén siklik el Konstantinápoly belső állapotai fölött, még akkor is, ha azok a hadvezért, kinek művét ajánlotta, igen közelről érintették.»

A felületes keresztyént megragadta az ókor hatalmas Rómájának eszméje; Bonifatiust és Aëtiust az utolsó rómaiaknak nevezi ugyan, de Belizárban s az ő és Justinianus alkotásaiban is a római állameszmét ünnepli azzal a barbársággal szemben, melyről írnia kell. A barbársággal nem egyezkedni, hanem harczolni kíván s azért kedvvel ír az őket megsemmisítő háborúkról; haraggal arról, ha Justinianus egyszer-másszor pénzen vásárol tőlük békét. Hiszen velök szemben a czél mindig szentesíti az eszközöket! A felekezetiséget, a vallásos szörszálhasogatást már csak azért is gyűlöli, mert még jobban megosztja az államot, melynek pedig egységesnek kell lennie. A politikában, mely ez egységet ápolja, nem keresett következetességet s irodalmi művei tanusítják, hogy elég jellemtelen politikus volt ő maga is. Az a férfiú, ki a perzsa, vandal és gót háborúk története megírásában pártatlan, a *Ktismatában* alázatos és hizelgő udvari ember, az *Anekdotákban* pedig kiméletlenül antidynastikus! De hát Justinianus uralkodása nem is volt a politikai jellemek melegágya. Csak így magyarázható meg, hogy Procopius, ki egyidőben írta *Ktismatáját* és *Anekdotáit*, gondo-

san ügyel arra, hogy a milyen sorrendben dicsérte meg amott a császárt, épen olyan sorrendben rántsa le emitt s így önmagát czáfolgassa. De csak zsebében mutathatott fűgét a császárnak; a dicséret szélesebb körben terjedt el, mint a gyalázás.

Irányzatos műveit túlélilik oly sok történetírói tulajdonsággal megalkotott históriái, melyekben két hatalmas barbár népnek, a vandálnak és gót-nak bukását mintaszerűen írta meg.

Művének folytatói közül különösen *Agathias* érdemel említést, ki a *Gothicához* 552—4-ről még öt könyvet függesztett. *Agathias* a kis-ázsiai Myrinában 536 táján született; tanulmányait Alexandriában végezte s 554-ben, még nagyon is fiatalon, Konstantinápolyban mint ügyvéd telepedett meg, majd a császári bureauk actái közé temetkezve kesergett azon, hogy életét nem szentelheti teljesen classikusainak s különösen történelmi tanulmányainak, melyekhez verselgetései után fordult. *Procopius* folytatásához *Justinianus* halálával azonnal gyűjteni kezdett ugyan, de csak 577 táján fogott az íráshoz; és midőn hét esztendő történetét elbeszélte, 582-ben a halál akadályozta meg a folytatásban. Igazságra törekedett s egészben véve megbízható történetíró; eléggé dagályos irálya miatt azonban valami nagy kedveltségre soha sem tehetett szert. S a *Procopius Gothicájáról* *Agathias* könyvére való áttérés mindenesetre némi zökkenéssel jár a miatt is, mert jóval jelentéktelenebb

állásában, Agathias csak távolabbról szemlélte az eseményeket s így nincs is meg benne Procopius közvetlensége. Azt a negyedszázadot azonban, melyről ők ketten szólnak s mely épen a római államiság renaissance-vajudásainak tanulságos kora, elbeszéléseik alapján ismeri a világ. Azért, ha bennök jóval kevesebb is a hazánkban lakott népekre vonatkozó adat, teljes mértékben figyelmet érdemelnek nálunk is.

III. Toursi Gergely.

Egy gót s egy görög történetíró után egy olyan rómaival ösmerkedünk meg, ki megírta a hazájába, Galliába betolakodott frankok történetét. Chlodvig hazátlan törzse hatvan év alatt miként lett olyan nagygyá, hogy hatalma az Atlanti-oceántól egészen Pannonia határáig terjedett, sőt hogy már Konstantinápolyt magát is fenyegette, a nép izmosodásának ezt a tanulságos történetét Toursi Gergely adja elénk.

Georgius Florentinus, írói nevén Georgius Turo-nensis 538-ban vagy 539-ben, a napot azonban tudjuk, november 30-án Clermontban született, olyan családból, mely 12 püspököt adott Tours-nak; ő volt a tizenharmadik, holott az egyház-megyét kezdettől fogva odáig csak 18 főpap kormányozta. A frankokon Austrasiában s így az Auvergneben is, melynek Clermont volt a fővárosa, akkor Theudebert uralkodott, Theuderich fia. Mikor azután Theudebert fiával, Theodobáld-dal 555-ben kihalt a merovingiak austrasiai vonala,

a törvényes örökösnek, I. Chlotharnak fia, Chramm, föllázadt s Clermontból három álló esztendőn át daczolt édes apjával, ki azonban ekkor földönfutóvá tette őt. E polgárháború rémes jelenetei alatt növekedett Georgius Florentinus, ki egymásután vesztette el atyját, majd nagybátyját és nevelőbátyját, a szent életű Gallus toursi püspököt; anyja pedig Burgundba költözött, míg ő maga családjának ősi városában tanulta a papi tudományokat.

Heves láztól gyötörve, 563-ban elvánszorgott Toursba, szent Márton sírjához, hogy az ő közbenjárására szabaduljon bajától. Betegségéből felépült, jámborságával pedig annyira megnyerte a toursiak jóindulatát, hogy tíz év múlva szent Radegundnak óhajtására is, őt választották, Aegidius rheimsi püspök fel is szentelte az ifjú rómaid püspökükké. Fortunatus, teljes nevén Venantius Honorius Clementianus Fortunatus, korának legdivatosabb galliai poétája, sietett is megverselni ifjú barátját:

«Boldog nép örvendj, betelék szívednek a vágya:

Itt van püspököd és áldoz az Isten előtt.

Örvendezzen az ifjúság, valamint elesett agg,

Mindenik örvendjen, — mindenik áldva leszen.

Jó a hívők, a szegények, a városi nép igaz atya;

S minthogy pásztora jön, kedvre derüljön a nyáj.

Mert mire hő vágygyal s epekedve tekintte a község:

Megjelenék már ő; és örül a szem, a szív.

Püspöki méltóságra hivatva, legelteti Gergely

Menybeli atyjának városi hű juhait.

Isteni szolgálatra Egyed keze kente föl őt, hogy

Népvezető legyen; és tiszteli őt Radegund.

Örvend őneki Sigbert is, valamint Brunihilda,
Mert a királytól nyert tiszteletet s jogokat.»

Gergely, a hogy mint püspök nevezte magát, megbecsülte a költő jóindulatát. A Vienne mellett mezei jóságot ajándékozott neki s kora legfölkapottabb költőjével szoros barátságba lépett, mi irodalmi és tudományos munkásságára sem volt hatástalan.

Huszonegy éven át nehéz körülmények közt volt Tours püspöke. 557-ben pl. leégtek összes templomai s ezek közül a székesegyház, melyben pannoniai sz. Márton is nyugodott, csak 590-ben állíthatta vissza régi épségébe. Tours és Poitiers birtoka miatt és személyes gyűlöletből egyre tartott Brunhilda és Fredegunda, Sigbert és Chilperich versengése s Gergely, ki Sigbertnek és Brunhildának köszönhette püspökségét, gyakran igen kényes helyzetbe jutott. Mivel azonban még Fredegundára is hatni tudott, ellenségei bevádolták Chilperich előtt, hogy feleségével, Fredegundával könnyelmű életet folytatott, úgy, hogy a vád alól 580-ban a braini zsinat előtt esküvel kellett tisztáznia magát. Ez idő óta nagyobb tekintetben részesítette őt Chilperich, majd — ennek 584-ben történt meggyilkoltatása után — Gunthramm király; igazi befolyása azonban akkor kezdődött, midőn 585-ben Gunthramm visszaadta Tourst más városokkal együtt Sigbert fiának, Childbertnek. 594 nov. 17-ikén valamennyi Merovingtól becsülve hunyt el.

Előkelő állásában, nagy összeköttetéseinél fogva kiváló figyelmet érdemel szinte lázasnak mondható irodalmi munkássága. Tíz könyvben írta meg a frankok történetét, hét könyvet írt a csodákról, a négy elsőben csakis szent Márton csodatételeivel foglalkozván; e művének mintegy kiegészítője huszonhárom egyházatya életéről szóló könyve; egy könyvben értekezett a zsoltárokról, egy másikban az istentisztelet változó idejéről; bevezetéssel látta el Sidonius Apollinarisnak miséit s latinra fordította a hétalvónak legendáját.

Mindezekben sok a közvetlenség. Szent Márton csodatételeinek három utolsó könyvében pl. a saját püspökségének idejében (573—594.) tapasztalt csodákat örökítette meg s ezekben mélységes pillantást enged vetnünk a középkor kezdetének szellemébe. Főmunkáját, *A frankok történetét*, úgy látszik, 575-ben körülbelül a *Csodák könyvé*-vel egyidőben kezdte írni s 592 elejéig folytatta; * a négy utolsó könyvet azonban, mely még ki nem forrott eseményekkel foglalkozott, sokáig nem akarta nyilvánosságra juttatni.

«Mivel — úgymond történetének előszavában — a széptudományok művelését Gallia városaiban elhanyagolják, sőt csaknem egészen is megszűnt az, nem akadt tudós, ki eléggé értene a beszédhez, hogy

* Az egyes könyvek iratásának idejére nézve l. Giesebrecht bevezetését Toursi Gergely *Zehn Bücher Fränkischer Geschichte*-jéhez. (Lipcse, 1878, XXVII—XXXII.)

prózában vagy versekben írja meg mindazt, a mi köztünk történt. Pedig sok történt, jó és rossz egyaránt; dühöngtek az istentelenek vad csapatai, nagy volt a királyok haragja, a téves hitűek megtámadták a templomokat s az igazhivőktől védve, sokban föllángolt, nem kevesekben azonban meghidegült a Krisztusban való hit; a szent helyeket a jámborok gazdagon ékesítették, az istentelenek pedig kirabolták. Némelyek gyakran fölpanaszolták azt a hiányt, mondván: «Jaj, milyenek a mi napjaink, hogy megszűnt a tudományok ápolása és senki sincs a nép közt, a ki papirosra tenné, a mi a mi időnkben történt!» Midőn szüntelenül hallanék ilyesmit s más efféléket, hogy gond legyen a múltra, s az utódok tudomására jusson, meg nem állhattam, hogy én magam ne hozzam nyilvánosságra a gonoszoknak nyomorúságait s a derekaknak élete folyását, ha ezt csak keresetlen és művészietlen beszédben tehetém is. Különösen az bátorított erre, hogy — a mint a mieinknél gyakran csodálkozva tapasztaltam — csak kevesen értik az iskolázott írókat, de sokan megértik az egyszerű ember szavát.»

Mindamellett azonban, hogy eredetileg csak saját korának történetét akarta megírni, saját igazhitűségének kijelentése s a kath. hitvallás főbb tételeinek ismételése után, az első könyv 48 fejezetében a világ teremtésén, Ádámon és Éván kezdi a dolgot és szent Márton haláláig (412 ig), saját számítása szerint összesen 5596 év

eseményeit beszéli el. Már a 18. fejezetben szól ugyan Lyon alapíttatásáról, de összefüggőbben csak a 30-ikban kezd beszélni hazájáról, midőn Decius idejében hét püspök érkezett oda a keresztyén hit hirdetésére, kik Bourgesban építették az első templomot. Röviden emlékezik a legrégibb galliai vértanúkról, az auvergnei püspökökről s végül szent Mártonról, Pannonia szülöttéről, Gallia szentjéről. Hűségesen megmondja ekközben, mit kölcsönzött Eusebiustól, mit annak folytatójától, Hieronymustól, majd Orosiustól.

Szabadabban beszél a második könyvtől kezdve, ha szedeget is még egyetmást Orosiustól, Renatus Frigiredustól és Sulpicius Alexandertől; de már nagyban használja a néphagyományt is. 43 fejezetben szól itt a népvándorlás miatt zaklatott Galliáról attól az időtől fogva, midőn 412-ben azon Bereczk (Briccius) lett a toursi püspök, ki elődjét, szent Mártont, eszelősnek nevezte. 33 évig élt szent életet a püspök, de ekkor ráfogta a nép, hogy mosónője gyermekének ő az apja. Hiában jelentette ki az egyhónapos gyermek az ellenkezőt; szent Márton sírja előtt gyapotruhájába hiába tett izzó parazsat a püspök annak megmutatására, hogy a mint az nem perzseli meg az ő köntösét, úgy az ő testét sem mocskolta be aszszony ölelése; hívei mint méltatlan pásztort, kiverték a városból s helyette egymásután két püspököt választottak. Midőn azonban Bereczk hét év múlva visszatért Rómából, hol bőségesen vezekelt

azért, hogy gúnyolta szent Mártont s nem hitt csodáiban, a nép az épen meghalt püspök helyett újból visszafogadta őt s Bereczk hét éven át mostantól fogva nyugodtan kormányozhatta egyházmegyéjét. Azontúl is előszeretettel foglalkozik Gergely az egyházmegye történetével. Majd elbeszéli a vandaloknak Spanyolországba való betelepődését s az ott a keresztyének ellen folytatott üldözéseket. Elmondja, hogy midőn hirlelni kezdték a hunnoknak Galliába való betörését, Aravatus tongerni püspök folyton imádkozott a csapás elhárításáért, sőt Rómába, az apostol sírjához is elzarándokolt. Ott azt az intelmet kapta, hogy csak menjen haza s készüljön a halálra; ennek a nagy viharnak el kell pusztítnia Galliát, de ő nem látja meg a veszedelmet. Hazatérvén, mindenét összeszedte s akárhogyan rimáncodtak hívei, odahagyta őket. Maastrichtban csakugyan heves láz fogta elő s megölte, mielőtt betörték volna a hunnok. Nagyszombat napján a hunnok már Metz előtt állottak, hol csak sz. István vértanú templomát nem hamvasztották el. Leírja Attila hadjáratát s Frigeridus nyomán jellemzi Attilát. A 9. fejezetben azután minden átmenet nélkül kezd azon tanakodni, ki lehetett a frankok első királya; legrégibb történeteiket azonban Sulpicius Alexander elveszett könyve alapján 388-tól fogva mégis megkísérli összeállítani. Közben visszavisszatér Tours történetére és csak a 27—43. fejezetben ragaszkodik szorosabban a tárgyhoz,

midőn Chlodvig (Chlodovech) történetét részletezi. Halálával fejezi be a sz. Márton elhunytától Chlodvig kimultáig letelt 112 év történetét.

A harmadik könyv 37 fejezetében már nem az írókra, hanem az öregek elbeszélésére támaszkodik s előadásában ekként teljesen közvetlen, egyúttal azonban szakadozottabb, néhol pedig száraz és krónikaszerű. Chlodvig fiairól, a dánok berohanásáról, a thüringiai királyokról, az időjárásról, legfőkép azonban Tours és az Auvergne eseményeiről, Childebertnek s Theudebertnek Chlothar ellen viselt harczairól, a spanyol királyokról stb. beszél. A mily bizonytalan az időrend megállapításában, ép oly kevésbé tudja föltalálni az események középpontját. Talán az erre való törekvés jele, hogy Toursból nézi a világ folyását. Hasonló szellemben írta meg negyedik könyvét, hol az 544—575. évnél, tehát saját ifjú korának eseményeit s különösen az idősb Theudebert halálától Sigibert haláláig 29 év alatt történeteket beszéli el. Itt mindenütt kiemeli a csodás elemeket, s élénken megrója mindazokat, kik az egyház ellen valamit tenni mertek. Pl. Chlothar királyt, ki meghagyta, hogy az ország minden temploma az ő kincstárába szolgáltatassa be jövedelmének $\frac{1}{3}$ -át. Rendeletének végrehajtását csupán Tours szent püspöke, Injuriosus tagadta meg. «Ha — úgymond — elveszed Istentől azt, a mi az övé, majd az Úr is elveszi a te országot; mert szégyenletes, hogy midőn csüireidből kellene táplálnod a szegényeket, csürei-

det ezeknek nyomorúsága árán töltöd meg.» S fölháborodásában búcsúcsók nélkül vált meg a királytól, ki megrettenve és szent Márton hatalmától félve, a püspök után küldött, gazdagon megajándékozta és bocsánatot kért tőle; visszaadta mindazt, mit elvett az egyháztól és kérte a püspököt, könyörögje le az ő segítségére szent Márton csodátévő erejét. Mennyire jellemzi a kort a 2. fejezetnek ez a kis adomája! Ilyen az Austrapius hg. esete is, melyet a 18. fejezetben mond el. Ez a herczeg a Childebert királylyal csak imént szövetkezett Chrammtól félve, sz. Márton templomába menekült. Chramm megparancsolta, hogy ott senki még csak egy pohár vizet se merjen neki nyújtani; mert úgy gondolkozott, hogy ha éhségtől, szomjúságtól gyötörve, a templomot elhagyja, majd levágatja. Valaki azonban mégis megszánta, s a félig elalélnak egy csupor vizet hozott; a helység birája azonban odarohant, kiragadta kezéből s kiöntötte a vizet. De mindjárt kitűnt Isten boszúja és a szent hatalma; mert még aznap lázba esett a bíró s éjfélre meghalt; tehát nem érte meg azt az órát, melyben egy nappal azelőtt, a szentnek templomában kiragadta a csuprot a szegény menekültnek a kezéből. Ezen csoda hallatára a város lakosai bőségesen hoztak Austrapiusnak mindent, a mit csak kívánt. Menynyivel meghatóbb történet ez, mint a templomba menekült Pausaniasé, kinek befalazásához saját anyja is hordta a köveket! Csatak és meddő poli-

tikai cselszövések leírásánál mennyivel tanulságosabb adalék a 34. fejezet elbeszélése is! Bordeauxban az apát semmikép sem akart fölvenni egy ifjút, mert azt mondta, nem állhatja ki a kolostorban megkövetelt kemény munkákat. Egy napon a barátok 3 mérő buzát mostak, azután száradni a ponyvára kiterítvén, őrizetére ott hagyták a próbaidőre berendelt ifjút. Ez csakhamar rémülve látta, hogy hirtelen beborul az ég s rop-pant vihar készül; gondolván, hogy már akkor sem vihetnék be a csürbe a gabonát, ha előki-bálná a szerzeteseket, térdre borúlt s kérte Istent, hogy arra a darabra, hol a gabonás ponyva van, ne adjon esőt. Az apát és társai e közben a zu-hogó eső láttára elősiettek, hogy a gabonát be-vigyék; de ámulattal tapasztalták, hogy a zápor-ból egy szem sem érte a búzát, az ifjú pedig egész elmélyedve imádkozik. Maga az apát is melléje térdelve adott hálát a csodáért. Az eső és az imád-ság végeztével azonban megfogatta és megostoroz-tatta az ifjút, hogy alázatos legyen az Isten szol-gálatában és ne dicsekedjék csodatételével. Hét napra becsukatta s mint valami gonosztevőt éhez-tette, hogy előlje dicsőségre való vágyakodását, a mi árthatna lelkének. A barát még Gergely ide-jében is élt és példaképe volt az alázatosságnak s önmegtagadásnak, úgy, hogy a 40 napi böjtben még kenyeret sem szokott enni, hanem csak min-den harmadik nap vett magához egy kis gyöngy-kása-pépet.

Az ötödik könyvtől kezdve Gergely, ki már 573 óta Tours püspöke volt, mint előkelő szemtanú s jól értesült ember szól az 575—580. év polgárháborúiról. Legjobban érdekli mindaz, ami magában Tours városában, vagy annak környékén folyt le. Erről és személyes élményeiről terjedelmesen, kimerítően ír, úgy, hogy története valóságos emlékirattá szélesedik ki. Most már biztos az időszámításban is és meglátszik, hogy némely dologról az események közvetlen hatása alatt írt. Művét Giesebrecht ebben a tekintetben a későbbi középkor írói közül is csak Thietmár krónikájával hasonlíthatja össze. Apró történetek egyvelege a Gergely könyve, nem összefüggő történet; még csak kísérletet sem tesz, hogy az eseményeket egymással összeköttetésbe hozza. Világos ugyan, hogy az egyház multjára fekteti a fősúlyt, de ezentúl is kiterjeszkedik mindenre, amit megörökítésre egyáltalán érdemesnek tart. Harczolni a hitetlenek, kivált az eretnek arianusok ellen; érintetlenül fentartani, sőt gyarapítani az egyház kiváltságait; föltétlen tiszteletben részesíteni a püspököket; bőkezűen nevelni az egyházi alapítványokat stb., ezek azon dolgok, mikben ő a királyok dicsőségét, az állam és egyesek javát kereste; s ezen «igazságok» illusztrálására szolgálnak történeti példái. Innentől kezdve munkája a VI. század második felének legfontosabb kútforrása. A hogy megtagadta a szent Márton templomába menekült Merovechnek kiszolgálta-

tását (14. fej.), Prætextatus püspök ügyében a párisi nemzeti zsinaton ép oly bátran képviselte az egyház érdekeit a királyi hatalommal szemben (18. fej.). Lehet-e mást várni a történetírótól, mint a miért püspöki minőségében buzgott? Mindenesetre erősebb volt benne az egyházi, mint a nemzeti érzelem, a minek pedig, épen a polgárháborúk leírásában, felül kellett volna kerekednie. Akármennyire elítélte Chilperich királyt s feleségét, Fredegundát, ebben a könyvben dicsérni valót is eleget talált rajtok, a mi annak a jele, hogy mégis csak volt érzéke a történetírói igazság iránt. Ez annál fontosabb, mert a braini zsinaton, 580-ban, saját papjának, Riculfnak és Leudastes toursi comesnek vádjára meg kellett jelennie, hogy igazolja magát Fredegundára tett sértő megjegyzései miatt. Mialatt ő maga kijelentette, hogy nem sértette meg a királynét, a nép odakinn morogni kezdett, hogyan lehet ilyesmiről vádolni egy püspököt, hogyan idézheti őt a király e miatt törvényszék elé? De a személyesen jelenlevő király azt felelte: «Feleségem rágalmazása az én gyalázatom. Ha tanúkat akartok a püspök ellen, olyanok is vannak. De ha kijelentitek, hogy a dolog nem történt meg, és hogy bízni kell a püspök nyilatkozatában, hát tegyétek. Szívesen megnyugszom abban, a mit határoztok.» Mindenki csodálkozott a király okosságán s önuralmán; s abban a nézetben voltak valamennyien, hogy egy alárendelt személynek nem kell hitelt adni a püspökkel szem-

ben. Meghagyták, hogy előbb három oltárnál misézvén, esküvel tisztázza magát. Ez ugyan ellenkezett az egyházi törvényekkel, a király kedvéért azonban megtette Gergely. Hiszen Chilperich király leánya, Rigunthe, maga is oly élénk résztvett szenvedéseiben, hogy addig, míg Gergely ezt a határozatot végre nem hajtotta, egész udvarával együtt böjtölt. A zsinat pedig a vádlót, Leudastot, mint királynéjának és saját püspökének rágalalmazóját, az egyházból kiközösítette; Riculfort pedig halálra ítélte s életét csupán Gergely közbenjárása mentette meg, de nem szabadíthatta meg a legszörnyűbb kínzásoktól (49. fej.). Ez a fejezet, mely saját magának országos fontosságú kényes ügyét adja elő, kétségtelenül jó próbaköve volna igazságszeretetének; csak hogy nem lehet ellenőrizni más, hasonló részletességű elbeszéléssel. Semmi esetre sem volt az a célja, hogy föltétlenül takargassa az egyházi férfiak hibáit; így pl. Pappolus (5. fej.), Salunius, Sagittarius (20. fej.), vagy Eunius püspököket (40. fej.) elég kiméletlenül ítéli el. De nem szabad feledni, hogy ha sokat elhallgatott is, más volt annak a kornak szelleme s ez a szellem a történetíró éleslátását, elfogulatlanságát nagyban akadályozta.

Történetírásának előnyei és fogyatkozásai mind élesebben tűnnek ki a hatodik könyvtől kezdve. Ez Childebert uralkodásának 6-ik évétől (581.) Chilperich király haláláig (584.) megy. Közben a 40. fejezetben rendkívül érdekesen beszéli el, mi-

ként vitatkozott a spanyolországi arianus követtel. Általában véve Gergely a 6. könyvtől kezdve a legclassikusabb tanú arra nézve, az erősen orthodox gallikán egyház miként készítette elő a spanyolországi arianismus bukását. Erélyesen hangoztatja, hogy a frank birodalomban egységesnek kell lennie úgy az egyháznak, mint az államnak.

A hetedik könyv 47 fejezetében csupán két év (584—5.) főbb eseményeiről beszél; de visszavisszatér egy-egy életrajz, pl. mindjárt az első fejezetben szent Salvius püspök életrajza keretében korábbi idők eseményeire is. Ebben a könyvben a seregeivel Páris alá nyomúlt Childebert már a párisi székesegyházba menekült Fredegundának, Chilperich király özvegyének kiadatását követelte. Gunthramm nem adta ugyan ki, de önmagát is oly kevésbé érezte biztosan, hogy népe közt mindig csak nagy kísérettel jelent meg, egyszer pedig nyíltan felszólította az utczai közönséget, hogy legalább három évig ne törekedjék életére, ne veszítse el őt is, mint testvérét, míg unokaöcscseit annyira föl nem nevelheti, hogy — ha ő vele történik valami — lesz, a ki családjából a trónon követheti. «S így szólván, királyáért az egész község imát küldött az Úrhoz . . .» (8. fej.). Milyen drámai jelenet az is, midőn Fredegunda menedékhelyén, a templomban értesül, hogy Chilperich halálának hírére Desiderius hg. a toulousi templomba záratta, kincseitől megfosztotta gót vőlegényéhez utazó leányát, Rigunthet! Magában

a templomban is mint dühöng a királyné Leunardus udvarmester és mindazon szolgák ellen, kik elszöktek úrnőjük mellől a helyett, hogy védelmében levágatták volna magokat (15. fej.). Gunthramm király meghagyta a rablott holmik kiadását, Fredegundának pedig a Rouen közelében levő Rueilt jelölte ki tartózkodása helyéül, hol első dolga volt a bukott királynénak, hogy egy bizalmas papját elküldje vetélytársnőjének, Brunhildának megöletésére. A pap úgy mutatta be magát, mint a kit Fredegunda üldöz s ezzel és hízeltedéseivel csakhamar megnyerte Brunhilda kegyeit. Szándéka azonban kitudódván, megköztözték, megkorbácsolták s hazaküldték Fredegundához, ki a merény meghíúsulta miatt való dühében kezét lábát levágatta (20. fej.). Lehet-e ennél élénkebb képet festeni az erkölcsök elvadásáról, vagy mint az Eberulf főkamarásról, Chilperich gyilkosáról (21., 22., 28.) s a toursi polgárháborúról (47. fej.) írt fejezetekben? Ez a háború abból keletkezett, hogy a mantelani plebánosnak ebédre hívó szolgáját az egyik meghívott vendég levágta, a másik pedig boszút állt.

A nyolczadik könyv (46 fejezettel) Gunthramm királynak Orléansba tett útjától, 585 július 4-ikétől, Leuwigild spanyol király haláláig (586.) terjed. Az orléansi ünnepek leírása maga hét fejezetre terjed s nagyon világos képet nyújt a frank királyok udvari életéről. Itt már, s a könyvnek majdnem minden fejezetében, valóban naplószerű az

előadás és csodákról, áttérésekről, nevezetes férfiak haláláról, követségekről, Fredegunda újabb ármányairól, elemi csapásokról, stb. a legnagyobb tarkaságban tud beszélni. Gyakran foglalkoztatják a spanyolországi gótok ellen viselt háborúk is, csakhogy a külföldi dolgokról néha hibásan értesül. Így például nem jól tudja, hogy halálos ágyán Leuwigild gót király arianusból igaz katolikus lett, s hogy másoknak is megparancsolván ezt, hét napon át siratta életének odáig való tévelygéseit. Áttérésének híre azonban csakugyan nagyon elterjedt; még nagy Gergely pápa is említi s így nem csoda, ha Toursi Gergely valónak vette, a mit annyira óhajtott.

A kilenczedik könyv (44 fejezetben) az új gót királynak, Richarednek a frankokhoz küldött s békét ajánló követségével kezdődik. Childebért szívesen látta a követeket, Gunthramm azonban szóba sem állt velük, minek nagy háborúság lett a vége. Ezt már nem érte meg szent Radegund, mert 587 aug. 13-ikán elhunyt s temetésén Gergely püspök is ott volt. Gergely máskor is el-elhagyta püspöki székhelyét. Egy ilyen alkalommal történt, hogy egy Desiderius nevű ember Toursban csodatevőnek adta ki magát s hamis próféta-sággal bolondította a népet. Még nagyobb csaló volt egy másik, ki spanyolországának hazudta magát, kiről azonban kitűnt, hogy Aurelius tarbesi püspök megszökött inasa. A Párisban összegyűlt püspökök visszaadták őt régi gazdá-

jának, azzal a meghagyással, hogy bántódása ne történjék.

Majd, visszatérve a politikai történetre, szól Gunthramm, Bozó és Rauching sorsáról, Gunthramm és Childebert királyok találkozásáról (587 nov. 28.), a lázadó Baddo megkegyelmeztetéséről, Richared gót királynak a kath. vallásra való téréséről s a frank királyokhoz küldött újabb békéltető követségéről, a Nantest pusztító bretonokról, a Toursban újból kitört harczokról, valamint saját követségeiről, melyet Gunthram királyhoz vezetett Metzbe, s melyet nagy részletességgel ír le, még a szerződés szövegét is törölvén. Igazi regénytárgy a toursi apáczazárdát (St. Maria de Scriniolo) alapító Ingotrude királyné leányának, Berthegundenak, az urát a zárdai élet kedvéért elhagyó, de az isteni szolgálatban tunya és álmos leánynak története. S milyen regényepizód az, midőn az atyja, Chilperich király ékszerait követelő Rigunthét saját anyja, Fredegunda megfojtja a kincsesszekrény rácsapott fedelével, ha szolgálói lármá nem csapnak; s mennyi regényes részlet van abban a hosszas elbeszélésben, a melyben előadja a Chrodieltől, Charibert király leányától a poitiersi kolostorban támasztott zavarokat!

A tizedik könyv 31 fejezetének hitelességét a történelmi kritika többszörösen megtámadta. Ebben az 590—4. év alatt eseményeit adja elő, e közben azonban meglehetősen eltér az időszámí-

tásnak az előbbi könyvekben követett módjától; pl. sz. Márton halálától II. Childebert uralkodásának 19. évéig 168 évet ír, holott előbbi adatainak alapján 196-ot kell vala írnia s a világ teremtetésétől 5814 helyett csak 5792 évet számítnia. Ez alkalmasint onnan van, hogy könyve epilogját már 592-ben megírta, az 594-ben eszközölt felülvizsgálat alkalmával azonban változtatott a számokon. Az utolsó (31-ik) fejezetben röviden egybefoglalta Tours püspökségének történetét s mint 19. püspökről, önmagáról is bővebben emlékezett meg.

Gergely nem valami nagy író, s akárhányszor hadilábon áll a grammatikával is; de elbeszéléseinek a helyenként follépő szónokiasság mellett is bizonyos bájt kölcsönöz egyszerűségök s természetességök. Nem hiába nevezték őt a középkor Herodotosának, ha épen neki nagy része van is abban, hogy a bibliára támaszkodva, elfeledtesse őt a világgal. Ezzel s kenetes hangjával a történetírásban az úttörők közé tartozik; Nyugat-Európáról s főleg Francia- és Németországról adott tudósításai örökbecsűek. Nyomtatásban művei (Párisban) csak 1511—2-ben jelentek meg először, teljesen azonban csupán 1699-ben adatta ki a benedekrendi Ruinart. Francziára 1610-ben, németre 1849-ben fordították először. A VI. századra nézve, midőn az ókorról a közép-re való átmenet a legérezhetőbb volt, igen sokáig az egyetlen megbízható kútfőnek tekintették.

IV. Fredegár.

Toursi Gergely a legnagyobb lelki nyugalommal, mint igaz, történeti eseményeket beszélt el a csodákat; a frankok hős- és népmondáival azonban jóformán semmit sem törődött. Ezt a hiányt két másik munka pótolja. Az egyik *Fredegár* krónikája, a másik pedig a *Gesta regum Francorum*. Röviden és szárazon ugyan, de mégis csak fentartották a frankok mondáit s ezzel elévülhetetlen érdemeket szereztek.

Marquard Freher Fredegárnak nevezte azt a burgundiait, ki 660 táján egészen 641-ig levezette az egyetemes és a frank történetet. Krónikájának három első könyvét Julius Africanus, Hieronymus, Idatius és mások műveiből, a negyediket Toursi Gergely krónikájából szedegette össze. Teljesen önálló csak az ötödikben lett, mely az 584—641. év eseményeit tartalmazza, s ez időkről a frank történelem legfontosabb kútforrása.

Akármennyit kölcsönzött is másoktól Fredegár, s ha negyedik könyvét *Scarpsum de chronica*

Gregorii címmel nevezi önmaga is, bizonyos, hogy sok olyat tartalmaz, a miről név szerint említett mesterei semmit, vagy csak keveset tudnak. Ugyanezt lehet mondani a *Gesta regum Francorum*-ról, mely a 725. év táján keletkezett.

A frankokat mind a kettő a trójaiaktól, illetőleg Priamustól származtatja, kinek utóda Friga kivándorolt, nevet adott a phrygiaiaknak, azután a Duna s a világtenger partjain telepedett le. Onnan a nép egy része Francio király vezetése alatt Európa közepére vonúlt, a Rajna mellett keresett hazát, melyet királyáról Franciának hitt; trójai mintára építette s Trójának (Troyes) is nevezte el első városát, melylyel azonban soha sem készült el egészen. A Duna partjainál maradottak ellenben egy Turchot nevűt választottak királylyá s róla azután turkoknak nevezték magokat.

Ez az első, de nem egyetlen példája annak, hogy előadása el-eltér a Gergelyétől, a mi annyit mindenesetre tanúsít, hogy más forrásokat is használt s így figyelmet érdemel. A thüringiaiak és szászok ellen I. Chlotar idejében folytatott harczokat pl. egészen máskép színezi Fredegár és a *Gesta*, mint Gergely, ha viszont Fredegár és a *Gesta* közt is elég az eltérés. A mellett mindkettőben becses adalékok vannak a germán régiségekhez, pl. midőn a *Gesta* a saliai törvényeiről, vagy a germánok egyes ősrégéiről szól. «Tudja», egyebek közt, hogy Merwig egy, a Minotaurushoz hasonló tengeri csodának gyermeke. Erről való-

színüleg hallott Gergely is, de, mint keresztyén püspök, magához méltatlannak tartotta ily hagyomány följegyzését, a mint tanultabb ember létére a frankok trójai eredetébe vetett hitet sem akarta tovább terjeszteni. Eleinte Chlodvig keresztyénységének, illetőleg házasságának története elbeszélésében is egyezik Gergely (II. könyv 28. fej.) a *Gesta* (11. fej.) elbeszélésével. Mindkettejük szerint Gundobald király egyik testvérének, Chilperichnek leánya Klotild, de már Chilperich megöletése után Gundobald a *Gesta* szerint csak az egyik, Gergely szerint ellenben mindkét leányát száműzette; s míg Gergely csak rövidesen mondja el, hogy Chlodvig követei véletlenül megpillantván Klotildot, annak szépségét királyuk előtt annyira földicsérték, hogy az megkérlette s el is vette a leányt, addig a *Gesta* mindezt körülményesen beszéli el; kétségkívül azért, mert Klotild hatásának tulajdonítja a bekövetkezett összes változásokat. Megegyeznek a gyermekök születésére vonatkozó adat följegyzésében és pedig csaknem szó szerint; ellenben ismét különböznek a keresztyénségre való áttérés okainak elmondásában. Így Gergely szerint Klotild (II. könyv, 29. fej.) egész tudós értekezést tart Chlodvignak, mily ocsmány dolog az a pogányság s Jupiter szörnyű uralmának bizonyítására még Virgiliusból is idézget, a mire valószínűleg igen nagyot nézett volna a classikátlan Chlodvig. Ezt a párbeszédet mellőzi a *Gesta*, mely tehát nem excerpál szolgálai

módon. A keresztelés pompájának s a gyermek halálának leírásában már, ha nem is szó szerint, ismét megegyeznek.

Ilyes találkozások és különbségek gyakoriak az egész könyvben s Ranket arra vezették, hogy kikeljen azon egyeduralom ellen, melyet kora eseményeinek történelmi elbeszélésében Toursi Gergely szinte ellenmondás nélkül gyakorolt. Megosztotta azt két más forrással, melyek Gergely művén kívül egyebeket s különösen néphagyományokat is használván, nem egy ismeretlen adatot mentettek meg az enyészettől s pótlásaikkal, helyenként pedig helyreigazításaikkal közelebb visznek bennünket az igazság fölisméréséhez ; a mihez járul az is, hogy kevésbbé levén szónokiasok és paposak, mint Gergely, sokban megbízhatóbbaknak is látszanak.

Kedves és naiv részletek ezekben sem hiányznak ; pl. midőn Fredegár (a 65. fejezetben) elbeszéli, hogy a Duna és az Óczeán közt fekvő Satanaviából kivándorló longobárdoktól, kiket akkor még másképen neveztek, megkérdezték a hunnok, miért léptek át a határon, a Dunán. «A longobardok azonban meghagyták feleségeiknek, csavarják hajukat arcukra s állukra, hogy így férfiaknak nézhessék őket. Így látszólag igen nagy hadierőt állíthattak szembe az ellenséggel ; mert az asszonyoknak arcukra s állukra kötött haja igen nagy szakállnak látszott. Ekkor a két sereget a magasságból egy hang szólította meg s

ezt kiáltotta: «Ezek a hosszúszakállúak a longobárdok!» S az ezen népből valók azt hiszik, hogy ezt istenök tette, kit a pogányok Wodannak hínak. S akkor a longobárdok lármázni kezdtek, hogy a ki nekik ezt a nevet adta, ugyanaz megadja a győzelmet is; a harczban csakugyan legyőzték a hunnokat s birtokba vették Pannonia egy részét. Nemsokára azután Narses, a császár itáliai helytartója, nagyon aggódni kezdett; mert Justinus császár és Sophia császárné hangosan megfenyegették s a császárné aranyos rokkát küldött neki. «Fonjon rajta — izente neki — mint az asszonyok (mert herélt volt) s parancsoljon a fonókában levő szolgálknak, ne pedig a népeknek.» Ő azonban azt felelte: «Majd fonok hát olyan szálat, hogy ki nem gabalyodik belőle Justinus császár, meg császárné.» Erre azután behitta a longobárdokat, hogy Pannoniát elhagyva, királyuk, Alboin alatt Itáliába jöjjenek.» Ez az elbeszélés Fredegárnál a longobárdok egész pannoniai története! Paulus Diaconus, a longobárdoknak 799-ben meghalt történetírója, szintén említi és közkeletűvé tette ezeket a részleteket.

Röviden, de érdekesen s a mellett a Gergely-nél elszórt fejezetekből egy-egy külön fejezetbe összeállítva írja meg a frank királyok krónikása a 31., 35. és 36. fejezetben Fredegunda s a 37—40. fejezetben Brunhilda történetét is, úgy, hogy ez a regényes két alak a maga egész mivoltában lép elénk.

Egyébiránt a két írónál följegyzett mondák sokban különböznek egymástól, a szerint, a mint a szerzők az ország egyik vagy másik vidékén hallották a néphagyományokat. A mellett Fredegár világiasabb, a *Gesta* egyházasabb színezetű, s Fredegár írott forrásokat is gyakrabban használt emennél. De mind a kettő becses adalek ahhoz, a classikus világból való kibontakozás idejében a történelem színpadára csak imént lépett népek miként fogták föl s ítélték meg a nagy változásokat.

V. Paulus Diaconus.

Hazánk története szempontjából is kiválóan érdekes Paulus Diaconus könyve a longobardokról. Senki sem gyűjtötte jobban össze az ennél a nép-nél oly gazdagon megőrzött népmondákat, mint épen ő. Akárhol szállásoltak, akárhol telepedtek is meg, a longobardok mindenütt zárkóztak maradtak; de ebben a zárt körben igazán üdén őrizték meg mondáikat és költészetöket. Ezeknek a mondáknak, ennek a költészetnek kincsestára Paulus Diaconus könyve.

Való dolog, hogy Secundus trienti apát († 612) már ő előtte megírta a longobardok történetét; ez a történet azonban elveszett s az egészből csak az a hír maradt fenn, hogy Paulus bizonyos megengedett mértéken túl használta. Ez az íróra némi árnyat vethet; de tisztán történeti szempontból a legnagyobb hálával tartozunk, hogy becses adatait a mulandóságnak teljesen át nem adta. Egyébiránt Secundus valószínűleg csak egyszerű annalista volt, míg Paulus már a feldolgozás művé-

szetéhez is értett. Érdemeit nem kisebbíti, hogy ismerhette a longobard nép eredetéről szóló rövid történetet, mely «a mi Urunk Jézus Krisztus nevében» kezdi a «mi» longobard népünk ősidejének elbeszélését. Ezt hibásan tartják Rotharis törvénykönyve előszavának, valamint olyan történeti tájékoztatásnak, a melyet pl. Werbőczy függesztett a Hármaskönyv elé. Valószínűleg 669-ben, az állam alakítása után mintegy száz évvel keletkezett; s nem lehetetlen, hogy ezt a sovány szöveget szélesítette ki Paulus hat könnyvvé, melynek gazdag a tartalma, vonzó az előadása.

Paulus előkelő longobard családból a 720—25. év táján született. Őse, Leupchis, egyenesen Pannoniából vándorolt be. Gondos neveltetésben részesítette tanítója Flavianus, sőt valószínű, hogy Paulust egyenesen a friauli hercegi udvarban (a mai Cividale del Friuliban) nevelték, s még görögül is tanították, ha tökéletesen meg nem tanították is. A classikusokkal mindvégig szorgalmasan foglalkozott.

Első irodalmi kísérlete, mely reánk maradt, érett férfikorából, 763-ból való, midőn *A világ hat koráról* szóló költeményét írta. Ekkor már, s még évek múlva is, ő vezette az utolsó longobard király, Desiderius leányának, Adelpergának tanulmányait, még pedig oly komoly szellemben, hogy Eutropiusnak a rómaiak történetéről írt tíz könyvét is olvastatta vele. Szép tanítványa azonban, kit Beneventoba követett, midőn a hercegnő

Arichis hg. felesége lett, panaszkodván, hogy Eutropius semmit sem szól a keresztyénségről Paulus kötelességének tartotta, hogy Eutropiushoz folytatásul még 6 könyvet írjon, melyben a gótok uralmának bukásáig történt dolgokat beszéli el.

Mint költőt is becsülték. 768-ban pl., szent Mercurius csontvázának Beneventoba való áthozatala alkalmával, hymnust írt, melyet Beneventóban az évfordulón még most is énekelnek; s az egész kath. egyházban el van terjedve a longobardok védszentjéhez, ker. sz. Jánoshoz írt hymnusa. Ez is mutatja, hogy Arichis udvarában már mint pap szolgált; sőt Montecassinóban, hová talán trónról lemondó urát, Arichist követte, nem tudni mikor, de kétségtelenül 782 előtt, egyenesen benedekrendi szerzetes lett.

Talán népe és családja szomorú sorsa készítette rá. Nagy Károly 776 húsvétján Friaulban elnyomván Hrodgaud lázadását, egyebek közt Paulus testvérét, Arichist is fogságba hurczolta. Sógorasszonyának s négy gyermekének sorsán megeshén a szíve, 782-ben Paulus Nagy Károlytól elegiában kérte testvére szabadonbocsátását és vagyona visszaadatását; sőt az év végén maga is Frankországba utazott, hogy azt személyesen kérje Nagy Károlytól. A király s az urak Metzben szívesen látták a lombard tudóst, ki ott a benedekrendiek vendége volt. A frankok a legtudósabb költőnek nevezték; Homérnak a görögben, Virgilnek a latinban, Philónak a héberben, Tertullusnak a művé-

szetekben, Horatiusnak a verselésben, Tibullusnak a kifejezésekben; s a király talán csak azért halogatta testvérének szabadon bocsátását, hogy megnyerje őt udvari tudósának. S midőn megnyerte, Arichison kívül, az ő kedvéért, más lombard rabokat is hazaeresztett.

A király ezóta valóságos költői versengésbe bocsátkozott vele s különféle költemények, síriratok szerzésével bírta meg. Paulus csakhamar átnyújtotta neki Festusnak *De verborum significatione* című könyvéből tett kivonatát is. Angilram metzi püspök kívánságára viszont a metzi püspök történetét állította egybe, megtoldva azt Nagy Károly őseinek történetével. Mivel a király hiányosaknak és hibásaknak találta az éjjeli istentiszteletek alkalmával olvastatni szokott szövegeket, az egyházatyák irataiból összeszedett anthológiákat, megparancsolta Paulusnak, két kötetben állítsa egybe az egyházatyák legszebb prédikációit és homiliáit (a szentírás valamely tételére alapított beszédeiket). Paulus ezt a feladatot 787 elején a montecassinoi kolostorba visszatérve, oly sikerrel hajtotta végre, hogy a király országszerte elrendelte homiliáinak használatát.

A király folytonosan a legnagyobb figyelmet tanusította iránta, s így alaptalan a salernói bárát elbeszélésében fentartott az a hagyomány, mintha Desiderius longobard királyhoz húzva, háromszor is Nagy Károly élete ellen tört, miért ez őt egy szigetre száműzte volna, honnan csak

nagynehezen szökhetett vissza Arichis beneventói herceghez. Vele különben szintén jó viszonyban élt 787-ig, midőn a herceg elhunyván, emlékére szép sírverseket írt.

Paulus Metzből hazatérve, életének hátralevő részét Montecassinóban töltötte, melynek főiskoláján nagy hallgatóságot tanított. Midőn 787-ben maga Nagy Károly is meglátogatta a híres kolostort, hol már annyi bukott fejedelem keresett nyugalmat, annyira megszerette az ott tapasztalt rendet, hogy visszatérése után erre a mintára akarta berendezni a frank kolostorokat. Theudemar apáttól elkérte a rend eredeti alapszabályait, melyeket az apát Paulus útján küldött el hozzá.

Ezekben az időkben írta Paulus a maga legfőbb művét, a *longobardok történetét*; azonban már be nem fejezhette, mert a VIII. század végén, — közhit szerint 799-ben, az évet nem tudjuk csak a napot, ápril 13-át ismerjük, — a halál megakasztotta munkájában. Sírkövére tanítványa, Hildrik, ezeket a verseket írta:

«Jámbor társulatunk vezető példádra emitten,

Mint ragyogó csillag, fényleni kezde legott;

Isteni félelem és szeretet töltötte be szíved',

Béke, szelídség és győzni tudó türelem;

Szorgalom és a keresztyén egyszerűség, az alázat

S minden jó megvolt benned, atyánk, vezetőnk!

Mostan azért odafönn, ragyogó égben lakozol s ott

A csillagkoronát mindörökön viseled!»

Ez a vers csakugyan illik Paulusra; alkalma lett volna nagy dolgokban forgolódni, de sokkal

többre becsülte kolostorának csendes nyugalmat s azt, hogy tudományának, könyveinek, tanítószékének éljen. Nála jobban kevesen tartották szem előtt szent Benedek jeligéjét: «Ora et labora!»

A longobardokról hat könyvben latinul írt története szintén szorgalmas és lelkiismeretes munka eredménye, ha nem is önálló; mert ép úgy compilatio, mint a középkornak majdnem minden krónikája. Tisztelendő Bedából, Toursi Gergelyből s valószínűleg Secundusból stb. néha hosszabb cikkeket is szóról-szóra kiírt és forrásainak használásában egyáltalán nem volt válogató. Chronológiája sok helyütt egészen bizonytalan s évszámok helyett akárhányszor beéri a «pár év múlva», «ez időkben» stb. féle kifejezésekkel.

Jellemzi azonban az igazságnak keresése, a népe iránt való lelkesedés, mely mégsem teszi elfogulttá s a közvetlenség, melyet annak köszönhet, hogy a longobardok hagyományait élesen megfigyelve, részletesen följegyezte. Ez elbeszélések valóban melegek s már nem egy ballada, románcz és históriás ének megírására lelkesítették a költőket. Hiszen csak Alboinnak a mai Magyarország területén töltött ifjúsága, első vitézi tettei, lovaggá üttetése, Rosamundával való házassága elbeszélését kell említenünk, hogy nyilvánvaló legyen, ez epizódoknak megőrzésével Paulus mily szolgálatot tett költőknek, történetíróknak egyaránt! Lehet, hogy midőn Nagy Károly a

német vitézi énekek gyűjtését elrendelte, Paulus is a munkatársak közt volt s így jött az a gondolat, hogy ezeket longobárd-történetében feldolgozza, még pedig a középkor íróinál szinte páratlanul álló tiszta, érthető, vonzó és népies előadásban. Épen ez utóbbi érdemének köszönheti, hogy műve a középkor legolvasottabb könyvei közé tartozott. Száz kéziratos példánya maradt reánk, egy a magyar nemzeti muzeumban is.

A hol azonban már teljesen közvetlen s az írott forrásoktól független lehetett volna, saját kora eseményeinek elbeszéléséhez fogva, a 744. évvel szakad meg.

Ha még oly visszavonúltan igyekezett is élni, kétségtelen, hogy rendkívül becses adatokat jegyezhet vala fel Paulus, kit saját népének fejlődelmén kívül Nagy Károly is nagyrabecsült s pótolhatatlan vesztesége a történetírásnak, hogy művét be nem fejezhette. De valóban hálásak lehetünk azért is, a mit adott.

Az első könyvben éjszakon, ott keresi föl a longobardokat, vagy — a hogy ottan még nevezték — a winnileket, hol a hó és a jég, szerinte, olyan egészségesekké teszi az embereket s annyira elősegíti számuk növekedését; míg a déli nap heve betegségeket okoz. Innen van, hogy éjszakon oly nagy néptömegek keletkeztek. A terület éjszakibb helyzetét megértetni akarván, figyelmeztet reá, hogy míg Itáliában karácsonykor délben csak 9 láb hosszú az emberi test árnyéka, ő belga Gal-

liában, Totonisvillában (a Mosel mellett levő Thionvilleben) 19^{1/2} lábnak találta saját árnyékát. (A miből kiszámították, hogy Paulus 5^{1/2} párisi láb magas volt.)

A longobardok nevének keletkezését (8. fejj.) úgy beszéli el, hogy egyszer a vandálok Godanhoz fordultak s kérték, adjon győzelmet a winnilek fölött. Az Isten azt felelte, hogy annak adja a győzelmet, kit napkeltekor először pillant meg. Akkor Gambara (a winnileket Skandináviából kivezető Ibor és Ajo anyja) Godan feleségéhez, Freához fordult, hogy őket engedje győzni. Frea azt tanácsolta, hogy a winnil asszonyok arcukra úgy csavarják hajukat, mintha szakálluk lenne s aztán még pitymallatkor uraikkal együtt álljanak sorba; Godannak észre kell őket vennie, ha — szokása szerint — reggel ablakából keletre néz. S úgy is történt. Mikor Godan reggel megpillantotta őket, megkérdezte, kik azok a hosszúszakállúak? Ekkor Frea figyelmeztette, hogy azoknak kell adnia a győzelmet, kiket most elnevezett s ezt Godan meg is tette. «Ez a mese azonban — teszi hozzá Paulus — nevetséges és semmit sem ér; mert a győzelem nem áll az ember hatalmában, hanem az égből jön.» De megjegyzi, hogy a longobard név mégis a winnilek hosszú szakálláról van véve. Máshol is gyakran utal a történet valószínűtlen voltára, a mire a régmúltnak elbeszélésében elég alkalma kínálkozott.

Hazánk történetére nézve Paulus könyve ott

válí kiváló fontosságúvá, a mint a bolgárok ellen való csatában elesett Agelmund longobard király utódává lett Lamissionak a bolgárokkal való csatázásait, majd a longobardoknak az Odoakar népe kivándorlása következtében megürült Rugilandban való megszállását, a herulokkal vívott csatáit beszéli el, legfőképp pedig a 22. fejezetben, hol megemlíti, hogy Audoin király vezette a longobardokat Pannoniába. Ott — mint a 23. fejezetben elbeszéli — 551-ben már hevesen küzdöttek a gepidák ellen. Ez időtől fogva az első könyv elbeszélésének középpontja Alboin, Audoin fia, ki az első nagy csatában megölte Turismodot, Turisind gepida király fiát, mire a gepidák megfutottak. Nagyon ismereteseek, de épen Paulus után ismereteseek azok a részletek, mint tagadja meg Audoin saját fiának a királyi asztalhoz való ültetését mindaddig, míg ez egy idegen nép királyától nem nyer fegyvert; 40 ifjúval mint megy azután Alboin magához Turisindhez, kinek még életben levő másik fiával az ebédnél gorombáskodni kezd; de Turisind nemcsak megölni nem engedi vendégét, hanem a nekihevült gepidákat s longobardokat lecsöndesítvén, jó kedvvel folytatja az ebédet, s annak végén megölt fia fegyverzetét Alboinnak — magának a gyilkosnak — ajándékozza, mire atyja is asztaltársává teszi visszatérő fiát. Közbevetvén Justinianusnak és szent Benedeknek, mint Alboin kortársainak jellemzését (25—26. fej.), az I. könyv utolsó 27. fejezetében előadja, hogy

Audoin halála után Rodelindától született fia, Alboin lett a longobardoknak — sorrendben immár tizedik — királya. Már híres ember lévén, Chlothar frank király feleségül adta hozzá leányát, Chlotsuindát, kitől csupán egy Albsuinda nevű leánya született. Eközben Turisind halála után fia, Kunimund lett a gepidák királya; ugyanaz, ki egyszer az ebédnél majdnem levágta őt s most felbontotta vele való szövetséget. Ellene Alboin a hunnokkal szövetekezett, kiket Avar nevű királyukról most avaroknak neveztek, s a mint Alboin a gepidák ellen nyomult, ezek viszont a seregtől elhagyott Gepidaországba rontottak. Kunimund nem tért vissza, hanem először a longobardokkal akart végezni, kik azonban megverték őt, úgy, hogy hírmondó is alig maradt. Őt magát is levágta Alboin s koponyájából ivóserleget, vagyis — a hogy a longobardok nevezik — skalát (latinul paterát) csináltatott. Leányát, Rosamundát, rabúl ejtette, s mivel Chlotsuinda meghalt, feleségül vette, mi később vesztére szolgált. A longobardok oly nagy zsákmányt ejtettek, hogy a legnagyobb mértékben meggazdagodtak; ellenben a gepidák tönkre mentek, több királyt nem választottak, hanem vagy a longobardoknak hódoltak, vagy a hunnok rabjai lettek, mert ezek foglalták el országukat. Alboin pedig úgy elhíresedett, hogy a bajorok, szászok és más népek most is népdalokban dicsőítik, s most is beszélnek azokról a fegyverekről, melyeket magok a longobardok kovácsoltak.

A második könyv azzal kezdődik, hogy Narses Olaszországba hívta a longobardokat, velök együtt küzdvén Totilas gótjaival, kiket tökéletesen meg is vert. «A míg csak Pannoniában laktak, mindig is védték a longobardok Rómát ellenségeivel szemben.» Leírja Narses nagy érdemeit, de azt is, hogy Justinianus halála után kegyvesztett lett. Sophia császárnéval való heves szóváltása után gyűlöletből s felelemből Nápolyba ment (567.) s «követe-
ket küldött a longobardokhoz, hagyják oda pan-
noniai szegényes földeiket, s foglalják el Itáliát,
mely minden kincsben gazdag; mutatóban s hogy
kedélyöket jobban felizgassa, különböző gyümöl-
csöket és terményeket küldött nekik. A longobar-
dok szívesen fogadták a jó és kíváncsú követsé-
get s a jövő iránt nagy reményekkel teltek el.
Itáliában éjjelenként azonnal rémítő jelek látszo-
tak; tüzes hadsorok jelentek meg az égen, előre
jelentvén azt a sok vért, a mi nemsokára öm-
leni fog.

Mikor azonban Alboin Itália ellen akart nyo-
mulni, régi barátjaitól, a szászoktól kért segítsé-
get, hogy nagyobb számmal vehesse birtokba
Itáliát. Kívánsága szerint 20,000-nél több férfi,
nő és gyermek csatlakozott hozzá. Ezt hallván
Chlothar és Sigipert frank királyok, a szászoktól
odahagyott helyekre svábokat s más népségeket
telepítettek le.

Most Alboin saját hazáját, Pannoniát, barát-
jainak, az avaroknak engedte át; de oly feltétel

alatt, hogy ha a longobárdok valaha visszatérni kényszerülnének, régi hazájokat ismét követel-hessék. Erre a longobárdok elhagyták Pannoniát s feleségeikkel, gyermekeikkel, javaikkal és vagyonukkal Itáliába vonultak, hogy azt birtokukba vegyék. «42 éven át laktak Pannoniában és ápril hónapban az első indictióban, a szent húsvét ünnepe után vonultak ki, mely, számítás szerint, abban az évben épen ápril elsejére esett, mikor az Úrnak emberré-létele után 568 év telt el.»

Innentől (a 8. fejezettől) kezdve jóval beszéde-sebb Paulus Diaconus, ki részletesen elmondja Alboin tetteit. Csak itt-ott tesz kitéréseket, pl. a 13. fejezetben, melyet egészen Fortunatus püspök és költő ismertetésére szán. Közben felsorolja s röviden ismerteti Itália 16 tartományát. Elbeszéli (27. fej.), hogy midőn három évi ostrom után Ticinus városát Alboin végre bevette, bevonulása-kor lova a keleti szent János-kapunál felbukott s nem állott talpra, akárhogy sarkantyúzta. Ekkor figyelmeztette egy longobárd, milyen fogadást tett, hogy t. i. tűzzel-vassal pusztítja el az engedetlen várost; ha azonban megszegi kegyetlen fogadását, azonnal bevonulhat oda, mert valódi keresztyének laknak benne. A mint tehát Alboin megszegte fo-gadását s kegyelmetigért a polgároknak, lova azon-nal fölkelt s a király bevonulván, megtartotta szavát. Ekkor a nép mindenünnen özönlött palotájához, melyet Theuderich építtetett s annyi nyomorúság után ismét bízni kezdett a jövőben.

Alboin három évig s hat hónapig tartó (italiai) uralkodása után felesége boszújának esett áldozatul. Ezt (a 28. fejezetben) így beszéli el:

«Mikor Veronában a szokottnál tovább vígan ülve egy lakománál, előtte azzal a serleggel, melyet apósának, Kunimund királynak koponyájából csináltatott, megparancsolta, adjanak bort a királynénak is; és ő maga szólította fel, igyék vígan az apjával. Ha ezt valaki lehetetlennek tartaná, én Krisztusban az igazat mondom, és magam is láttam ezt a serleget, mikor Ratchis herczeg egyszer kezeiben tartotta s vendégeinek megmutatta. Mikor Rosamunda ezt hallotta, mély fájdalom támadt szívében, a mit többé nem tudott elnyomni; s égett attól a kívánságtól, hogy ura meggyilkolásával álljon boszút apja haláláért. Csakhamar azután Alboin megöletésére összeesküdött Helmechisszel, ki a királynak skilpora, vagyis pajzshordója és tejtestvére volt. Helmechis azt tanácsolta a királynénak, hogy a tett kivitelére Peredeot használja, ki rendkívül erős ember volt. De mikor Peredeo nem akart beleegyezni oly súlyos tettbe, a királyné éjjel belefeküdt az ágyába azon udvarhölgyének, kivel Peredeo fajtalanzkodni szokott s mikor Peredeo jött, a nélkül, hogy tudta volna, a királynéval hált. De mikor a bűnt elkövették, megkérdezte, kinek tartja őt; ez barátnéját nevezte meg. a kinek tartotta. Ekkor azonban közbevágott a királyné s mondta: «Nincs úgy, mint liszed; én Rosamunda vagyok. De most, oh Peredeo, oly tettet követtél el, hogy Alboint vagy meg kell ölnöd, vagy pedig kardjától kell elesned.» Most látta ez csak, mit vétett s így kényszerítve beleegyezett a király megöletésébe, a mit szabad akaratjából meg nem tett volna. Rosamunda most, mikor Alboin délután nyugalomra tért, a palotában mindenkinek csendet parancsolt, a fegyvereket eltávolította a király kardjával együtt, melyet ágyafejéhez erősen odakötözött úgy, hogy sem föl nem emelhetette, sem ki nem húzhatta hüvelyé-

ből; és akkor a természet ellenére kegyetlen asszony Peredeo tanácsára behitta a gyilkost, Helmechist. Alboin, szunnyadozásából hirtelen fölébredve, fölismerte a veszélyt, mely fenyegette s gyorsan kardja után nyúlt; de az oly erősen le volt kötve, hogy nem tudta elszakítani; ekkor egy lábzsámolyt kapott fel s egy ideig azzal védte magát. De oh, a legharcziasabb és legbátrabb ember semmit sem tehetett ellensége ellen s mint valami gyöngét végezték ki; ő, a ki oly sok ellenség legyőzésével a legnagyobb hadi dicsőséget aratta, egy asszony boszúja következtében esett el. Holttestét hangos jajgatás és panasz közt temették a longobárdok a palotába fölvezető lépcsőzetnek egyik foka alá. Termetére nézve karcsú s egész testében harcra termett volt. Sírját a mi napjainkban Giselbert veronai herczeg fölnyittatta s abból elvitette a kardot s az ott talált ékszereket s azután szokott hiúságával dicsekedett a műveletlen emberek előtt, hogy ő látta Alboint.»

A második könyv (a 32. fejezetben) a herczegségek (mintegy a köztársaság) megalapításának elbeszélésével végződik.

A harmadik könyv a longobárd hercegeknek Galliába való betörésével s az ezt megjósoló nizzai szent Hospitius életének leírásával, majd a szászok galliai pusztításainak följegyzésével kezdődik. A visszatérő szászok régi lakóhelyeiken találták a svábokat s egyéb népségeket. Ezek hiában ajánlották föl nekik az elfoglalt föld felét, majd $\frac{2}{3}$ -át, végre pedig összes marháikat; a szászok háborút akartak s már előre megegyeztek, egymás közt hogyan osztják szét a sváb asszonyokat. A harcban azonban 20,000 szász és csak

480 sváb esett el. A vesztesek közül megmaradt 6000 szász megfogadta, hogy addig nem nyiratja le sem szakállát, sem haját, míg boszút nem áll; újabb vereségök után azonban békét hagytak a sváboknak (7. fej.).

Hasonló módon tér ki Justinus és Tiberius császár történetére is, míg a 16. fejezetben ismét fölveszi a longobárdok történetének fonalát. Elmondja, hogy a hercegeknek tíz évig tartó uralma után 584-ben a longobárdok mint választották királyukká Kleph fiát, Autharit, kinek Flavius melléknevet adtak s ezt azóta minden longobárd király szerencsésen viselte. Nemcsak hadi tetteit örökíti meg, hanem az uralkodása alatt történt egyéb nevezetességeket is; pl. az 590 okt. 17-iki olaszországi nagy árvizet, «melynél nagyobb nem volt Noé idejétől fogva». A megáradt Tiberisen akkor nagy csapat kigyón kívül egy csodálatos nagyságú sárkány is úszott a tenger felé. A harmadik könyv a jelesen uralkodó Autharinak 590 szept. 5-ikén Ticinus városában, mérgezés következtében történt halálával (a 35. fejezettel) s azzal végződik, hogy erre a frankok békét ígértek a longobárdoknak, kik Authari özvegyét, Theudelindát továbbra is királynéul ismerték el, de azzal a kikötéssel, hogy férjül egy longobárdot válasszon, ki a kormányt erős kezekkel vezesse. A királyné ekkor magához hívatta Agilulf turini herceget s félúton maga is eléje ment. Találkozásuk alkalmával pár szót váltott vele, bort hozatott,

előbb maga ivott s azután Agilulfot is megkínálta. Ez elvette a serleget s tisztelettel csókolta meg a királyné kezét. A királyné elpirúlva s nevetve jegyezte meg, hogy nem kell kezét megcsókolnia annak, kinek száját is megcsókolhatja. Erre megparancsolta, keljen föl és csókolja meg őt; azután a lakodalomról és a királyságról beszélt vele. «Mit mondjak tovább? Az eljegyzést nagy vigszággal ülték meg s Agilulf, ki anyai részről rokora volt Authari királynak, 590 november elején elnyerte a királyi méltóságot. Később, 591 májusában azonban a longobárdok egy országgyűlésben Milanóban a királyi trónra emelték.»

A negyedik könyv 51-ik fejezetében az 591-től 662-ig történt eseményeket tárgyalja. Nagyon fontos része ennek, a melyben Agilulfnak és Theudelindának az új pápához, Gergelyhez való viszonyát ismerteti (5--9. fej.). «Theudelinda királyné által Isten temploma sok előnyhöz jutott. Mert a longobárdok, míg elfogódtak a pogány hitetlenségben, az egyháznak majdnem minden vagyonát birtokba vették; de az ő sikeres könyörgésére hajtva, a király szilárdan ragaszkodott a kath. hithez, Krisztus egyházát sok jószággal ajándékozta meg s a püspököknek, kiket idáig elnyomtak és megvetettek, visszaadta régi, tisztelt állásukat» (6. fej.). Közli azt a levelet, melyben a pápa kéri Theudelindát, vegye rá férjét, hogy «ne tartsa magát továbbra is távol Krisztus közösségétől». A királyné 602 táján már fölszentelte a keresztelő sz. János tiszteletére

a Milanótól 12 miliára (2 mföldre) eső Monzában emelt templomot, melyet arany és ezüst tárgyakkal ékített. Theuderich gót királynak ott levő palotáján kívül maga is építtetett egy másikat, melynek falait a longobárdok történetéből vett képekkel festtette tele. «Ezeken a képeken — ú. m. Paulus a 22. fejezetben — jól lehet látni, akkor hogyan nyiratták hajukat a longobárdok s milyen volt a viseletök és külsejök. Nyakukat és fejük búbját ugyanis kopaszra nyiratták, hajuk többi része pedig arcukra lógott szájukig s hajukat homlokuk közepén választották el. Ruházatuk bő volt s többnyire lenből készült, mint az angol-szászoknál, díszül másféle színű széles szalaggal beszegve. Bakancsuk fenn nyitva volt, majdnem hüvelykujjukig s azt keresztülhúzott bőrszíjakkal fűtték össze. Azután azonban * nadrágot kezdtek hordani, a melyre a lovaglásnál gyapot gombos harisnyát húztak; ezt a viseletet a rómaiaktól kölcsönözték.»

E könyvben bővebben szól már az avarokról is és (a 37. fej.) bőven elbeszéli, hogy mikor Gizulf friauli (forojulii) herceget longobárdjaival az avarok már felkonczolták, özvegye, Romilda, a menekültekkel s az elesettek feleségeivel és gyermekeivel miként készült védeni Friault. Példáját követték a szomszédos várak is. Mikor azonban Romilda egyszer meglátta a falakról, hogy az avarok kágánja

* Úgy látszik, Adaloald (616—626) idejétől fogva.

a legszebb férfikorban van, «fölbredtek a becs-
telen asszony szenvedélyei» s megizente neki,
hogy ha feleségül veszi, kezébe adja az egész
várost. Pedig két felnőtt s két kisebb fia és négy
leánya volt már. A barbárok királya színből meg-
ígérte, hogy csakugyan elveszi. Az avarok bevo-
nultak tehát a megnyitott kapukon, a várost fel-
dúlták. fölégették s lakosait fogságba vitték, azt
állítván, hogy majd Pannoniában, régi lakóhelyü-
kön telepítik le őket. Tovább vonulva azonban, az
ú. n. Szentmezőn le akartak vágni minden felnőtt
longobárdot, az asszonyokat és gyermekeket pedig
szétosztották egymás közt. Taso, Kakko és Radu-
áld azonban, Romilda fiai, korán észrevették az
ellenség szándékát, lóra kaptak s menekültek;
legkisebb öcscsüket, Grimuáldot az egyik, mivel
nem hitte, hogy megülje a lovat, le akarta szűrni,
hogy az ellenség kezébe ne jusson. Ez azonban
sírva fogadkozott, hogy nem esik le a lóról, mire
bátyja feldobta a lóra, hogy szörén üljön hát meg,
ha tudja. Meg is ülte s bátyjaival együtt elvág-
tatott. Az avarok azonban utána rohantak, de csak
a gyermeket foghatták el. Nem ölték meg, hanem
lovát kantárszáron vezették a táborba. A gyermek
azonban kirántotta kis kardját, s olyat vágott az
avar fejére, hogy az lefordult lováról, mire a gyer-
mek testvérei után vágatott s be is érte őket.
Utóbb a longobárdok királya lett belőle. Anyját,
az áruló Romildát, a longobárd férfiak levágatása
után, a kágán, adott szavához híven, az első éjjel

felesége gyanánt tartotta magánál, azután azonban átengedte 12 avarnak, kik egész éjjel egymást fölváltva kínozták kedvük töltésével; majd nyílt mezőn karót veretett a kágán s belehúzatta, miközben gúnyosan jegyezte meg: ez az a férj, a kit érdemelsz. «Ilyen halál érte a becstelen hazáárulót, a ki többre becsülte a kéjt, mint polgártársainak és rokonainak javát.» Leányai azonban, hogy szüzességöket megőrizték, nyers tyúkhúst dugtak derékfűzőjük alá mellökre, hogy az a hőségben megrothadván, kiállhatatlan bűzt terjeszsen. Az avarok azt hitték, természettől fogva ily rosszagúak s undorral vonulván vissza, elhíresztelték, hogy «minden longobárd asszony bűdös». Később különböző országokba adták el őket s utoljára is születésökhöz méltóan mentek férjhez; az egyik az alamannok királyához, a másik a bajorok herczegéhez.

Méltó függeléke ennek a történetíró dédapjáról szóló szép mese. Ez, Lopechis, mint fogoly jutott Avarországba. Kezében egy íjjal, pár csonttal és egy darab kenyérrel megmenekült ugyan új gazdától, de nem tudta, merre tartson. Ekkor egy farkas szegődött hozzá s hűségesen vezette. Mikor azonban Lopechisnek már minden elesége elfogyott s jártányi ereje sem volt, kétségbeesésében le akarta lőni a farkast, hogy húsát megegye. Az állat azonban eltűnt s Lopechis kimerülten rogyott össze a vadonban. Álmában egy férfi megintette, hogy arra tartson, a merrefelé lábai vannak for-

dulva. Felugrott, elindult s nemsokára szlávok közé ért. Egy idős asszony pártját fogta, házához vette, enni adott neki; előbb keveset, majd — midőn javult — többet; lábra állította s pár nap múlva, eleséggel ellátva, útbaigazította. Friaulban mindent elpusztulva talált. De házat galyabított magának, majd megházasodott s tőle származott Arichis (Henrik), kinek fia volt Warnefrit, ezé pedig Paulus Diaconus, ki dédapjáról ezt a mesét fentartotta.

Az ötödik könyvet az oly csodás módon megszabadult Grimuald trónraléptével (662.) kezdi. Elmondja, hogy a beneventi sereg segítségével elűzvén s megölvén Aripert király Godepert longobárd királyt, Ticinusban annak trónjára ült s feleségül vette a megölt király hűgát. Ennek testvére, Perctarit az avarokhoz menekült, honnan azonban Grimuald kívánságára kiutasították. Paulus hosszasan beszéli el azután, mily veszélyeken ment keresztül Perctarit s mint szabadult meg végre, Konstans császár miként ment Itáliába, mint ostromolta Beneventet s mint gyilkolták meg 668 júl. 15-én. Majd szól Lupus hercegnek az avarokkal való harczáról s haláláról, a beneventi hadjárata alkalmával tőle elpártolókon boszút álló Grimualdról s haláláról, a most már királylyá lett Perctaritról, a zsarnok Alahisről, ki trónjáról letaszította Kuninkpertet, ki azonban legyőzte s megölte Alahist.

A hatodik könyvben a 678—744 közt történ-

teket érdekes fejezetekben bővelkedve adja elő. Szól a beneventi és friauli hercegeknek egymáshoz való viszonyáról, az olaszországi roppant dögvésről, a Konstantinus görög császár halála után kitört trónvillongásokról, Kuninkpert király haláláról (700.) s kis fiának, Liutpertnek királylyá tételéről, Montecassino helyreállításáról, a friauliaknak a szlávokon vett boszújáról, Liutprand hódításairól, Nagy Károlylyal való szövetségéről s Liutprandnak 744-ben történt halálával végzi történetét. «Nagy bölcseségű férfiú volt, okos a tanácsban, igen istenfélő, a béke barátja, harczban hatalmas, hibások iránt szelíd, szűzies és szemérmes, az imában kitartó, bőkezű a szegényekkel szemben, a tudományokban járatlan ugyan, de a philosophusokkal egyenlő tiszteletet érdemlő, népének atyja, a törvények javítója. Uralkodása kezdetén Bajorországnak sok erős városát foglalta el, de e mellett erősségét inkább az imádságban, mint fegyvereiben kereste. A legszorgalmasabban ápolta a frankokkal s avarokkal való békét is.»

Paulusnak meg lehetett az a vigasztalása, hogy hazája történetét egy derék ember uralkodásának elbeszélésével rekesztette be.

VI. Einhard.

A longobárdok legyőzője, Nagy Károly, először tett kísérletet arra, hogy az ókor római birodalmát s annak műveltségét megújítsa. Más lett a birodalom is, a műveltség is, de a vállalkozás és a jóakarát érdeme megmaradt. Sőt a renaissance-ből is lett valami. Classikus példa erre épen Nagy Károly életrajza, melyet halála után kevéssel készített Einhard. «Olyan mű ez — szól Abel Ottó — mely a következő századokban felülmulhatatlan példa lett a nyelv tisztaságára s az anyag művészes kezelésére nézve s mely jobban magán hordozza a classikus műveltség nyomát, mint a középkornak akármely másik írása.»

Einhard, vagy — a hogy csak a XI. századtól fogva nevezgették — Eginhard, körülbelül 770-ben a keleti Franktartományban, Maingauban, előkelő családból született. A fuldai kolostor iskoláját kitűnő sikerrel végezvén, mintegy 20 éves korában Baugolf apát (779—802.) beszerezte Nagy Károly aacheni udvarához, hol akkor a birodalom min-

den tehetséges embere találkozott. Ott Alcuin vezetése alatt ösmerkedett meg Vergiliussal, Ciceróval és Suetoniussal, a szentatyákkal s valamennyire a görög nyelvvel is. Bölcsesége, értelmessége és ügyessége miatt bibliai néven Bezaleelnek nevezték. Károly, ki személyes barátja lett, csakhamar a közmunkák vezetését bízta reá. Vitruvius szorgalmas tanulmányozójának alkalmat nyílt tehát, hogy nemes stílusú palotákat építtessen a birodalom főbb városaiban. Lehet, hogy Károly Rómából s Ravennából épen az ő tanácsa és útmutatása szerint hozatta az aacheni székesegyház építtetéséhez szükséges oszlopokat s hogy ő tervezte az aacheni székesegyházat, az aacheni és ingelheimi palotákat s a mainzi hidat.

Ez a tevékenysége nem vonta el tökéletesen a politikától; 806-ban a császár őt küldte Rómába, hogy az országnak fiait közt történt felosztásához megnyerje a pápa beleegyezését s 813 nyarán az országgyűlésen a rendek nevében ő kérte a császárt, hogy uralkodó-társául fogadja fiát, Lajost s megadja neki a császári czímet. Lajossal különben is együtt növekedett s barátja volt neki, sőt, lehet mondani, magának a nagy császárnak is. Alig jutott trónra, Lajos császár meg is hálálta barátságát s már 815 január 11-én megajándékozta őt és feleségét, Emmát (Immát) az Oden-erdőben levő Michelstadttal, hol Einhard azután szép bazilikát építtetett.

Ez az Imma azon monda szerint, melyet 1170-ben

egy lorsche (laureshami) barát tartott fenn, a császár leánya és a görög «király» jegyese volt, mikor beleszeretett Einhardba, atyja udvari főkáplánjába és titkárába. Ez sokáig nem merte megvallani szerelmét; egyszer azonban azon szín alatt, hogy atyjától izenetet visz a leánynak, éjjel ajtajához lopózkodott, kopogtatott s bejutván, megvallotta szerelmét; s a királyleány megcsókolta és meghallgatta őt. Mikor Einhard hajnalban haza akart térni, észrevette, hogy éjjel hó esett s azért nem mert távozni, mert a férfiúi lábnyomok elárulták volna. Egyideig még ott maradt tehát; ekkor a szép leány hátára vette őt s közelfekvő lakásába vitte, honnan ismét visszatért. A császár azonban, ki álmatlanul töltötte az éjszakát, tanúja volt ennek a sajátságos jelenetnek. Eleintén bámulat és fájdalom fogta el, de utóbb erőt vett magán s elhatározta, hogy várni fog.

Einhard, ki tudta, hogy a dolog nem maradhat sokáig titokban, nemsokára a császár elé lépett s térdenállva kérte elbocsáttatását, mert szolgálatai nem részesülnek a megérdemlett jutalomban. A császár megígérte, hogy mielőbb segít a baján s bizonyos napra egybehívta főbbjeinek tanácsát. Itt előadta, hogy császári méltóságán gyalázat esett, mert titkára méltatlan viszonyt folytat leányával s ő ezért mégsem tud haragudni. Elmondta, minek volt szemtanúja. A tanácsosok egy része valami példátlan büntetéssel akarta sujtani a szerelmeseket, néhányan azonban arra kér-

ték a császárt, hogy Istentől nyert bölcseségével ő maga ítéljen ebben a dologban. A császár kijelentette, hogy ő ebben a szokatlan esetben, melynél megáll az eszök, az isteni gondviselésben bízik, mely a rosszat is jóra fordíthatja. Nem akarja tehát büntetni titkárát, hisz ezzel csak leánya gyalázatát növelné. Méltóbbnak s országa dicsőségével meg-egyezőbbnek tartja, hogy megbocsásson ifjuságuknak s őket törvényes házasságban egyesítve, a megszégyenítő esetre a tisztesség fátyolát borítsa. Ítéletét mindenki örömmel fogadta. Azonnal behítták Einhardot, kit a király jókedvűen megcsókolt s azután kijelentette, hogy mivel a hozzá érkezett panaszok szerint szolgálatait idáig nem jutalmazta eléggé, ő pedig nem mondta meg bizalommal, mi a kívánsága, most a legbecsesebb ajándékkal kívánja őt kitüntetni. Hatalmába s feleségül adja tehát leányát, hordozóját, a ki nemrég megmutatta, hogy hajlandó nyakába venni az ő igáját.

Nagy kísérettel hozták be azután a piruló leányt s a császár azonnal egymásba tette kezeiket, Einhardot pedig javakkal gazdagon megajándékozta.

Azonban Einhard nem volt sem főkaplán, sem pedig a császár veje. A görög császár jegyesét Hruotrudnak hítták s Károlynak nem is volt Imma nevű leánya. De Hruotrud csakugyan máshoz, Rorich grófhoz ment férjhez, a másik, Bertha pedig Angilberttel kezdett viszonyt, melyet a császár

azután házassággal törvényesített s elismerte két fiát, Harnidot s a történetíró Nithardot. Mivel Angilbert körülbelül olyan kedvelt embere volt Károlynak, mint Einhard; tudós, mint ez és utóbb szintén pap, a monda összezavarta őt Einharddal s ezt tette a regényes és annyiszor feldolgozott történet hősévé. A lorsche barát előtt már félszázaddal megírta az éjjeli találkozás történetét Malmesbury Richárd angol történetíró, csak hogy ő III. Henrik leányát szerepelteti, mint egy pap szeretőjét.

Az egészből csupán annyi igaz, hogy Imma csakugyan igen előkelő családból származott s hogy mindvégig szerették egymást. Einhard ugyan 815-ben már fölvette az egyházi rendeket, de azért házasságban élt Immával, kitől 819 szeptemberében még fiú-utódot remélt. Némelyek szerint ezután született is egy fiuk, Vussinus, kit leveleiben nem egyszer nevez Einhard a maga fiának. Ez a név azonban csak szóvirág, melylyel Einhard egyik legkedvesebb tanítványát akarta kitüntetni.

815 óta mindenesetre papi jellege volt Einhardnak, ki egyszerre több egyházi méltóságot viselt. 815 június 5-én nevezik először a Gent közelében levő Blandigny (Blandinium) apátjának. Egy évvel utóbb már a Rouen tájékán fekvő Fontenelle, majd 819-ben st. bavo-i és mastrichti apát volt; sőt utóbb ő viselte a szent Chlodowald és a páviai keresztelő szent János apátsága címét is.

Mindezek, úgy látszik, valóban csak pusztá czímek voltak, s legfeljebb jövedelmeiket húzta, mert ő maga továbbra is az udvarnál maradt. Császári barátja 817-ben őt tette az uralkodó-társává fogadott s még csak 21 éves Lothár fia vezetőjévé. A Lajos második házasságával növelt politikai bonyodalmak azonban elkedvetlenítették. Az udvar zajánál sokkal jobban érdekelte immár, hogy Mühlenheimban vagy, a hogy később nevezték, Seligenstadtban alapított benedekrendi apátsága számára holmi diplomatiái fondorlatokkal Rómában megkapja szent Marcellinus és Péter holttestét, majd pedig, hogy sz. Marcellinusnak Soissonba tévedt testrészeit, a váznak kiegészítésére visszaszerezze. De nem nélkülözhatték egykönnyen a politikában. Nem követte ugyan Lothárt, mikor ez a worms-i országgyűlés határozatából a pártoskodó Itália kormányára ment, Judit anyacsászárné aacheni udvarában azonban továbbra is megmaradt s 830 tavaszán a királyné nevében ő írta azt a szép levelet, melyben az apja ellen nyíltan felázadó fiút a szülőknek tartozó köteles tiszteletre inti. Személyesen kellett volna Compiégnebe mennie, hogy a lázadó fiúkat az atyjukkal kibékítse; de oly súlyosan megbetegedett, hogy csakugyan el kellett őt bocsátani seligenstadti magányába, hol azonban — mint fenmaradt levelei tanúsítják — továbbra is nemcsak érdeklődött a politikai fejlődések iránt, hanem szóval és tanácscsal maga is beleszólt a dologba s résztvett Lajos és

Lothár összebékeltetésében. Esengve kérte azonban a császárt, ne követelje az udvarba való visszatérését, hanem engedje meg, hogy apátságában, a vértanúk sírjánál fölösleges és őt nem érdeklő gondok helyett imádkozással s Isten igéjének jámboran való olvasgatásával tölthesse életének hátralevő idejét.

Még ezen évben áradozó szavakban írta meg szent Marcellinus és Péter vértanúk holttestének átvitele történetét, 835-ben pedig a szent Kereszt tiszteletéről készített egy iratot; a mellett szorgalmasan levelezett barátaival s ösmerőseivel. Rendkívül leverte feleségének, Immának, 836-ban történt halála. Lajos császár május végén személyesen fölkereste Einhardot, gyermekkori barátját, hogy gyászában való részvétéről biztosítsa. Gyermekük, némelyek szerint, nem maradtak; s az a Vussinusz, kit leveleiben Einhard a maga fiának nevezget, mint láttuk, csak keresztfia, vagy kedves tanítványa lett volna. Mindenesetre feltűnő, hogy megújíthatta azt az intézkedését, melyet, feleségével együtt, még 819 szept. 12-én tett, hogy t. i. gyermek nélkül való halála után Michelstadt a lorsche kolostorra szálljon.

A halál, melyet most már óhajtott is, 840 márcz. 14-ikén következett be, csak pár héttel uralkodójának s barátjának, Lajos császárnak elhunytá előtt. Tudós barátja, Hrabanus Maurus, a fuldai szerzetes-iskola hírneves alapítója, méltán metsethette seligenstadti sírjára :

«Kérlek, ezen templomba belépven, vedd tudomásul,
 Hogy ki vagyon, ki pihen, nyugszik e helyen alatt.
 Mert ide, e sírboltba temették azt a nemest, kit
 Einhardnak nevezett atyja, midőn született.
 Bölcs, okos és igazi életet élt, a beszédhez is értett
 S tetteivel soknak vitte előbbre ügyét.
 Károly fejdelem ott tartotta az oldala mellett
 És biz' elég munkát, dolgot adott neki ő.
 Mert igazán tisztelte ezen két római szentet,
 Testöket elkérven, erre a helyre hozá,
 Hogy vigaszt, javulást könyörögjenek és az egeknek
 Nagy kegyeit kérjék ránk, kik alatt lakozunk.
 Megváltó Jézus, te az emberiség ura, üdvé,
 Add, hogy része legyen boldog, örök nyugalom!»

Nagy Károlyhoz voltaképen évkönyveiben adja meg a bevezetést, sőt ez évkönyvekben elmondja a nagy császárnak s fiának 829-ig terjedő történetét is. Igaz, hogy még ma sincs tisztázva az a kérdés, ő-e valóban az évkönyvek szerzője, sőt Wattenbach legújabban teljesen tarthatatlannak és feladottnak tartja a szerzőségét hirdető álláspontot; annyi azonban bizonyos, hogy ezektől az évkönyvektől immár elválaszthatatlan az Einhard neve. Mindenesetre feltűnő, hogy éppen 829-czel, vagyis azzal az esztendővel szakad meg a krónika, midőn Einhard a császári udvar zaját a seligenstadti kolostor csendjével cserélte föl. Jegyzetei 741-gyel, Martell Károly háznagy halálával kezdődnek. Pippin szerepléséről és uralkodásáról 26 chronologiai adatot tartalmaznak, tehát minden esztendőről mondanak valamit; de a lorschei és metzi évkönyvek pótlásai nélkül nagyon is homályosak

volnának. Annál becsesebbek és tájékozottabbak Károly és Lajos császárok korának vázolásában. Semmi esetre sem mellőzhetik azok, kik erről a korról közvetlen értesülések alapján kívánnak írni. Einhard nevével kapcsolatban azonban csakis kétségtelen munkájáról, *Nagy Károly életéről* lehet szólni.

A császárt s az író-t dicsőítő verssel vezette ezt be Gervardus. Károly és Lajos császárok könyvtárnoka s Einhard legjobb barátja; előszóval pedig Walafried, 842—849 közt (haláláig) a reichenau-i kolostor apátja és tanára, a középkori biblíamagyarázatok közt kapós *Glossa ordinaria* írója látta el. Maga Einhard is figyelmeztette olvasóit, hogy urának és nevelőjének, Károly királynak tetteit s nyilvános magánéletét a lehető legrövidebben kívánja leírni. Semmit sem mellőz, a miről tud, de előadásának bőbeszédűségével sem akar elijeszteni s így nem szól olyan dolgokról, a mik a régibb írók műveiből már ismeretesek. Vannak tudós férfiak, kik «a mi» korunkat nem fitymálják annyira, hogy eseményeit, mint följegyzésre méltatlanokat, a feledésnek akarnák átadni, sőt a kik az örök emlékezet vágyától ösztönözve mások tetteit inkább följegyzik, csak hogy az utókor saját nevök dicsősége előtt se haladjon el némán. De őt nem ez vezette. Érezte, hogy senki sem mondhatná el olyan igazán és híven, a mit ő maga megélt, a mit saját szemeivel látott s a mikről különben sem tudhatta, mások följegyzik-e, vagy sem. Kora

legkitünőbb és legnagyobb királyának tetteit, mi-
ket a mai kor legderekabb embere sem érhet utól
és az ő dicsőséges életét nem engedhette a feledé-
kenység éjjelébe sülyedni. Sarkalta erre az a figye-
lem is, a melylyel a király mindenkor gondosko-
dott róla s az a barátságos viszony, melyben,
míóta az udvarhoz jött, vele s gyermekeivel állott.
Ezzel életében lekötelezte, halálával adósává tette
úgy, hogy a hálátlanság vádját vonhatná magára,
ha megfeledkezvén annyi jótettéről, szó nélkül
hagyná az iránta oly kiváló érdemű férfiúnak
dicső és ragyogó történetét s ha életének nem
szentelne írásban való megemlékezést, tetteinek
pedig megérdemelt dicséretet. A megírásra, el-
beszélésre mindenesetre kevés és jelentéktelen az
ő tehetsége; ahhoz egy Tullius ékes szava kellene.
De mégis elkészítette az iratot, melynek az a fel-
adata, hogy fentartsa a legnagyobb és legkitü-
nőbb ember emlékezetét. Csodálkozást kelthet,
hogy ő, az író, a ki német letére a római nyelvben
csak igen kevésbé járatos, azt hihette, hogy vala-
mennyre jól és ízletesen ír latinul s hogy figyel-
men kívül hagyhatta Cicerónak a latin írókra, a
tusculumiakról szóló I. könyvében alkalmazott
ezen szavait: «Ha valaki írásba teszi gondolatait
a nélkül, hogy azokat rendezni, szépen kifejezni
és olvasóit velök gyönyörködtetni tudná, az annyi,
mintha idejével s írásával felelősség nélkül vissza-
élne.» Az írástól el is ijesztette volna a nagy szó-
noknak ez a nyilatkozata, ha már előbb rá nem

szánja magát, hogy inkább magára vonja a világ ítéletét s áldozatul adja a tehetségébe vetett hitet, mint hogy, csupán magára gondolva, oly nagy embernek életét megíratlanul hagyja.

Megírta tehát 33 fejezetben. A munkához Nagy Károly halálával fogott s 820 előtt már minden-esetre elkészült vele.

Elmondja, hogy az utolsó Merovingok korában a háznagyok kezében volt minden hatalom, Hilderich királylyal pedig, kit István pápa parancsára trónjáról letettek s megnyírva kolostorba dugtak, ki is halt a Merovingok családjá. A királyságot örökjoggal Károly apja, Pippin vette át, ki közösen uralkodott testvérével, Karlomannal mindaddig (747.), míg ez megúnván a világi dolgokat, Rómába vonult vissza, s barát lett a Soracte hegyén (Sant' Oreste), mely a várostól éjszakra van. Itt azonban honfitársai minduntalan fölkeresvén őt, sz. Benedeknek casinum-hegyi zárdájába, Samniumba telepedett át. Pippin maga 15 év múlva Párisban vízibetegségben elhunyván (768.), uralmát fiára, Károlyra s Karlomannra hagyta. Ezeket közgyűlésökön a frankok olykép választották királyukká, hogy két egyenlő részre osztották a királyságot. Károly az apja, Karlomann pedig hasonló nevű nagybátyja örökségében uralkodott. De csak bajosan fértek meg egymással s Karlomannak 2 év múlva történt halála után felesége fiaival és sok előkelővel ok nélkül Itáliába futott, hol Desiderius longobárd király oltalmába ajánlotta magát.

Károlyt a frankok most (771 decz. 4) egyhangulag királylyá választották (1—3. fej.).

Bolondságnak tartaná, hogy Károly gyermekkoráról beszéljen, mert arról semmi sem maradt írásban és senki sem él már azok közül, kik fölvilágosítást adhattak volna. Azonnal áttér tehát bel- és külföldi tetteinek, tudományos munkásságának, kormányzatának s halálának előadására, semmit sem hagyván el, a mit tudni érdekes, vagy szükséges (4. fej.).

Elmondja, mint hódította meg Aquitaniát (5. fej.) s hogy azután Adorján római püspök felszólítására háborút izent a longobárdoknak, kiknek királyát, Desideriust s hercegeit legyőzván, meghódította egész Itáliát és fiát, Pippint tette annak királyává. Hadjáratának részletezésétazonban nem tartja feladatának, mert a királynak inkább csak életmódjáról kíván szólni (6. fej.).

Károly most minden erejével folytatta azt a háborút, a mit a szászok ellen még a longobárd hadjárat előtt kezdett. Annyi kitartással, elkeseredéssel és erőfeszítéssel egy nép sem harczolt a frankok ellen; mert «a szászok, kik, mint Németországnak majd minden népe, vad természetűek lévén, bálványozók s a mi vallásunknak ellenségei voltak, nem tartották tisztességtelen dolognak, hogy áthágják és meggyalázzák az isteni és emberi jogot.» De meg a határok is — néhány erdő és hegyhát kivételével — az alföldön vezettek s így bizonytalanok lévén, nem akarták végöket

érni az agyonveretések, rablások és gyujtogatások. Nagy vonásokban vázolja a szászok hitszegései miatt meg-megújult háborút, mely a szászoknak a frankokba-olvadásával s megkeresztelkedésökkel végződött (7. fej.). Károly személyesen csak az Osneggi-hegynél (Osningnál) Theotmelli (Detmold) mellett s a Hasenal (Osnabrück mellett) vívott nagy csatát (8. fej.).

Eközben a Pyrenæken túl, Hispaniában is harczolt és csak visszavonultakor egy szoros úton szenvedett némi veszteséget a baskok hűtlensége miatt (9. fej.). Behódoltatta a brittónokat, majd személyesen vezetett hadat Beneventum ellen s Aragis herceget hűségesküre szorította; mire Rómában meglátogatta a szent helyeket (10. fej.). Hasonló esküre kényszerítette a bajoroknak lázadó herczegét, Tassilót is, ki keleti szomszédaival, a hunnokkal szövetségbe (11. fej.). Ekkor a frankoktól wilzeknek, saját nyelvökön pedig velatáboknak nevezett szlávokat támadta meg s egyetlen egy hadjáratban behódoltatta (12. fej.).

«Legnevezetesebb hadjárata a szászokkal viselken kívül az, a mit az avarok, vagyis hunnok ellen folytatott. Ebben különösen serény volt s nagyobb készületeket tett reá, mint akármelyik más hadjáratára. Személyesen azonban csak egy hadjáratot vezetett Pannoniába; a többi fiára, Pippinre, grófjaira és biztosaira hagyta. Mivel ezek a háborút a legnagyobb vitézséggel vezették, azt a nyolczadik évben végre befejezték. Mennyi csatát

víttak azalatt, mennyi vért ontottak, arról bizony-
ságot tehet a néptelen Pannonia s az a hely, hol
azelőtt a kágán királyi vára állt s mely most any-
nyira elpusztult, hogy emberi lakásnak ott még
csak nyomát sem lehet fölfedezni. A frankok ke-
zébe esett minden pénzök s hosszú idő óta fölhal-
mozott kincsök; s ezek emberemlékezet óta egy
csatában sem zsákmányoltak oly nagy drágasá-
gokat. Mert míg őket azelőtt jóformán szegények-
nek lehetett nevezni, most a királyi várban oly
töméntelen aranyat és ezüstöt találtak, s a csa-
tákban oly becses zsákmányokat ejtettek, hogy
hinni lehetett, hogy a frankok joggal s igazságo-
san rabolták el a hunnoktól azt, a mit ezek koráb-
ban más népektől igaztalan úton raboltak. A frank
nagyurak közül e háborúban csak kettő találta
halálát; t. i. Erich friauli herczeg, ki Tharsatiká-
ban (Tersatoban), e Liburniában fekvő tengeri vá-
rosban a lakosok cselétől esett el; és Gerold,
Bajorország főkapitánya, kit Pannoniában, míg a
hunnok ellen a csatát intézte, nem tudni ki, meg-
ölte két kísérijével együtt, míg fel s alá lovagolt s
az egyeseket tüzelte. Különben ez a hadjárat a
frankokra nézve csaknem vértelenül folyt le s
rendkívül kedvező vége lett, jóllehet jelentősége
következtében hosszabb ideig tartott» (13. fejt.).

Utolsó csatáját Károly a nordmannoknak ne-
vezett dánok ellen vívta (14. fejt.).

Negyvenhét éves uralkodása alatt nyert győ-
zelmeivel birodalmának területét megkétszerezte

(15. fej.). Dicsőséget más királyokkal s népekkel való összeköttetései által növelte. Hadepons (II. Alfonz) gallicziai és asturiai király, a skótok (helyesebben irek) királya, Áron (Harun al Rasid) a perzsák királya, Niciforus, Mihály és Leo konstantinápolyi császárok mindnyájan jó barátságban álltak vele; de mikor császári czímet vett föl, a konstantinápolyiak tartani kezdték tőle, hogy el akarja venni országukat. A rómaiak s görögök előtt különben is mindig gyanús volt a frankok hatalma. A görög közmondás szerint «a frankot barátomnak akarom, de nem szomszédomnak» (16. fej.).

De hadjáratai s egyéb tevékenységei közt sem hanyagolta el az építkezéseket, a miket Einhard részletesen fel is sorol (17. fej.). Oltalmazója, gyarapítója s rendezője volt birodalmának. Lelki tehetségeit s nem közönséges, jó- és balsorsban egyenlő állhatatosságát csodálni lehet. Érdekesen jellemzi házi életét. Felsorolja feleségeit, gyermekeit, sőt ágyasait is. Anyját, Berthradát, nagyon tisztelte, és csak Desiderius leányától való válásakor volt köztük viszály. Szerette egyetlen apáczanővérét, Gislát is (18. fej.). Vázolja (a 19. fejezetben) gyermekeinek neveltetése módját; rendkívül szép leányait annyira szerette, hogy férjhez sem adta őket, csak hogy válnia ne kelljen tőlük, hanem inkább szemet hűnyt ballépéseikre s mutatta, mintha a legkisebb gyanúja sem volna ellenök. (19. fej.).

Károly feleségének, Fastradának kegyetlenségei miatt a természeténél fogva különben szelid uralkodó ellen egyszer Németországban támadt összeesküvés, máskor pedig saját törvénytelen fia, Pip-pin fondorkodott ellene, hogy király lehessen. (20. fej.). Szerette az idegeneket és sokat költött rájuk. (21. fej.). Daliás termete volt s testét mindenképen edzette (22. fej.). Fränk módra és egyszerűen öltözködött; csak Rómában vette föl egyszer a pápa kedvéért a tunikát és chlamyst (23. fej.). Ételben, italban mértékletes volt; legjobban szerette a nyárson sültet. Ebédnél szívesen hallgatott zenét vagy felolvasást. Nyáron délutánonkint teljesen levetkőzött, 2—3 órát is aludt, de éjjel 4—5-ször is fölébredt, sőt fel is kelt. Öltözködés közben nemcsak fogadott, hanem pörös ügyekben is ítelt (24. fej.).

Sokat és biztosan, könnyedén és értelmesen beszélt németül s latinul egyaránt; görögül csak értett. A nemes művészeteket nagyon szerette. A nyelvtanból Pisai Petrus Diakonus, a többi tudományokból, kivált az asztrológiából Abbinus Diakonustól (melléknevén Alkvintől) nyert oktatást. Nagy tudnivágyással kísérte a csillagok járását s megtanult számolni. Az írást is megpróbálta; könyvecskéjét s tábláját az ágyban párnája alá szokta tenni, hogy szabad idejében kezét a betűk vetésére szoktassa. De fáradozásaival nem sokra ment, mivel későn fogott bele (25. fej.).

A keresztyén valláshoz tisztelettel s jámbor sze-

retettel ragaszkodott. Ő építtette az aacheni pompás templomot. Reggel és este, sőt az éjjeli órák alatt is látogatta a templomot s nagy gondja volt a szertartások fényére és méltóságára, a templomi olvasás és ének emelésére. Halkan a karban maga is énekelt (26. fej.). Nemcsak a hazai, hanem a külföldi szegényeket is segítette. Róma minden templomára nagy gondot fordított, de 47 év alatt csak négyszer ment Rómába, hogy ott ájtatoskodjék (27. fej.). Utoljára az alattvalóitól megtámadott Leo pápa hívására ment oda s ekkor nyerte a császár és augustus czímet, mit eleinte annyira nem szeretett, hogy — a mint mondta — azon a napon, bár nagy ünnep volt, templomba sem ment volna, ha tudja, hogy mit akar a pápa. A kelet-római császár nagyon rossz néven vette tőle, hogy fölvette a császári czímet, ő azonban leveleiben testvérének nevezgette a császárt, és legyőzte ellenszenvét (28. fej.).

Császárrá lévén, népe törvényeit megvizsgálta, hogy javítsa, egyeztesse. Minden népének törvényeit összeíratta. Így tett az ősi német történeti énekekkel is. Anyanyelvének nyelvtanát szintén megírni kezdte. A hónapoknak s a 12 szélnek új neveket adott (29. fej.).

Élete végén, hajlott és beteges korában, fiát, Hludoichot tette császár- és kormánytársává. De még ezután is vadászgatott. Januárban (814.) lázba esett s ezt, szokott módját követve, most hiába gyógyította koplalással; január 28 a nap

3. órájában s betegsége 7. napján 72 éves korában meghalt (30. fej.). Az aacheni templomban temették el (31. fej.). Mindenféle égi jel és szerencsétlenség jóelőre jelezte halálát (32. fej.). Törvényes és törvénytelen gyermekei javára tett végső rendeletét már nem fejezhette be. Három évvel azelőtt azonban intézkedett vagyonáról s Einhard egészen közli ezt az oklevelet, melynek parancsát Károly fia, Hludoich, azonnal és lelkiismeretesen teljesítette.

VII. Rimberty szent Anskarja.

Nagy Károly idejében kezdtek Európa rémeivé lenni a normannok s így önkéntelenül is feléjük fordul a figyelem. Éjszaknak titokzatos életébe bepillantást enged vetnünk szent Anskar és Rimberty hamburg-brémai püspököknek életirata.

Szent Anskarnak, Éjszak apostolának, élete rajzát még Jámbor Lajos halála előtt a hamburgi kolostorban magának a szentnek tanítványai írták meg. E tanítványok közt legbuzgóbb volt Rimberty, ki őt utóbb a püspöki széken is követte. Meglehet különben, hogy Rimbertynek nem is voltak munkatársai, és hogy egyszerűen csak írói többszt használt, többedmagáról beszélt.

Az az életrajz, melyet Hamburg második érseke, Rimberty, elődéről, sz. Anskarról, vagy Ansgarról szerzett, összesen 42 fejezetre terjed s úgy látszik, mindjárt a szentnek halála (865. febr. 3.) után készült. Erre mutat az a melegség, melylyel gyászolja a főpásztort, kinek szónoklatain s példáján okultak ők, a tanítványok, s kinek érdemei és köz-

benjárásai oly nagy segítségökre voltak. Az egész életrajz szellemét és hangulatát elárúlja a bevezetés, melyben kiemelik, hogy szentségét már életében tisztelték a királyok, az egyház főpásztorai, utánozta a papság, csodálta az egész nép. Mióta meghalt, követői, kik az ő érdemei következtében magokat valamiknek képzelték, ismét elbátortalanodtak s elfogódva látták, hogy ki vannak szolgáltatva a farkasok harapásainak. Mert az irigy világ inkább azon van, hogy földre tiporjon mindent, a mi igaz és szent, mint hogy fölemelje a jámbort; s az emberiség ellensége, az ördög, mindenképen kisebbíti a szentségbe vetett hitet, csak hogy valamiképen követőkre ne találjon. De megbíznak Isten segítségével és a szentnek közbenjárása által tőle remélnék menedéket ennyi kísértés közt. Hálát adnak a szentnek, ki példaként világított előttük s megmutatta, a földön is mint lehet mennyei életet folytatni, hogy a ki az ő oktatásait követi, az mindig Isten parancsainak útjain jár, s hogy a ki intelmeit megfogadja, mindig védve lesz az ellenség incselkedései ellen. «Ennek a mi legszentebb atyánknak emlékezetét elhatároztuk tehát írásba foglalni és főtisztelendősegték előtt rajzolni kívánjuk, miként élt köztünk, mit tudunk róla.»

Ilyen lelkes bevezetés után kezd a szentnek élete megírásához, miközben azonban mentől kevesebbet gondol a chronológiával, úgy, hogy ennek adatait más forrásokból kell összeböngészni.

Anskar Picardiában 801 szept. 8-ikán született. Már gyermekkorában mennyei látományai voltak s ezek következtében határozta el, hogy földiek helyett csupán égiekkel foglalkozik. Ezekről utóbb maga is beszélt barátainak, de azzal a kikötéssel, hogy róla életében senkinek se szóljanak. Már 4 éves korában elvesztette jámbor édes anyját, mire apja iskolába adta. A gyermek egyszer azt álmodta, hogy süppedékes, lápos vidéken jár s hiában igyekszik azokhoz a fehérbe öltözött asszonyokhoz, kik közt édes anyját is megpillantotta. «Ha ide akarsz jutni — szólt hozzá az egyik asszony, kétségkívül maga a Szűz Mária — kerülnöd kell minden könnyelműséget és gyermeki kedvtelést és vigyáznod kell magadra, komolyan kell élned.» S a gyermek ettől fogva megkomolyodott és került a kis pajtásainak társaságát.

Később ugyan ismét eltért szigorú életmódjától, de Nagy Károly halálának híre újból megrémítette s ezóta megint imádkozásnak, éjszakázásnak és önmegtartóztatásnak adta magát. Egyszer, pünkösöd előtt való éjszaka, úgy érezte, mintha azonnal meg kellene halnia. Sz. Pétert és Keresztelő sz. Jánost hitta segítségül. De lelke mintha elhagyta volna testét, hogy szebb és tökéletesebb alakot vegyen föl. A két szent is csatlakozott hozzá, s közrefogta őt, mire lelkében mennyei világosság támadt. De csak a tisztító tűzig kísérték s ott magára hagyták, hol sötétségben három napig kellett szenvednie. Azt hitte, ezer esztendeig kínló-

dott már ottan, mikor ismét utána jött a két szent. Még nagyobb világosságon vezették keresztül, a folyton-folyvást keletre néző, arra fordulva könyörgő s éneklő szentek sorain át. Leírhatatlan Kelet fénye. Ez a fény kimondhatatlan gyönyörrel töltött el mindenkit s maga mellett elhomályosított mindent, napot és holdat, a nélkül, hogy vakított volna. E fényben trónolt az isteni fölség, kinek mondhatatlanul kedves hangja szólt most hozzá: «Eredj, — majd a vértanúk koronájával térsz hozzám vissza.» Szomorúan távozott, de édes reménynyel mégis, hogy visszajöhet. A szentek szótlánul kísérték, de oly szeretettel néztek reá, mint első fiára az anya. Azután ismét fölvette földi testét s ez időtől fogva a legistenesebb élettel igyekezett méltóvá tenni magát a vértanúk pálmájára.

Tizennégyéves korában a corbiei apátságban letette a szerzetesi fogadalmat s már fiatalon azon apátság szent Péter-iskolájának elöljárója lett. Két év múlva első álomlátása után imádkozás közben Keresztelő sz. János templomában egyszerre csak Jézus Krisztus állt eléje, intvén, ismerje be hibáit s fel fogja menteni. Arra az ellenvetésére, hogy ez fölösleges, mert hiszen ő előtte úgy sincs rejtve semmi, Jézus azt válaszolta, hogy ő mégis akarja, hogy az emberek magok ismerjék be hibáikat és csak úgy nyerjenek bűnbocsánatot. Anskar meggyőnta tehát gyermekkorától fogva elkövetett bűneit s Jézus fel-

oldozta, mire eltűnt; ő pedig fölébredt, rendkívül örülve, hogy megszabadult bűneitől. Majd meg azt látta, egyik tanítványának, Fulbertnek lelkét az angyalok mint viszik az égbe, hogy a vértanúk sorába állítsák.

Szentségben és kegyelemben egyre erősödve, 822-ben őt tették a Wesztfáliában, Corveyben akkor alapított kolostor elöljárójává. Ott az iskola első tanítója és a templom első szónoka is ő lett. Nem sokkal ezután történt, hogy Haraldot (Herioldot), ki a dánok egy részén uralkodott, a többi dán király elűzte, mire ő Lajos (Hludowich) császárhoz menekült s tőle kért segítséget. Ez figyelmeztette őt, hogy nagyobb barátságban élhetnének egymással, ha mindketten egy Istent imádnának. Harald meg is keresztelkedett, mire a császár tanácsot kért nagyjaitól, kit küldjön Haralddal a dánok megtérítésére. Wala apát Anskart ajánlotta, mint ki Krisztusért mindent kész tőlni; s ő, a palotába hivatva, szívesen is vállalkozott. Eléggé csodálkoztak társai, hogy hazáját, rokonait és szerető paptársait elhagyva, kész idegen népek, vad emberek közé menni. Mások szidták, gáncsolták ezért s le akarták beszélni. Anskar elszomorodva vonúlt vissza a közelfekvő szőlőhegyre, hogy imádkozva s elmélkedve készüljön feladatára. Egyik társa, Autbert, végre megszánta és fölkereste őt s kijelentette, hogy vele akar menni; pedig előkelő családból származott. Az apát megadta az engedélyt, a császár

pedig a szükséges fölszereléseket. Más kísért nem kaphatva, csak ők ketten követték Haraldot, ki a maga durvaságában nem tudta, hogyan kell bánnia Isten szolgálival. Hadebold kölni püspök azonban szép hajóval ajándékozta meg őket s ez annyira megtetszett Haraldnak, hogy ő is ezen a hajón kívánt utazni; a mi nagyon jó volt arra, hogy összebarátkozzanak. Így jutottak el Dániába, hol azután mindenkit az élet útjára akartak téríteni. Tizenkét tanulóból álló iskolát alapítottak, hogy magoknak szolgálkat és segítőket neveljenek. Két év múlva azonban Autbert nagyon megbetegedvén, haza vitték Corveybe, hol (829-ben vagy 830-ban) húsvétkor meghalt.

Időközben a sueonok (svédek) is térítőket kértek a császártól, ki a gyorsan magához hivatott Anskart bízta meg annak személyesen való megtudásával, valóban hajlandók-e a svédek a megkeresztelkedésre. Anskar annál örömebb engedelmeskedett, mert egy látományában már Corveyben megigérte neki Isten, hogy bűneit megbocsátja, ha a pogányoknak az ő igéjét hirdeti. Az apát Witmar férfiapácát (vagyis korosabb és tekintélyesebb szerzetest) rendelte melléje társul. Útközben sok mindenféle baj érte őket. Kétszer is kalózkodok támadtak rájuk s másodszor mindenökből, még 40 könyvükből s a császárnak a svédekhez küldött ajándékaiból is kirabolva, kitették a szárazföldre, hogy gyalog folytassák útjokat. Végre megérkeztek a tenger mellett (helyesebben a

Mälar-tó egy szigetén) fekvő Byrca (Biörkö) városába, hol Bern (Biörn) király őket szívesen látta s megengedte, hogy az evangéliumot hirdessék. Különösen örültek jöttöknek a keresztyén foglyok, kik most újra áldozhattak. A svédek is önként ajánlkoztak a megkeresztelkedésre; első sorban a hely elüljárója s a király kedvelt tanácsosa, Herigár, ki svéd földön azután az első templomot építtette.

Másfél esztendő mulva hazament a két férfiú, magával vivén a királynak azon ország szokásaihoz képest sajátkezüleg rótt írását. Az örvendező császár elhatározta, hogy az Elbén túl most az Éjszak számára már csakugyan felállítja azt az érsekséget, a mire atyja, Nagy Károly is gondolt. Ezt egy zsinaton a papság helyeselvén, Lajos Hammaburgban valóban püspökséget alapított s ennek élére Anskart nevezte ki, kit Drogo metzi érsek az országgyűlésre összejött főpapok segítségével azonnal fölszentelt (831 karácsonyán. De a császári oklevél Aachenben csak 834 május 15-én kelt). Intézkedéseinek megerősítése végett a császár Anskart két püspökkel és egy gróffal Rómába küldte, hol Nagy Gergely pápa palliumot adott Anskarnak, a svédek, dánok, szlávok s más éjszaki népek pápai követévé tette Ebo rheimsi érsekkel együtt, ki ezt a küldetést még korábban kapta és sz. Péter apostol sirjánál teljes hatalommal ruházta fel az evangélium hirdetésére. Ebo azután Anskar kívánságára s a császár jóváhagyásá-

val rokonát, Gauzbertet küldte püspöknek Svédországba, ki Welanaoban (Welna, most Münsterdorf) a királytól szívesen fogadtatva, templomot építtetett s nyíltan hirdetni kezdte az evangéliumot.

Anskar viszont a maga püspökségében s különösen a dánok közt buzgólkodott; összevásárolta a dánok és szlávok gyermekeinek egy részét s kiváltott sok rabszolgát, hogy belőlük papokat és tanítókat neveljen. Egyszer azonban Bernát gróf távollétében hirtelen kalózok rontottak Hamburg városára s Anskar csak alig futhatott el a szent ereklyékkel. A lakosok is elbujdostak. 24 órai rablás és gyújtogatás után azonban — melynek a püspöktől épített csodálatos szép templom és kolostor is áldozatul esett — a kalózok elvonultak s a visszatérő népet s önmagát Anskar Jób szavaival (I. 21.) vigasztalhatta: «Az Úr adta, az Úr elvette; a mint Istennek tetszett, úgy történt; legyen áldott az Úr neve!» Majd az a hír búsította, hogy a feldühödött svédek is kikergették Gauzbert püspököt az országból, a miért különben az Isten megbüntette őket. Hét évig maradt akkor pap nélkül a svédek földje. Ekkor Ardgar remetét küldte oda Anskar, hogy veszendőbe menni ne hagyja az Úrnak megkezdett művét. Herigár, a byrcai előljáró, ki e hét év alatt bátorította a kereszténységökben megmaradtakat, szívesen fogadta őt. Főkép az ő érdeme, hogy a svédek, kiket bálványaik hiábavalóságáról a példák egész özönével igyekezett meggyőzni, ismét mindjobban

hittek az igaz Istenben. Herigár halála után azonban Ardgár is odahagyta Svédországot, mely tehát újból pap nélkül maradt. Időközben meghalt Lajos császár is, mire fia, Károly király, kinek az ország ezen része jutott (Rimbert szülővárosát, a nyugati Flandriában Brügge és Ypern közt fekvő) Turcholt érseki helyet az egyháztól elvette, s azt a világi Reginárnak adta. Lajos király azonban ezért azzal kárpótolta Anskart s az egyházat, hogy a különben is pásztor nélkül való brémai egyházat, — a püspökök zsinatának megkérdezése után — egyesítette a hammaburgi érsekséggel, melynek területén úgyis csak négy keresztelő templom volt (vagyis olyan templom, hol csupán húsvétkor és pünkösdkor kereszteltek). E határozatot azonban megtámadta Gunthár kölni érsek, kinek egyházmegyéjéhez tartozott idáig Bréma; a király Salamon konstantzi püspököt küldte Rómába az ügy elintézésére s Miklós pápa Brémát csakugyan bekebelezte Hamburgba, melyet egyúttal érseki rangra emelt.

Ansgar, a mint megkapta Brémát, azonnal ismét szorosabb összeköttetésbe kívánt jutni Horich-hal, a dánok királyával, ki meg is engedte neki, hogy Sliaswichban (Schleswig városában) templomot építtessen; sőt abban is segíteni ígérte, hogy átkeljen a pap nélkül maradt Svédországba. Ansgarnak ugyan azt felelte Gauzbert, vagyis Simon, Svédország volt püspöke, hogy egyszer elűzetvén, ő nem mer visszatérni, de nem is használna ottan,

mert megjelenésével csak felköltené a régi ellen-szenvet. Jobb volna, ha ezt a küldetést az venné át, a ki először is vállalkozott reá, mely esetben unokaöcscsét vele adná svéd papnak. Lajos király helybenhagyta ezt a tervet, Anskart pedig egykori apátja, Adalhard, álmában bátorította ez útra, ki-jelentvén, hogy annak a szigetvilágnak, a világ éjszaki végének, ő fogja elvinni az üdvösséget.

Horich dán király most már a maga követe és ajánló levele kíséretében útnak indította Anskart Olef svéd királyhoz, kihez húsz napi hajózás után érkezett Byrcába. Ott azonban a legnagyobb bódulást találta, mert egy byrcai ember elhíresztelte a városban, hogy ő résztvett azon vidék isteneinek egy gyűlésén s onnan azt az izenetet hozta, hogy az istenek nagyon haragusznak, a miért helyet-tök idegen istent kívánnak befogadni. Hanem ha azt akarják, hogy több istenök legyen, készek magok közé venni egykori királyukat, Erichet s tiszteljék ezentúl őt is istenök gyanánt. A svédek Erichnek csakugyan templomot építettek s áldo-zatokat mutattak be neki. Anskart régi svéd ba-rátai hiába ijesztgették; szállására hitta a királyt, s a hogy tőle telt, megvendégelte, megajándé-kozta, Olef pedig megígérte, hogy gyűlést hí egybe, s ott ügyét ajánlani fogja a népnek, melynek határozatától függ azután a többi. Anskar imád-kozott, bőjtölt s a gyűlés napján égi sugallattól bátorítva, hogy föllépésének eredménye lesz, a király kívánságához képest elküldte egyik papját

a népgyűlésre, mely egy öreg ember felszólalása után egyhangúlag meg is engedte a papoknak az evangélium hirdetését és vallásuk szabad gyakorlatát. Ugyanilyen határozatot hozott az ország másik részének népgyűlése is és így Anskar megkezdhetette működését. A király megengedte, hogy templomokat építtessen s a vallást gyakorolja. Anskar a királynak Gauzbert unokaöcscsét, Erimbertet ajánlotta az ország papjául, ő maga pedig hazatért.

Kevéssel utóbb a svédek kísérletet tettek, hogy visszahódítsák a kóriakat (kurlandiakat), kik igájukat lerázták s kiket egy esztendővel azelőtt a dánok akartak alattvalóikká tenni. Seeburg (Dünamelléki várnak) elfoglalása után elhagyták hajóikat s öt napig gyalogoltak Apulia (Appule) alá, melyet azonban 15,000 kóri oly hősiezen védett, hogy ők — hajóiktól öt napi távolságban — többé menekülni sem reméltek. Mikor megkérdezett isteneik sem akartak segíteni rajtuk, egy kereskedő tanácsára a keresztyének Istenéhez fordultak s kockát vetve, nagy örömmel értesültek róla, hogy Krisztus valóban velök lesz. Most már győzhetetleneknek hitték magokat. Az ostrom előtt azonban a kóriak szövetséget, gazdag ajándékokat, kezeseket és húséget ajánlottak. Az ifjak zajongásával szemben a mérsékeltebbek el is fogadták a békét s azután magasztalni kezdték az övéiknél hatalmasabb keresztyén Istent. Kedveskedni akarván neki, keresztyén kereskedők taná-

csára megfogadták, hogy ha hazatérnek, egy heti pihenés után egy álló hétig nem esznek húst s negyven napi szünet múlva újabb negyven napon át böjtölnek. Nemesak ezt a fogadásukat tartották meg, hanem a szegényeknek alamizsnát is kezdtek osztogatni. Így Erimbert mind bátrabban hirdethette Isten igéjét a nélkül, hogy ettől fogva ebben valaki gátolta volna. Ellenben a kalózok ellen elesett Horich királynak s nagyjainak halála után a dánok az ifjabb Horich király idejében, körülbelül oly körülmények közt, mint nálunk I. Endre trónraléptekor, lerontották a sliaswichi templomot s üldözni kezdték a keresztyéneket, hogy a haragvó pogány isteneket megengeszteljék. Mikor azonban a pogány párt fejét, Hori grófot, az ifjabb Horich király elűzte Sliaswichből, a búsongó Anskarhoz saját jószántából követeket küldött, biztosítván őt, hogy papjait újból befogadja s kész a Krisztus kegyelmét ép úgy megérdemelni, mint az idősebb Horich. Anskar a király rokonával, Burghard gróffal személyesen hozzá utazván, az eddigieknél még nagyobb eredményeket nyert; egyebek közt harangot is tartathatott a toronyban, holott idáig ezt ki nem állhatták a pogányok Sliaswichon kívül Ripán (a jütlandi Ribén) is építtethetett templomot.

Ezalatt Svédországban Erimbertet az Ebo érsektől odaküldött Ansfrid, ez a született dán váltotta fel, ki azonban három vagy több esztendő múlva Gauzbert halálának hírére szintén vissza-

tért, a helyébe kijelölt Ragembertet pedig dán rablók mindenéből kifosztották, mire csakhamar meg is halt. Ekkor Anskar a születésére nézve szintén dán Rimbertet (de nem az ő élete leíróját) küldte Svédországba, hol a király s nép szívesen látta. Anskart mindezen missionariusi munkásságában tanácscsal és tettel gyámolította Ebo rheimsi érsek, kinél csak maga Anskar lelkesedhetett jobban Éjszak megtérítéseért.

A mellett Anskar valóságos aszkéta volt, ki élete mintaképéül sz. Mártont választotta abban is, hogy Isten ígését hirdesse a népnek. Egész életét szomorúságban s könnyek közt kívánta tölteni. Mindig arra kérte Istent, adja meg neki, a mint élete vége felé meg is adta azt a kegyet, hogy mindig sirhasson, a mikor csak akar. A mellett a szentírásból egybeállította mindazokat a helyeket, melyeket alkalmasaknak talált szíve gyötrésére s ezeket zsoltárokba és imákba foglalva, a maga fűszerszámainak (Pigmenta) nevezte. Zsoltár-éneklés közben kézímunkával, különösen hálószövessel foglalkozott. Úgy osztotta be a dolgot, hogy akkor is külön meghatározott zsoltárt énekeljen, mikor este lefekvéskor lehúzza a csizmáit; míg reggel csizmahúzás és mosakodás közben a litániát dúdolta. Délelőtt 3-4 misét hallgatott végig s ő maga ministrált, míg végre meghatározott időben maga is misézett. Brémában kórházat alapított a szegényeknek, s minden jövedelmét köztük osztotta szét. Könyö-

rület és szeretet töltötte be szívét. Egyszer kíváلتotta egy özvegynek fiát a svédországi rabságból; az a jelenet, midőn az anya hangos sirásra fakadt fia hazaérkeztére, annyira meghatotta, hogy ő is épen olyan hangosan kezdett sirni s azonnal visszaadta a fiú szabadságát, hogy özvegy anyjával együtt térjen haza.

Az isteni kinyilatkoztatás életének minden nevezetesebb fordulátát megmondta neki álmában vagy elragadtatásában és Isten megbüntette mindazokat, kik parancsainak nyakasan ellenszegültek; így pl. a püspöki megyéjébe tartozott nordalbingiakat, kik a szomszédban lakó pogányoktól hozzájuk szökött rabokat ismét bilincsekbe verték, szolgálkká tették, vagy eladták. Anskar fölkereste a bűnösöket, szabadon bocsáttatta a rabokat s a vétkesekét azzal büntette kapzsiságukért, hogy megfosztotta őket a tanuskodás vagy eskü által való védekezés jogától, hanem egyenesen istenítélet alá vetette ügyöket. Sok beteget gyógyított imádkozással és a szentelt olajjal. De nem akarta, hogy sikereit csodaszámba vegyék. «Ha az én uram — szólt — arra méltatna engem, hogy csoda essék velem, arra kérem, engedje megtörténni azt az egy csodát, hogy az ő kegyelmével jó ember váljék belőlem.»

Egyébiránt egész zaklatott életében csaknem folyvást betegeskedett. Életének 64-ik s püspökségének 34-ik évében különösen nagy beteg lett, mert négy hónapon át kínoztta a vérhas. Tudta,

hogy meg fog halni; de a templomban, miseközben, megnyugtatta az a mennyei szózat, hogy Isten megbocsátja minden vétkét. Mindent elkövetett, hogy püspökségét teljes rendben hagyja hátra s egyebek közt a császár minden püspöke számára leíratta az apostoli széktől érseksége számára kiadott szabadalom-levelet. Az volt a vágya, hogy Gyertyaszentelő Boldogasszony napján haljon meg. E napra vendégségbe hívta a papokat és szegényeket, saját viaszkjából három nagy gyertyát gyújtatott meg szűz Mária, sz. Péter és Keresztelő sz. János oltárai előtt, s bár csupán csont és bőr volt már az egész teste, résztvett valamennyi misében, meghallgatta a prédikációt és csak azután evett és ivott valamit, hogy ismét egyenként és összesen kitartásra, az úr szolgálatára s különösen a pogányok megtérítésére intse papjait. Még az éjjel is egyre adta az intelmeket, miközben a papok litániákat és halotti zsoltárokat énekeltek. De Isten dicséretét is elénekeltette és elmondatta velök sz. Athanáz hitvallását. Reggel majd minden pap misézett érte. Azután meggyónt, megáldozott s mikor akadozó lélekezete miatt maga már nem mondhatta, más pappal (Rimberttel) mondatta ismételten: «Uram, a te kezeidbe ajánlom lelkemet!» Azután szemeit égre fordítva, kilehelte lelkét (865 febr. 3.). Mindenkitől gyászolva így halt meg Anskar, ki valamennyi szent mintaképül vévén, ezeknek szelleme sugárzott ki belőle. Világéletében jó harczot folytatott

s ha békében halt is meg, méltán fogadhatta Krisztus vértanújának pálmáját. Ezt bizonyítja az az apotheosis, melylyel életrajza végződik.

Rimbertet, kinek ez életrajz megírását tulajdonítják, Anskar mint ájtatos gyermeket megszeretvén, gondjaiba vette, s pappá akarta neveltetni. A gyermek, a mint nőtt, a tudományok művelése mellett imádkozással s jó cselekedetekkel foglalkozott. A kolostorban tanulmányait végezvén, Anskar püspök magához hívatta és szeretetével, bizalmával tüntette ki; sőt a Szentlélek sugallatából azt is közölte vele, hogy egymástól még a túlvilágon sem lesznek elválasztva. Anskar tisztartója szintén jelenést látott álmában, hogy a mennyei harangot ide lenn Rimbert húzta, mi nagyratemettségét bizonyította. Ő neki magának is voltak jelenései. Egyszer pl. a rég elhalt Arnulf pap szelleme arra kérte, szabadítsa meg a tisztító-tűzből azzal, hogy negyven napig böjtöl érte. S midőn ezt Rimbert megtette, a megszabadult pap egy beteges, öreg, ájtatos asszonymnak jelent meg, kérvén őt, adja át köszönetét Rimbertnek, kinek önmegtartóztatása őt most az égbe juttatta.

Egyébíránt Rimbertben kellett egy kis hiúságnak is lennie, mert sz. Anskarnak abban az életrajzában, melyet saját életírója neki tulajdonít, magát gyakran emlegeti, mint a szentnek leghűbb tanítványát, de mégis névtelenül. Az életíró szerint azért hallgatta el nevét, hogy midőn az események igaz voltát kívánja bizonyítani, ne látszas-

sék kérkedni azzal az igen nagy bizalommal, melyre a szent méltatta. Még halálos ágyánál is vele mondatta vezeklőszavait az érsek. Kétségkívül jól, sőt igen jól ismerte hát ennek életét és szellemét. Róla írt könyve — ha csakugyan ő írta — mint jellem- és korrajz és mint művelődéstörténelmi tanulmány, a középkornak valóban egyik legérdekesebb irodalmi jelensége.

A haldokló Anskar, midőn megkérdezték, kit akarna utódául, kijelentette, hogy senkit sem nevez meg, mert lehet, hogy tévedne s e miatt utóbb őt okolnák; de megjegyezte, hogy a mi Rimbert érdemeit illeti, inkább megérdemelte volna az érsekséget, mint ő a káplánságot. Halála előtt három nappal azonban megjósolta Rimbertnek, hogy utódja lesz. Anskar temetése napján valóban egyhangúlag őt választották érsekké, mit Hludewich király megerősítvén, a pápa őt Liudbert mainzi érsek által kenette föl, még pedig idegen püspökök segítsége mellett, mivel Rimbert alárendelt püspökeinek számát keveselte. Az új érsek egyenesen Új-Corbeiába sietett, hogy Anskar halálos ágyánál tett fogadalmához képest szerzetessé avatassa magát s ezentúl mindig barátságában járjon.

Mint érsek, folytatni kívánta Anskar áldásos működését s különösen a szegények gyámolításában s az alamizsnálkodásban követte őt. A mellett kivonatot készített sz. Gergely könyveiből s mintaszerű intőleveleket írt, melyek közül a heresii

apáczákhöz irottat közli is az életrajz. Ezenkívül hirdette, papjaival is hirdettette a pogányoknak az Isten igéjét; pedig fáradságosan kellett hozzájuk utaznia és nem egyszer szenvedett hajótörést. Igen sok pénzt fordított a foglyok kiváltására. Egyszer Sliaswichban járván, egy fogoly apácza a zsoltárok éneklésével igyekezett magára vonni figyelmét. A püspök részvétre gerjedt, Istenhez fohászkodott s az apácza lánczai önmaguktól lepatogtak. De örei még sem engedték elfutni az apáczáat és csak az érsek hátaslováért akarták szabadon bocsátani. Rimbert azonnal leszállt lováról, átengedte azt s az apáczáat teljesen szabadon bocsátotta. Mint a keresztyén ősidők szentjei, más-különben is több csodával tündöklött.

Mikor már öregedni kezdett, Lajos király saját kérelmére Adalgár új-corbeiai szerzetest rendelte segítőjéül, sőt maga óhajtotta, hogy őt már életében utódává tegye a király, mi meg is történt. Látományai voltak, mik előre jelentették, hogy egy esztendő múlva meg fog halni. 888-ban május 31-én Brémába utazott, de már másnap rosszul lett s június 11-én ájtatosan elhunyt. Saját kívánságához képest a templomon kívül temették el; sírja fölé azonban utóda, Adalgar, kápolnát emeltetett, hol falámpában egett az örökvilágosság tüze. Egy éjjel ez a falámpa tüzet fogott s leszakadt az érsek sírján levő terítőre, mely azonban mindamellett sem gyúladt meg, hogy a falámpa egészen hamuvá lett rajta. «Ezt — végzi az élet-

rajz — mint senki sem kételkedhetik — hogy szolgálójának érdemeit nyilvánvalókká tegye, maga a Jézus Krisztus eszközölte, ki az Atyával és a Szentlélekkel egyetemben él és uralkodik most és mindörökön örökké. Amen!»

Az oknyomozó történetírás világító mécsese szintén nem hamvaszthat el olyan életrajzot, mely az Amen szóval végződik. Jobb, ha csöndesen pislog a szentek sírja fölött, beérve azzal, hogy valamennyire mégis eloszlassa a sötétséget s legalább annyi világot adjon, hogy a tárgyak körvonalait nagyjából fölismerjük.

VIII. Krónikák gyűjteményei.

Rimbert körülbelül akkor húnyt el, mikor a magyarok megjelentek Európa közepén. Ez időtől fogva a krónikák mind sűrűbben jegyezgetnek föl a magyarokat illető adatokat és innen van, hogy történetünk modern feldolgozóinak révén csupán a magyar történettel foglalkozók előtt is mind több és több középkori krónikának neve válik ismeretessé. Befejezésül czélszerűnek látszik tehát röviden bemutatni mindazon leginkább kelendő modern gyűjteményeket, melyek a középkor krónikáit és történetíróit legteljesebben fellelelik s melyeknek forgatása nélkül a középkor szellemébe nem hatolhatunk.*

Rendkívül becses gyűjtemény a *Corpus scripto-*

* A középkor forrásmunkáinak könyvészeti ismeretére nézve különben a legjobb tájékoztató dr. A. Potthast műve (*Bibliotheca historica medii aevi*), mely 1500-ig teljes jegyzékét nyújtja a Bollandistáknál, Bouquetnál Migne-nél, a Monum. Germanicaban, Muratorinál stb. megjelent műveknek. (2. kiadása négy félkötetben).

rum historiae Byzantinae, melyet Bonnban 1828. Niebuhr indított meg és az 50. kötettel a porosz tud. akadémia 1898-ban fejezett be olykép, hogy a görög szöveget latin fordításban is adta. Kár, hogy az írók egymás mellé válogatásában nem követtek chronologiai rendet. (Az egész mű ára legegyszerűbb kiadásban 270 márka.) Az ebben képviselt írók: 1. a myrinaí *Agathias*, melléknevén a scholasticus, ki 536—582 közt élt, és Justinianus uralkodásának 552—9. évéről, Procopius folytatásaképen írt. Niebuhr a híres jogtudósnak epigrammáit is kinyomatta. 2. *Kantakuzenosz János*, ki 1382-ben hunyt el, korának 1320—57-ig terjedő történetét 4 könyvben foglalta egybe. Kiadta Schopen Lajos 3 kötetben, 1828—32. — 3. *Leo diaconus* XI. századbéli író, Bizáncnak 959—975. évi eseményeit tíz könyvben nagy részletességgel és sok ítélőképességgel beszélte el. Hozzájárul Theodosius könyve s Luitprand követsége. — 4. *Nikefórosz Gregorasz* konstantinápolyi patriarcha (szül. 1295.) 38 könyvet írt meg Bizánc múltjából, Schopen azonban 2 kötetben csak az 1204—1331-ről fönmaradt 24-et adhatta ki. 5. *Konstantinosz Porfürogenitosznak*, 912—959-ig görög császárnak munkái 3 kötetben teljeseek. Az első kettő a byzánci udvar szertartásairól, az utolsó a themákról s a birodalom igazgatásáról szól. Ez utóbbinak hazánkat illető töredékeit magyarra fordítva, Szabó Károly az *Új Magyar Múzeum* 1851. évi folyamában közölte. Új, kriti-

kai kiadásáról a M. Tud. Akadémia gondoskodik. 6. A következő két kötet *Georgiosz Szünkellosz* és *Nikefórosz* művét tartalmazza. 7. *Dexipposz*, *Eünapiosz*, *Petrus Patricius* és *Malchosz* apróbb irataival egyben kapjuk *Priszkosz Rhetornak* s *Menandernek* a magyar történetírásban is megbecsült műveit. Amaz Attila történetének legszavahiheőbb forrása, tulajdonképen elsőrangú követjelentés; emez szintén becses adalékokat szolgáltat a turkok történetéhez. 8. *Malala János* *chronographiájánál* s 9. a *Chronicon Paschale*-nél hasonlíthatatlanúl fontosabb 10. *Procopius*-nak 3 kötetes munkája, melyről már volt szó. 11. *Dukász Mihály* unokájának, *Dukász Jánosnak* 1341—1462-ig terjedő bizánci históriáját Bekker adta ki. 12. *Theofülaktosz Szümokatta* *Herakliosz* császár idejében írta meg 8 könyvből álló s a turkokkal is gyakran foglalkozó művét *Maurikiosz* császárról, melylyel, midőn a gyilkos *Fókász*-nak halála után (610.) felolvasta, hallgatóit sírásra fakasztotta. 13. *Niketász Choniata*, ki 1216-ban hunyt el, fő műve az 1118—1206 közt uralkodott görög császárokról szóló 21 könyv, melyet Bekker 1835-ben adott ki. 14. *Georgiosz Pachymeresz* 1242—1308 közt élt s 13 könyvben (Bekkernél három kötetben) mondotta el *Paleologosz* *Mihály* és *Andronikosz* élete körülményeit. 15. *Kinnamosz János* hat könyvben nyújtotta *Komnenosz János* és *Mánuel* császárnak 1118—76-ig menő uralkodása történetét, melyet magyar

történetírók is gyakran használnak forrásul. Ugyanazon kötetben találjuk *Nikefórosz Bryenniosz*nak szintén a Komnenek házáról szóló kommentárjait, a melyeket felesége, Anna Komnena egészített ki, melyből azonban csak az 1057—81. évekre szorítkozó idő története maradt reánk. 16. *Glykasz Mihálynak* 1118-on végződő évkönyvei, 17. *Merobaudesz és Koripposz*, 18. *Konsztantinosz Manaszfesz* verses története, mely 1081-ig, Komnenosz Elek trónraléptéig terjed, *Joel* chronographiája és *Georgiosz Akropolita* évkönyvei, melyekben az Aristoteleshez és Platóhoz hasonlítgatott tudós a latin császárság eseményeit mint egykorú (+ 1282) írta meg, ha részben érdemes művek is, nem oly ismereteseek, mint 19. *Zosimus* hat könyve, melyben az V. századnak ez a pogány történetírója Rómának 410-ig uralkodott császáraitól egészen írt. 20. *Joannes Lydus*, 21. *Paulus Silentarius*, a Sophia-templom leírója, *Georgiosz* a perzsa és az avar hadjárat vázolója, szent *Nikefórosz* patriarcha, ki a Maurikiosz halála után történeteket jegyezte föl, 22. Theofanész folytatója, *Joannesz Kameniatá*, *Szümeon* mester és *Georgiosz Monachosz* neveinél ösmertebb nálunk 23. *Georgiosz Kedrénosz* (Cedrenus), ki a világ teremtésétől kezdve 1057-ig foglalta egybe a világ történeteit, csaknem szó-ról-szóra plagizálva a vele egyidőben, a XI. század vége felé élt *Joannesz Szkülitzeszt*. 24. *Georgiosz Phrantzesz*, *Joannesz Kananosz* és *Joannesz*

Anagnosztész műveit egy kötetben adta Bekker. 25. *Georgiosz Kodinosz* az utolsó bizánci császárok palotanagyja volt; megérte Konstantinápoly elestét s azután még körülbelül hét esztendeig élt. Írt a bizánci palota tisztségeiről s hivatalnokairól, valamint a nagy (orthodox) egyház tisztviselőiről. 26. *Anna Komnena* I. Elek császárnak 1083-ban született s 1148-ban elhunyt leánya, Nikefórosz Bryenniosz történetíró felesége, tizenöt könyvben írta meg atyja történetét s vele sok igen érdekes adalékot szolgáltatott a keresztes háborúk multjához is. Első kötete e válalatban 1839-ben, a második csak 1878-ban, mint az egésznek utolsó előtti kötete jelent meg. 27. *Theofanész*, ki a képháború rettenetes idejében élt (szül. 784.), mint a képek védője, 817-ben maga is száműzetésben halt meg, Syncellus krónikájának folytatásaképen elég zavarosan írta meg *chronographiáját*, mely 285—813-ig terjed. 28. *Efrémiosz* a XIII. században VIII. Mihály császár idejéig (1261.) menő császárkrónikáját jambusokban írta meg. 29. *Zonarasz János* 1118-ban mint nagyon öreg ember halt meg Athosz-félszigetén, hová az udvari élet zaját megúnvá vonult vissza. Itt írta meg *Chronikon* vagy *Annales* néven idézgetett 18 könyvét, mely a világ teremtésétől egészen halála évéig történt főbb eseményeket tárgyalja. Ezt 1841—98-ban Pinder és Büttner-Wobst kötetben adta ki. Zonarasz művét utóbb a már említett Niketász Chro-

niata folytatta. 30. *Leo Grammatikosz*, főkép Georgiosz Monachoszt plagizálva, 1013-ban fejezte be 948-ig menő Chronographiáját, melyhez függelékül járul e könyvben Eüsztathiosz könyve Thessalonika elfoglalásáról. 31. Az athéni *Lao-nikosz Chalkokondülasz* Konstantinápoly bevételé után tíz könyvben írta meg a törökök történetét (1298—1463.), melyben a magyarokkal való harczokról csak röviden emlékezik. 31. *Georgiosz Kodinosz*, kiről (a 25. sz. a.) már volt szó, a konstantinápolyi régiségekről szóló kivonataival újból szerepel. 32. Egy kötet a konstantinápolyi politikai és patriarchai történeteket tartalmazza. Végre 33. *Attaliotasz Mihálynak* 1853 táján fölfedezett históriája rekeszti be a sort.

Látszik, hogy a sorozat nem teljes és hiányoznak belőle, csupán a minket igen is közlelről érdeklőket véve, Maurikiosz és böles Leó császárok taktikái. Ez utóbbinak az 1745. évi firenzeinél hibátlanabb kiadásáról a M. T. Akadémia Vári Rezső útján gondoskodott, kétségkívl Salamon Ferencz ama szavainak hatása alatt, hogy «az egész magyar történet régi korára 890-től 1000-ig krónikáink távolról sem oly hitelesek, mint Leó és Konstantin Porphyrogeneta».

Byzánc írói mellett, már a hazai történelem szempontjából is, kiváló figyelmet érdemelnek a germán krónikások és történetírók. Összegyűjtésökre az első nagyobb szabású társaságot Stein báró alapította 1819-ben s a társaság a kiadás

vezetést Pertz Henrik Györgyre bízta, ki e célból 1821—3-ban levéltári kutatásokat tett Olaszországban és Ausztriában. 1826-ban jelent meg a *Monumenta Germaniae historica* első kötete. A szövegkritika s egyáltalán a történelmiszempontról különösen akkor lépett előtérbe, mikor — 1840-ben — Waitz György is a munkatársak sorába állott. Pertz 1873-ban lépett vissza a vezetéstől, kevéssel 1876 okt. 7-én történt halála előtt. A vezetést most a berlini akadémia vette át, mely középponti igazgatóságot szervezett s a szerkesztéssel 1875-ben Waitzot, ennek 1886 május 24-ikén történt halálával pedig 1888-ban Dümmler Ernőt bízta meg. Az első 25 kötet folio, a többi negyedréti alakban jelent meg s öt osztályra van elkülönítve. 1. *Scriptores*, 29 folio kötetben, melyhez 1877 óta mint alosztály járultak negyedréti alakban a német krónikák s a középkor régibb történelmi könyvei öt kötetben; továbbá az auctores antiquissimi hét kötetben s a longobárd és olasz, valamint a merovingi írók három s a pápák és császárok XI—XII. századbéli viszályáról szóló könyvek egy kötetben. 2. *Leges*, öt folio kötetben, szintén negyedréti alakú alosztályokkal. 3. *Diplomata*, II. Ottó koráig. 4. *Epistolae*, különösen a pápák registrumaiból összeválogatva; s 5. *Antiquitates*, negyedréti alakban, mely a Nagy Károly korabeli latin költők műveivel — 4r. alakban — nyílt meg, s idáig Dümmler kiadásában hét kötete van. Indexszel máig csak az első 12 kötetet látták el.

Ezen nagybecsű gyűjteményből az iskolák számára *Scriptores rerum Germanicarum. In usum scholarum* címmel, szintén Hannoverben, Sr. füzetek is jelentek meg, az iskolák s a nagy közönség számára pedig IV. Frigyes Vilmos porosz király védelme alatt Berlinben és Lipcsében már 1847-ben megindította Pertz, Grimm, Lachmann, Ranke és Ritter a *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit* című vállalatot, melyet azután Wattenbach folytatott s melyből közel száz füzet jelent meg. Mindezekben képviselve vannak még a Németországról szóló klasszikusok is, pl. Plutarch, Julius Caesar, Suetonius és Tacitus, úgy, hogy a források körülbelül kétezer évi időre nyúlnak vissza. A *IV. századból* Ammianus Marcellinus; a *VI. századból* Toursi Gergely, Jordanes, Eugrippiustól szent Severin életrajza; Prokóp vandál és gót háborúja; a *VII. századból* Isidornak a gótokról, vandalokról és svédekről szóló története, Fredegártól a frank királyok krónikája; a *VIII.-ból* sz. Gallus és Otmár szentgalleni apát, sz. Bonifác, sz. Leoba, Sturmi eigili apát, hucbaldi sz. Lebuin, sz. Willibrord, Liudger és brémai Willehad életrajza, Paulus diaconustól s másoktól a longobárdok története. A *IX. századból* Einhard Nagy Károlya, s évkönyvei, Ermoldus Nigellus dicskölteménye Lajos császárról s Pipin királyról írt elegiája, Theganustól s az ú. n. Astronomustól Lajos császár életrajzai, Nithard négy könyve, Ruodolftól s Meginhardtól szent Sándor

átszállítása, Anskar és Rimbert életrajzai, a fuldai és xanteni évkönyvek, melyekkel megkezdődik a magyarországi vonatkozások sorozata, St. Bertin és St. Vaast annalisei, Eigil fuldai apát és Hathumoda gandersheimi apácza fejedelemasszony életrajza, sz. Libor és sz. Vid holttestének átszállítása, a szentgalleneni barát, Erchanberttől a frankok Nagy Károly korabeli történetének folytatása, s Regino prümi apát krónikája. *A X. századból* Regino folytatása, Liudprand munkái, Ruotgertől Bruno kölni érsek élete, Widukind szász történetei, Richer négy könyve, Hrosvitha apácza költeménye Gandersheim alapításáról s I. Oddo császár tetteiről, Odilo clugnyi apáttól Adelheid császárné élete, Adalbert prágai püspök élete, Mathild királyné élete, a quedlinburgi évkönyvek, Ekkehardtól a Casus Sancti Galli. *A XI. századból* a merseburgi Thietmar krónikája, Brémai Ádám hamburgi egyháztörténetei, reichenauai Herimann krónikája, Bruno könyve a szász háborúról, Bernold krónikája, az altaichi nagyobb évkönyvek. *A XII. századból* Helmoldtól a szlávok krónikája, IV. Henrik császár élete, a hildesheimi s a magdeburgi évkönyvek (ez utóbbi másképen a Chronographus Saxo), a szász annalista, a stederburgi krónika, Herbordtól Ottó bambergi püspök élete, Aurai Ekkehard krónikája, az augsburgi annalisok, sz. Norbert magdeburgi érsek élete, Freisingi Ottó püspök krónikája, az erfurti-sz. Péter s a sz. blasieni Ottó krónikája, a Welfeknek s a weingarteni

barátnak genealogiája. Végre a *XIII. századból*: Lübecki Arnold krónikája, a genovai évkönyvek, a kolmári annalisok és krónika, a nagy kölni évkönyvek, Hermann altaichi apát munkái, a marbach-i és genovai könyvek s a lüttichi sz. Jakab évkönyvei stb.

Rendkívül gazdag s hazánk történetére nézve is fontos gyűjtemény a *Fontes rerum Austriacarum*, melyet a bécsi Tud. Akadémia 1849-ben indított meg s melynek első osztályában (Scriptores) 8, a másodikban (Diplomataria et acta) 45 kötet jelent meg. Ez azonban már az újabb korra is kiterjed.

Bajorországban II. Miksa király 1858-ban alapított a müncheni Tud. Akadémiánál egy történelmi bizottságot, melynek kiadványai közül különösen figyelmet érdemelnek a XIV—XVI. századbeli német városok krónikái 22 nyolczad s a német országgyűlési emlékek 1376—1431-ig 9 negyedréti kötetben.

Magyarországban a M. T. Akadémia, a M. Történelmi, erdélyi Honismertető társaság s a délszláv Akadémia monumentái, továbbá a Monumenta Vaticana stb. inkább csak oklevél-közléseikkel gyarapították a középkor ismeretét, krónikákkal alig, mind a mellett, hogy a M. Akadémia a legnagyobb szabású monumenták egyikét adja ki.

Hasonló áll az angol Record Commissionról, melyet a kormány az angol történelmi források közlése végett a Master of the rolls (állami főlevéltárnok) vezetése alatt 1825. alakított s 1855.

újra szervezett. Ennek legfontosabb sorozata a *Calendar of the state papers*, melyből 4r. alakban már száz kötet jelent meg, mely azonban csak a XV. századdal kezdődik. A nagybrittániai történetírók kiadása az 1857-ben alakított Rolls Commissioné, mely 1858-tól maig *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* czímmel már is száz nyolczadrétű kötetet adott ki. Ebben azonban nemcsak középkori krónikák, hanem chartulariumok és levelek is vannak. 1838 óta a *Camden Society* szintén 160 kötet történetet adott ki, részben a középkorról.

Franciaországban a *Collection des documents inédits sur l'histoire de France* 1835 óta több mint 80 művet tett közzé. Gallia és Franciaország történetíróinak a szent benedekrendiektől megindított sorozatát most a feliratok és szépművészetek akadémiaja folytatja. Az 1834. alapított francia történelmi társulat szintén nyolczvannál több krónikát, emlékiratot és levelet nyomtatott ki. Párisban 1868—1894 közt jelent meg ez a 23 kötetes hatalmas munka, mely a gallok eredetére vonatkozó följegyzésekkel kezdődik, s Fülöp Ágost király regestáinak kivonatával végződik. Legfőbb részei a *Gesta Francorum*, *Loisel annalesei*, a *Codex Carolinus*, a *Gesta regum Anglorum*, Konstantinápoly elfoglalásának története és sok száz levél a pápáktól stb. *Migne* a maga *Patrologiae cursus completus*ában 1216-ig (1844—1855) 221 kötet latin és 863-ig (1857—1866) 161 negyedréti kötet

görög művet adott ki az egyházatyákból. 1886-ban pedig az Institut, egyetem, az Ecole des Chartes és az Ecole des Hautes-Études tagjai szövetkeztek a történet tanulásához és tanításához szükséges főbb forrásművek kiadására s 1897-ig iskolák számára (Collection de textes pour servir l'étude et a l'enseignement de l'histoire czímmel) már is mintegy 50 kötetet adtak ki s 22 újabb gyűjtemény kiadását készítették elő.

Belgiumban 1836 óta maga a kormány több mint 20 belga krónikát nyomtatott ki, a brüsseli Akadémia pedig 1863—92-ig 66 kötetben gyűjtötte össze a belga krónikások és troubadourok műveit.

Olaszországban Muratori Lajos Antal már 1725—51-ben 25 kötetet nyujtott *Rerum Italicarum scriptores* czímmel. Egyéb művei mellett főkép ebből idézgetnek a magyar feldolgozók is. 1864—94. Bolognában a XIII—XVII. századig 258 kötetet adtak ki ösmeretlen vagy ritka művekből. (Scelta di curiosità letterarie inedite o rare.) Újabbban a kormány 1883 nov. 25. külön Istituto storico Italianot állított fel az évkönyvek, krónikák, levelek, helyhatósági szabályok stb. közlésére. Ezekből idáig 13 író munkája, 4 leveleskönyv és regestrum, 2 statutum és 2 törvénykönyv jelent meg több kötetben, s azonkívül 20 kötet értekezés. A vaticani levéltár kiaknázására, francziák, poroszok, osztrákok, sőt legújabbban 1894. Fraknoi Vilmos bőkezűségéből, a magyarok is állítottak intézeteket.

Lengyelország középkori krónikásai (Martinus Gallus, Kadlubek, Boguchwal, Martinus Polonus, Dlugoss, Callimachus stb.) főkép a krakkói akadémia kiadásaiából ösmeretesek.

Oroszország legrégibb történeti kútfőinek kiadása a szentpétervári cs. Akadémia, illetőleg ebben az archaeographiai bizottság érdeme. Ez Sz.-Pétervárott 1841—85-ben 15 kötetben adta ki az orosz évkönyvek teljes gyűjteményét, melyből elég csupán Nestor krónikájára utalni. Idejárul az oklevél-közléseknek egész sorozata; pl. az orosz Tört. társulat egymaga 70-nél több kötetet adott ki a maga Szbornikjában (Történelmi Tár.).

Romániában a kormány 1876-ban alakított egy bizottságot a történelmi források közlésére; majd az akadémiát bízta meg a folytatással, s e célra az első kilencz évben 222,350 leit adott. A Hurmuzachi-féle gyűjteményben azonban (Documente privitoare la istoria Romanilor) voltaképen csak Densusianunak az 1199—1350. évre vonatkozó oklevélgyűjtései vonatkoznak a középkorra.

Egyáltalában nincsen immár országa Európának, mely a maga középkori emlékeit kutatni és közzétenni nem igyekeznék. Első sorban áll ez a Német birodalom kisebb államairól, melyek valóban bámulatos munkásságot fejtenek ki. A Geschichtsquelle der Provinz Sachsen 15 kötete, a Scriptores rerum Silesiacarum et (külön) Lusaticarum, és a Codex Diplomaticus Silesiae 25 kötete

stb. stb. csupán példaképen legyen idézve. A mellett a monumentákon kívül is mind több kiadást értek egyes krónikások, kiknek segítségével mindinkább behatolhatunk a középkor szellemébe s megigazíthatjuk a százados tévedéseket, mik leggyakrabban elfogúltságból erednek. Alig van immár egyetem, melyek mellett, mióta erre Ranke 1825-ben az első kísérletet tette, történelmi seminariumok nem működnének, hogy a tudós pályára lépők közvetlenül megismerkedjenek a kutatás módszerével s a feldolgozás művészetével. Az a körülmény, hogy a mi egyetemeinken ilyen seminariumok felállítása részben már szintén megtörtént, ezentúl még erősebbé teszi azt a kötelességünket, hogy a történelemben a forrásokig menjünk vissza s minden tekintetben önálló munkásságra törekedjünk.

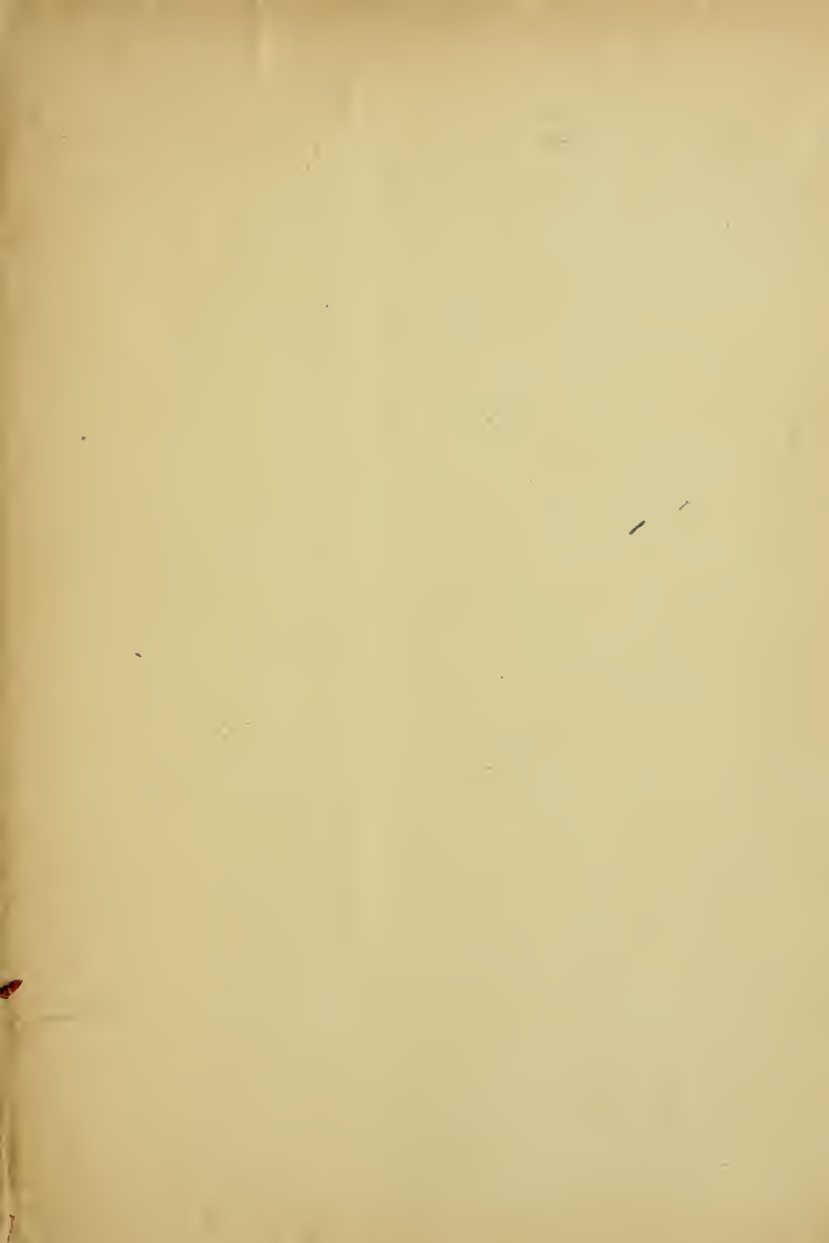
Tartalom.

lapnám.

1	Jordanes	7.
2	Procopius	31.
3	Toursi Gergely	41
4	Fredegar	59
5	Paulus Diaconus	65
6	Einhard	86
7	Rimbert mt. Anskarya	104
8	Kronikák új leme- nyi	123

6

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 12 01 03 024 2